

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus XXII.

Fasciculus 6.

PAPP IGNÁC

**Fejezetek a politikai és jogi gondolkodás
történetéből (1950-1970)**

SZEGED
1975

Redigunt

GYÖRGY ANTALFFY, ÖDÖN BOTH, ANTAL FONYÓ, ISTVÁN KOVÁCS,
JÁNOS MARTONYI, KÁROLY NAGY, ELEMÉR PÓLAY

Edit

*Facultas Scientiarum Politicarum et Juridicarum Universitatis Szegediensis
de Attila József nominatae*

Nota

Acta Jur. et Pol. Szeged

Szerkeszti

ANTALFFY GYÖRGY, BOTH ÖDÖN, FONYÓ ANTAL, KOVÁCS ISTVÁN,
MARTONYI JÁNOS, NAGY KÁROLY, PÓLAY ELEMÉR

Kiadja

*A Szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara
(Szeged, Lenin krt. 54.)*

Kiadványunk rövidítése

Acta Jur. et Pol. Szeged

I. Fejezet

A MARXISTA-LENINISTA POLITIKAI-JOGI NÉZETEK FŐ VONÁSAI A SZOVJETUNIÓBAN ÉS MÁS SZOCIALISTA ORSZÁGOKBAN

A második világháború után kialakult a szocialista világrendszer. A szocialista világrendszer kialakulása 1949-re tehető és annak első szakasza 1949-től 1950-ig, második szakasza 1950-től 1961-ig, harmadik szakasza pedig 1961-től napjainkig tartott, illetve tart. Ebben az időszakban leküzdve a dogmatikus gondolkodás maradványait, új elméleti általánosítások születtek a politikai-jogi gondolkodás területén.

A politikai és jogi gondolkodás területén a társadalmi tapasztalatok elméleti általánosítását a Kommunista és Munkáspártok Nemzetközi Tanácskozásai, valamint a Szovjetunió Kommunista Pártjának különböző kongresszusai és más szocialista országok kommunista pártjainak kongresszusai végezték el. A kongresszusok dokumentumai foglalják össze a politikával és a joggal kapcsolatos új elméleti általánosításokat.¹

Ezek az általánosítások elsősorban az állammal, mint a politika központi kérdésével függnek össze. A szocialista állammal kapcsolatban legfontosabb elméleti általánosítás az, hogy a szocialista társadalom fejlődésének meghatározott fokán a munkásosztály diktatúrája (mint a szocialista állam lényege) elveszti szükségességét, vagyis a proletariátus diktatúrája már nem szükséges. Ez a helyzet a Szovjetunióban a belső feladat szempontjából. A dokumentumok hangsúlyozzák azonban, hogy a proletariátus diktatúrája a Szovjetunióban szükséges volt a szocializmus teljes és végleges győzelméhez. A kommunizmus első szakaszának, vagyis a szocializmusnak a megvalósításával azonban a szocialista állam fejlődésének új szakaszába lépett, az állam *egyetemes népi állammá* alakult át, amely kifejezi az egész nép érdekeit és akaratát, más szóval a proletárdemokrácia össznépi szocialista demokráciává fejlődött. A munkásosztály azonban mint a szovjet társadalom leghaladóbb, legszervezettebb ereje vezető szerepét továbbra is gyakorolja. Ez a megállapítás mint új elméleti általánosítás különösen abból a szempontból jelentős, miszerint a proletariátus nem akarja örökké tenni hatalmát, vagyis hogy a proletariátus diktatúrájának szocialista állama csupán a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakának felel meg. Ebben az értelemben a munkásosztály tehát az egyet-

¹ Az SZKP XXII. kongresszusa. 1961. október 17—31. Bp. Kossuth. K. 1962. 878 p.; Az SZKP XXIII. kongresszusa. 1966. március 29.—április 8. Bp. Kossuth K. 1966. 479 p.; A Szovjetunió Kommunista Pártja XXIV. kongresszusa. 1971. március 30.—április 9. Bp. Kossuth K. 1971. 244 p.; A kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozása. Moszkva, 1969. Bp. Kossuth K. 1969. 588 p.; *Komócsin Zoltán*: A kommunista és munkáspártok moszkvai nemzetközi tanácskozása. Bp. Kossuth K. 1969. 46 p.; A Magyar Szocialista Munkáspárt VIII. kongresszusának jegyzőkönyve. 1962. november 20—24. Bp. Kossuth K. 1963. 530 p.; A Magyar Szocialista Munkáspárt IX. kongresszusának jegyzőkönyve. 1966. november 28.—december. 3. Bp. Kossuth K. 1967. 519 p.; A Magyar Szocialista Munkáspárt X. kongresszusának jegyzőkönyve. 1970. november 23—28. Bp. Kossuth K. 1971. 543 p.

len olyan osztály a történelemben, amely nem tekinti céljának, hogy uralmát örökké tegye. Ha ugyanis megszűnnek azok a feltételek, amelyek a proletárdiktatúrát életre hívták és amikor megszűnnek azok a feladatok, amelyeket a társadalom csak diktatúra segítségével oldhat meg, az állam a munkásosztály vezetésével a szocialista társadalom egyetemes népi szervezetévé fejlődik. Arról van tehát szó, hogy a Szovjetunió munkásosztálya a maga diktatúráját már nem gyakorolja, s így először alakult ki olyan állam, amely nem egyetlen osztály diktatúrája, hanem az egész társadalom, az egész nép eszköze, azaz nem egyik vagy másik osztály diktatúrájának eszköze.

Az elméleti általánosítás során megállapították azt is, hogy a proletárdiktatúra szocialista állama és az egyetemes népi állam között nincs válaszfal, hiszen a proletárdiktatúra is magán hordja az általános szocialista demokrácia vonásait, amelyek meghatározóvá válnak a későbbiekben.

Maga az a körülmény, hogy az állam egyetemes népi állammá fejlődött, nem jelenti a szocialista állam meggyengülését, hanem sokkal inkább megerősödését, mert ezzel kiszélesedett annak társadalmi alapja, tömegbázisa, amely éppen az állam erejének fő forrása. Rámutattak arra is, hogy bár az osztályantagonizmusok eltűntek, de az állam mégis fennmaradt. Ez összefügg azzal, hogy még vannak olyan feladatok, amelyeket csakis az állam segítségével lehet megoldani. Ebből adódik az, hogy az állam a szocializmus felépítése után is fennmarad. Ezek a feladatok pedig nem mások, mint a kommunizmus anyagi-technikai bázisának létrehozása, a szocialista viszonyoknak kommunista viszonyokká történő átalakítása, a fogyasztás mértékének ellenőrzése, az állampolgárok jogainak, szabadságának, a szocialista jogrendnek és a szocialista tulajdonnak a védelme, a néptömegek tudatos fegyelemre és a munkához való kommunista viszonyra történő nevelése, az ország védelmével és biztonságával, a szocialista országoknak a kapitalista országokkal való együttműködésével kapcsolatban jelentkező feladatok. Ebből adódik, hogy a szocializmus teljes és végleges győzelme után az állam még hosszú ideig fennmarad. Az össznépi szocialista állam elhalása hosszú ideig tart majd, egész történelmi korszakra terjed ki és csak akkor fejeződik be, amikor a társadalom teljesen megéri az öngazgatásra. Természetesen az állam elhalásának folyamatában bizonyos ideig összefonódnak majd az állami vezetés és a társadalmi öngazgatás elemei, mely folyamatban átalakulnak az állam belső funkciói és egyben fokozatosan el is veszítik politikai jellegüket. Ebből adódóan az állam csak akkor hal el, illetve csak akkor válik szükségtelenné, ha felépül a fejlett kommunista társadalom és a nemzetközi küzdőtéren győz és megszilárdul a szocializmus.

A különböző dokumentumok foglalkoznak a burzsoá állammal is. Aláhúzzák, hogy a proletariátusnak a burzsoá országokban továbbra is alapvető feladata, stratégiai célja a proletárdiktatúra szocialista államának létrehozása. Rámutatnak, hogy a nyugati országok munkásosztálya és annak vezető ereje a kommunista pártok nem egy harmadik világháború teremtette forradalmi helyzetben remélik megdönteni a kapitalista államot és nem arra számítanak, hogy egy pusztító gazdasági világválság idején igyekeznek céljaikat elérni, hanem arra, hogy napjainkban megnövekedett a szocialista állam békés, parlamentáris létrejöttének lehetősége. Ez azonban a fegyveres forradalmi utat nem zárja ki. A dokumentumok tisztázták azt is, hogy a szocialista állam nem jelenthet „személyi diktatúrát”, nem jelentheti a hatalommal való visszaélés rendszerét és azt sem, hogy a szocialista állam létrehozására a kommunistákkal szövetségre lépők a szocialista állam létrejötte után az ún. „szálami taktika”

áldozatává váljanak. Mivel a szocialista állam létrejöhet békés, esetleg parlamenti úton is, a burzsoá országokban tevékenykedő kommunista pártok ezt figyelembe véve dolgozták ki programjukat. Az Olasz Kommunista Párt kidolgozta pl. a „strukturális reformokért” folyó harc vonalát, s abban követeli a burzsoá parlamentek ellenőrző szerepének növelését, a helyi önkormányzat megteremtését és abból indul ki, hogy a nagytőkések hatalmát a proletárdiktatúra létrejötte előtt is meg lehet törni, s a demokrácia kiszélesítésének folyamatával, valamint az állam tervszerű gazdasági beavatkozásáért folyó harccal lényeges változásokat lehet elérni a tulajdonviszonyokban. Ez természetesen megköveteli a szövetségi politika helyes megvalósítását és annak tartóssá tételét. A Francia Kommunista Párt kidolgozta az „igazi demokráciáért” folyó harc fő irányait, melynek során pl. követeli a népszuverenitás helyreállítását, s ezzel kapcsolatban a burzsoá parlament ellenőrző szerepének növelését és szintén nagy súlyt helyez a szövetségi politika helyes megvalósítására. Mindkét esetben az alapvető cél az, hogy az állami irányítást a néptömegek ellenőrzése alá helyezték, ugyanis ez teremti meg az átmenetet a kapitalista államból a szocialista államba. A kommunista pártoknak ahhoz, hogy a fenti politikájukat realizálják, ideológiai harcot kell vívniuk a revizionizmussal és különösen a szociáldemokrata ideológiával, amely az ún. „demokratikus-szocializmust” vallja és azt hirdeti, hogy a proletárdiktatúra szocialista államának megteremtése nélkül, valamint a termelőeszközök társadalmi tulajdonba vétele nélkül is el lehet jutni a szocializmushoz. Vitathatatlan, hogy a szociáldemokrácia fenti politikai-ideológiai koncepciója átértékeli a szocializmus fogalmát és lemond a proletárdiktatúráról, valamint a termelőeszközök magántulajdonának a megszüntetéséről. A szociáldemokrácia ugyanis abból indul ki, hogy a parlamenti többség felhasználásával is el lehet érni a társadalom igazságos működését. Ez azonban merő illúzió, mert a burzsoázia és különösen a finánc-oligarchia csak ritka történelmi helyzetben mond le a hatalomról. A szocialista állam létrejöttének ugyanis alapvető törvényszerűségei vannak és ezeket nem lehet figyelmen kívül hagyni. Ezek a törvényszerűségek: a szocialista forradalom, a dolgozó nép vezetése a marxista—leninista párt által, amely kifejezi a munkásosztály vezető szerepét, továbbá a burzsoá államapparátus összetörése és a néptömegek forradalmi alkotó szerepének biztosítása a proletárdiktatúra szocialista államának kialakításában. Ebben a folyamatban a proletárdiktatúra sokféle formában jöhet létre és különböző sajátosságokkal rendelkezhet.

A kongresszusok dokumentumai jelentős megállapításokat tesznek a szocialista joggal összefüggésben is. Hangsúlyozzák, a szocialista jogrend további erősítésének szükségességét, a jogszabályok tökéletesítésének követelményét és azt, hogy a törvényeket, határozatokat, utasításokat maradéktalanul végre kell hajtani. A szocialista törvényesség szigorú megtartását követelik azzal, hogy annak megszegését, illetve a jogsértést és a bűnözést szigorúan büntetni kell. A burzsoá joggal összefüggésben mindenekelőtt azt vizsgálják, hogy mi-ben áll a munkásosztály viszonya a burzsoá törvényességhez. A kommunista pártok ugyanis a jelenlegi burzsoá alkotmány alapján harcolnak, pl. az ún. „strukturális reformok”, és az ún. „igazi demokrácia” megvalósításáért. A munkásosztály tehát felhasználja a burzsoá jogot és fel is használhatja, de nem azonosítja magát az abban kifejeződő tőkés érdekekkel és akarattal.

A dokumentumok szembeállnak azokkal a nézetekkel, melyek szerint a burzsoá jog, illetve annak érvényesülése és betartása, vagyis a burzsoá törvényesség a munkásosztály érdekeit teljes mértékben szolgálja. A munkásosztály

számára a burzsoá törvényesség megléte természetesen előnyösebb, mint pl. a fasizmus, ahol lábbal tiporták a törvényességet. A burzsoá törvényesség osztálytartalmának problémáit azonban nem lehet felcserélni azzal a kérdéssel, hogy a burzsoá országokban a törvényesség megléte, vagy hiánya előnyösebb-e a munkásmozgalom számára. Kétségtelen, hogy bizonyos időszakokban a munkásosztály harcol a burzsoá törvényességért és annak érvényesítéséért lép fel. Azonban a munkásosztály nem vallhatja magáénak a burzsoá jogot, nem vallhatja magáénak a burzsoá törvényességet, hiszen annak tartalma osztályjellegű, vagyis a burzsoá jog nem „osztályközömbös norma”, noha osztályjellege nem tűnik ki közvetlenül minden rendelkezéséből. Nincs tehát a burzsoá jognak, valamint ebből adódóan a burzsoá törvényességnek sem két része, amely szerint az egyik része ún. közérdekű volna, a másik része viszont az osztályharcral függene össze. A kapitalista jognak is alapvetően kettős funkciója van, egyrészt osztályelnyomó funkciója, másrészt a rend fenntartásának funkciója, amely a tartalom és a forma dialektikus egységében jelentkezik, és az osztályfunkciót a rend fenntartásának funkciójától nem lehet elválasztani. Ez más oldalról azt jelenti, hogy a burzsoá jog, illetve a burzsoá törvényesség védelmezésének a munkásosztály részéről határai vannak.

Igaz, hogy a munkásmozgalom felhasználja, illetve felhasználhatja a burzsoá törvényességet a szocialista állam, a proletárdiktatúra létrehozása érdekében, azonban az „alkotmányos törvényesség aranyfüstje mögött” mindig látania kell az osztályharcot. Ez azt jelenti, hogy a burzsoá törvényesség felhasználása a munkásosztályt sohasem tévesztheti meg a burzsoá törvényesség osztályjellegét illetően, hiszen a burzsoá törvényesség rendjében a munkásosztálynak „komoly, mély, lényegbevágó hadiállapot jut osztályrészül”. Mindebből az következik, hogy a burzsoá jog, illetve törvényesség által nyújtott előnyök a munkásosztály számára csak viszonylagosak, mert az egész burzsoá törvényességnek nyoma sem marad, mielőtt a burzsoá magántulajdon léte forog kockán. Tehát a szocializmus nem fér el a burzsoá törvényesség keretei között. A burzsoázia ugyanis létalapjainak veszélyeztetése esetén feladja saját törvényességét is. Tehát a burzsoá törvényesség elvi tagadása és eseti felhasználásának dialektikája nem más, mint a burzsoá törvényesség hirdetésének és elvetésének dialektikája. A munkásosztály tehát nem veheti át a burzsoá jogot, hatalomra kerülése után új jogrendszerrel kell kialakítania, amelynek megalkotásában széleskörűen részt kell venni a néptömegeknek. Amennyiben pedig az átmenetileg fennmaradnának a burzsoá időkben alkotott törvények, azokat mindig a munkásosztály, illetve az egész dolgozó nép érdekében kell értelmezni.

A Szovjetunióban és a szocialista országokban az állammal kapcsolatos politikai nézetek a fenti dokumentumokat figyelembe véve jelentős fejlődésen mentek keresztül.² A dogmatikus politikai gondolkodás leküzdésében jelentős

² *Antalfy György*: Állam és demokrácia. Bp. Akadémiai K. 1967. „A szocialista állam főbb elméleti problémái” c. fejezet: 364—500 p.; *Antalfy György—Papp Ignác*: Szemelvények állam- és jogelméleti szerzők műveiből. 2/1—2. Bp. Tankönyvkiadó, 1968. (Egyetemi jegyzet.); *Antalfy—Samu—Szabó—Sztóczky*: Állam- és jogelmélet. Szerk. Samu Mihály. Bp. Tankönyvkiadó. 1970.; *Antalfy György*: *Problemes nouveaux de la théorie du droit dans l'évolution de la démocratie socialiste*. Szeged, 1964. 74 p. (Acta Univ. Szeged, Acta Juridica et Politica, Tomus 11. Fasc. 2.); *Antalfy György*: A szocialista állam funkcióinak és mechanizmusának egyes elméleti kérdéseiről. — Állam és Igazgatás. 1964. 673—687 p.; *Antalfy György*: *L'Etat socialiste et la théorie marxiste de l'État et du droit*. Szeged, 1965. 92 p. (Acta Univ.

szerepet játszottak a dokumentumokban levő elméleti általánosítások alapján a különböző tudományok. Így elsősorban a kialakuló marxista szociológia, de ezen túlmenően a politikai gazdaságtan, a tudományos szocializmus, de az ál-

Szeged. Acta Juridica et Politica. Tomus 12 Fasc. 3.); *Bihari Ottó*: A szocialista államszervezet alkotmányos modelljei. Bp. Közgazdasági és Jogi K. 1969. 537 p.; *Halász Pál*: Állam és jogrend a szocialista forradalomban. Bp. Tankönyvkiadó. 1962. 65 p. (Studia Iuridica Auctoritate Univ. Pécs. Publicata. 25.); *Kiss Artur*: A szocialista állam és kritikussai. Adalékok a szocialista állam egyes aktuális kérdéseire. Bp. Kossuth K. 1966. 269 p.; *Kovács István*: A szocialista alkotmányfejlődés elemei. Bp. Akadémiai K. 1962. 442 p.; *Ripp Géza*: Demokratikus szocializmus és marxizmus. Bp. Kossuth K. 1963. 426 p.; *Szabó Imre*: A szocialista jog. Bp. Közgazd. és Jogi K. 1963. 454 p.; *Szabó Imre*: Szocialista jogelmélet — népi demokratikus jog. Bp. Közgazd. és Jogi K. 1967. 321 p.; *Földesi Tamás*: Az össznépi állam néhány problémája. — Magyar Filozófiai Szemle. 1962. 453—474 p.; *Peschka Vilmos*: Marxista és szocialista jogelmélet. Jogtudományi Közlöny. 1968. 165—172 p.; *Arzsanov, M. A.*: Goszudarsztvo i pravo v ih szootnosenii. Moszkva, Izdat. AN SZSZSZR, 1960. 285 p.; *Cshikvadze, V. M.*: Goszudarsztvo, demokratija, zakonnoszt'. Moszkva, Juridiceszkaja Literatura, 1967. 502 p.; *Kalimicsev, F. I.*: Szovetszkoe zakonodatel'sztvo v period sztroitel'sztva kommunizma. Moszkva, Müszl', 1966. 100 p.; *Kerimov, D. A.*: Szvoboda, pravo i zakonnoszt' v szocialiszticeszkom obscsesztve. Moszkva, Juridiceszkaja Literatura, 1960. 221 p.; *Koszičün, A. P.*: Szocialiszticeszkoe goszudarsztvo. Zakonomernoszti voznikovenija i razvitija. Moszkva, Juridiceszkaja Literatura, 1970. 413 p.; *Lepeskin, A. I.*: Szovetü — vlaszt' naroda. 1936—1967. Moszkva, Juridiceszkaja Literatura, 1967. 375 p.; *Lunev, A. E.*: Demokratizm szovetszkogo goszudarsztvennogo upravlenija. Moszkva, Juridiceszkaja Literatura, 1967. 197 p.; *Obscsaja teorija goszudarsztva i prava*. Ötv. red. *D. A. Kerimov, V. Sz. Petrov*. I. tom. Obscsaja teorija goszudarsztva. Leningrad, Leningr. Univ. 1968. 304 p.; *Obscsaja teorija szovetszkogo prava*. Red. *Sz. N. Bratusz, I. Sz. Szamocszenko*. Moszkva, Juridiceszkaja Literatura, 1966. 491 p.; *Antalffy György*: Állam és demokrácia. Bp. Akadémiai K. 1967. „A kapitalista állam néhány elméleti problémájáról” c. fejezet: 326—363. p.; *Gedő András*: A modern revizionizmus filozófiai bírálatához. Bp. Kossuth K. 1961. 369 p.; *Kritikai tanulmányok a modern polgári jogelméletéről*. (Szerk. *Szabó Imre*.) Bp. Akadémiai K. 1963. 510 p.; *Lukács György*: Az ész trónfosztása. Az irracionalista filozófia kritikája. 3. kiad. Bp. Akadémiai K. 1965. 679 p.; *Seidler, Gregorz Leopold*: Az imperializmus jogi doktrínái. Bp. Közgazd. és Jogi K. 1961. 202 p.; *Zivsz, Sz. L.*: A jogi formák fejlődése a mai imperialista államokban. Bp. Közgazdasági és Jogi K. 1962. 255 p.; *Antikommunizm — idejno-politicseszkoe orudie imperializma*. Kritika szovremennoo antikommunizma v voproszah goszudarsztva i prava. Red. *V. A. Tumanov*. Moszkva, Mezsdunarodnue Otnosenija, 1964. 287 p.; *Guliev, V. E.*: Imperialiszticeszkoe goszudarsztvo. (Ocserk kritiki burzsuaznüh teorij.) Moszkva, Izdat. Moszk. Univ. 1965. 145 p.; *Ideologija szovremennoo reformizma*. Kritika koncepcij pravüh szocialisztov. (Red. koll. *V. V. Midcev, E. D. Modrzsinszkaja, H. N. Momdzsjan*.) Moszkva, Nauka, 1970. 605 p.; *Isztorieszkij materializm i szocial'naja filozofija szovremennoj burzsuazii*. Obscs. red.: *Ju. P. Francev*. Moszkva, Szocékgiz, 1960. 583 p.; *Kritika burzsuaznoreformisztikih i revizionisztikih teorij v voproszah goszudarsztva i prava*. (Szbornik sztatej.) Red. *Sz. A. Pokrovskij*. Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 287 p.; *Levin, I. D.*: Szovremennaja burzsuaznaja nauka goszudarsztvennogo prava. Kritika oszovnovnüh napravlenij. Moszkva, Izdat. AN SZSZSZR, 1960. 399 p.; *Meister, Roland*: Das Rechtsstaatsproblem in der westdeutschen Gegenwart. Berlin, Staatsverl. der DDR, 1966. 285 p.; *O nektorüh szocial' reformisztikih koncepcijah goszudarsztva*. (Red. *A. I. Denisov*.) Moszkva, Izdat. Moszk. Univ. 1964. 130 p.; *Sabad, B. A.*: Politiceszkaja filozofija szovremennoo imperializma. Kritika oszovnovnüh antikommunisticeszkih koncepcij. 2—4. izd., pererab. i dop. Moszkva, IMO, 1966. 295 p.; *Szovremennue burzsuaznue ucsenija o kapitaliszticeszkom goszudarsztve*. Kriticeszkie ocserki. Moszkva, Nauka, 1967. 296 p.; *Tumanov, V. A.*: Kritika szovremennoj burzsuaznój teorii prava. Moszkva, Goszjurizdat, 1957. 175 p.

lam- és jogtudomány is. Így pl. a Szovjetunióban V. G. Afanaszjev³, A. Bovin⁴ és C. Jampolszkaja⁵ fejtettek ki jelentős gondolatokat. Előterbe került az állampolgár és az állam tevékenysége viszonyának elemzése.

Jampolszkaja vizsgálta a társadalmi szervezetek szerepét, jelentőségét. Kifejtette, hogy a társadalmi szervek alkalmassá teszik az állampolgárokat az állami tevékenységben való részvételre, hiszen kialakítják bennük az ehhez szükséges készségeket és képességeket. Vitathatatlan ebből a szempontból — húzta alá —, hogy fontos a különböző társadalmi szervezetek belső viszonyainak fejlesztése. Ennek a fejlesztésnek arra kell irányulnia, hogy növekedjék a társadalmi szervezetek tagjainak lehetősége arra, hogy befolyásolják az állami szervek tevékenységét. E probléma vizsgálatának azért is nagy jelentőségét kell tulajdonítani, mert hiszen a különböző burzsoá teoretikusok úgy tüntetik fel a társadalmi szerveket a szocializmus viszonyai között, mint az embert megkötő béklyókat, mint az állampolgár szabad fejlődését akadályozó tényezőket, vagyis, hogy a társadalmi szervezetek is az elidegenedés fokozásának az eszközei. Kifejtette, hogy a különböző szervezeti formák — amelyekbe különböző társadalmi tartalmat lehet bevinni — különböző célokból használhatók fel. A szocializmusban a társadalmi szerveket éppen az emberi személyiség elidegenedésének megszüntetése céljából használják fel. Rámutat arra, hogy az elidegenedés egyes maradványai a szocializmusban is megtalálhatók, elsősorban az állampolgár, mint személyiség és a társadalmi szervezet közötti viszonyokban, azonban ez általában nem jellemző azokra.

Az elidegenedés maradványai — nézete szerint — az alábbiakban jelentkeznek: egyrészt abban, hogy a választott szervek elszakadhatnak az egyszerű tagoktól, másrészt, hogy a fizetett hivatali apparátus a választott szervek és a tagok fölé emelkedhet. Továbbá abban is, hogy a társadalmi szervezetek tagjait kirekeszthetik a fontosabb döntések meghozatalából. A szocializmusban működő társadalmi szervezetek azonban az elidegenedés maradványai ellenére is olyan csatornák, amelyeken keresztül a társadalmi szervezetek tagjai bekapcsolódhatnak általában a társadalmi tevékenységbe, ezen belül az állami tevékenységbe, illetve a különböző döntések meghozatalába. Az elidegenedés jelenségeinek leküzdése szükségessé teszi a társadalmi szervezetek demokratizmusának növelését. Ez nyilvánvaló összetett és konkrétan azt jelenti, hogy ak-

³ *Afanaszjev, V.*: A társadalom tudományos irányítása. Bp. Kossuth K. 1969. 382 p.

⁴ *Bovin, A.*: K posztanovke szociologicseszkih problem politiki. Szocialnue issledovanija. 2. Moszkva, 1968. 60—79 p.; *Bovin, A.*: Az igazság a jogszolgáltatásban. — Jogi Tájékoztató. 1962. 1. 98—106. p.; *Bovin, A.*: Szocialiszticeszkij ideal i isztoricseszkaia perszpektiva. Kritika nekotorüh reformisztcszkih koncepcij. — Kommuniszt. 1965. No 1. 80—91. p.; *Bovin, A. E.*: Goszudarsztvo i kommunizm. Moszkva, Roszvuzizdat, 1963. 52 p.; *Bovin, A.*: Duhovnaja niscseta antikommunizma. — Politicseszkoje Szamoobrazovanie. 1963. No 5. 36—43. p.; *Bovin, A. E.*: Internacionalizm i nasa epoha. Kiev, 1965. 45 p.

⁵ *Jampolszkaja C. A.*: Putyi isszledovania problem obszceszstvennüh organizacij. Szovetszkoe Goszudarsztvo i Pravo. 1969. 3. 18—27. p.; *Jampolszkaja, C. A.*: Les organisations sociales et le développement de la socialisation de l'État. Préface de *Pierre Lavigne*. Paris, Éd. du Centre National de la Recherche Scientifique, 1968. XXIV, 182 p.; *Jampolszkaja, C. A.*: Az igazgatástudomány módszertanáról. — Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény. 1966. 1. 21—30. p.; *Jampolszkaja, C. A.*: A szovjet állampolgárok alanyi jogairól és az alanyi jogok biztosítékairól — A szovjet államjog kérdései. Bp. Akadémiai K. 1962. 151—236. p.; *Jampolszkaja, C. A.*: A szovjet társadalmi szervezetek fő vonásai a jelenlegi időszakban. — Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény. 1962. 82—92. p.

tivizálni kell a társadalmi szervezetek egyszerű tagjait, erősíteni kell a választott szervek felelősségét a tagokkal szemben, tehát be kell számoltatni azokat. Továbbá nem szabad megengedni olyan helyzetet, amelyben a fizetett apparátus saját belátása szerint dönthetne, vagy eljárjon olyan személyek helyett, akiket a társadalmi szervezet tagjai választások útján vezető funkciók betöltésével bíztak meg. Jampolszkaja bírálja továbbá az olyan elgondolásokat is, amelyek szerint az elidegenedés az ún. „önigazgatási” rendszer megnyílvánulásával küzdhető le.

Lengyelországban különösen a szociológiai irodalomban jelentkeztek új gondolatok, nézetek. Így pl. J. *Wiatr*⁶ állást foglalt amellett, hogy az uralom és hatalom kifejezést el kell választani. A kettő közös vonását abban látja, hogy mindegyik a társadalmi viszonyok speciális rendszere. Az állam kérdéseit vizsgálva összefüggésbe hozza azt a hatalom fogalmával, vagyis az állam, mint az emberek külön választott csoportja a társadalmi szerepek közül a vezetői szerepkörben levőkből áll. Kiemelte azt is, hogy az állam nem csupán a társadalom osztályokra szakadásának a terméke, hanem egyben annak speciális feltétele is. Hangsúlyozta, hogy az állam speciális vonásokkal rendelkező emberekből áll, s a legálisan alkalmazott kényszer monopolizálására törekszik. Az állam és a lakosság közötti kapcsolatokat vizsgálva kimutatja, hogy ez két irányban jelentkezik: egyrészt bizonyos kiváltságokat, azaz társadalmi osztály és rétegérdekek döntéseibe transzponáló erő, másrészt a társadalomra ható erő, s nyilván ez a hatás szintén társadalmi osztály és rétegérdekeket vesz figyelembe. Mindebből adódóan az állampolgár egyrészt alanya, másrészt tárgya az állami tevékenységnek.

Jelentős megállapításokat tett az érdekekkel összefüggésben, annak hangsúlyozásával, hogy az állam elsősorban a gazdaságilag uralkodó osztály érdekeit veszi figyelembe akkor is, amikor transzponáló erőként jelenik meg, s akkor is, ha a társadalomra ható erőként jelentkeznek. Az uralkodó osztály érdeke azonban — szögezi le — többszörösen differenciált. Vannak hosszú- és rövidlejáratú érdekei; vannak komplex és töredék érdekei. Azt is megállapította, hogy az államszervezet egészében függ a gazdaságilag uralkodó osztálytól, de attól bizonyos fokig autonóm helyzetet foglalhat el, azaz viszonylagos önállósággal rendelkezik. Ez a vonása az államszervezetnek egyrészt azt jelenti, hogy képes az uralkodó osztály érdekeinek nem megfelelő tevékenységet kifejteni, másrészt képes a különböző társadalmi osztályok között lavírozó, sajtós kompromisszumok szövívőjévé válni, vagy csupán a gazdaságilag uralkodó osztály valamely rétegének érdekeit realizálni. A viszonylagos önállóság azzal függ össze, hogy a gazdaságilag uralkodó osztály nem közvetlenül, hanem közvetetten, vagyis bizalmasai útján juttatja érvényre érdekét és akaratát. A gazdaságilag uralkodó osztályok érdekeinek differenciálódásából adódnak a következők: az, hogy az állam döntései nem követik mindig az uralkodó osztály érdekei védelmének strikt vonalát, sőt keresztezhetik is azt; az, hogy az állam döntései általános társadalmi érdekeket is kifejeznek, ugyanis a társadalom különböző rétegeinek érdekei kisebb vagy nagyobb fokban találkoznak. Következésképpen tehát nem minden érdek a privilegizált osztály ér-

⁶ *Wiatr, J. J.*: Społeczeństwo. Wstęp do socjologii systematycznej. Warszawa, Państwowe Wydawn. Naukowe, 1964. 517 p. Magyar nyelven részlet: *Antalffy György—Papp Ignác*: Szemelvények állam- és jogelméleti szerzők műveiből. 2/2. Bp. Tankönyvkiadó. 1968. 5—52. p.; *Wiatr, Jerzy J.*: Az „ideológia alkonya”? (A politika és az ideológia kérdései a modern világban.) Bp. Kossuth K. 1969. 311 p.

deke, ugyanis nem minden tekintetben és területen állnak szemben az érdekek, azaz az érdekösszeütközés viszonylagos. Az érdekek ugyanis kisebb vagy nagyobb fokban ellentétesek egymással, s ebből adódóan azt is lehet mondani, hogy a modern osztályharc érdekközösség alapján folyik, így pl. közös gazdasági, vagy közös nemzeti érdek alapján. A fentiekből azt a következtetést vonta le, hogy az állam osztályfeladatai és társadalmi feladatai között ellentétes helyzetek jöhetnek létre. Az állam tevékenységében azonban az osztályfeladatok dominálnak, s az osztálytársadalmi feladatok másodrendű helyet foglalnak el.

Wiatr a közvetítő csatornákkal összefüggésben — melyek meghatározott érdekeket és kívánságokat transzponálnak az állami szervek döntéseibe — mindenekelőtt a politikai pártokkal és a különböző befolyásoló csoportokkal foglalkozik még, de a közvéleményt is olyan tényezőnek tartja, amelyben különböző érdekek vannak jelen.

A lengyel szociológiai irodalomban W. *Wesołowski*⁷ vizsgálta az uralkodó osztály és a hatalmi elit viszonyát. Kifejtette, hogy az uralkodó osztály olyan egyénekből áll, akik privilegizált helyzetben vannak a termelési eszközök és a termelt javak elosztása tekintetében. A hatalmi elit viszont olyan egyénekből áll, akik részt vesznek az állami döntések kialakításában. A kapitalista társadalmi-gazdasági viszonyokat figyelembe véve — véleménye szerint — az elit két csoportra oszlik: egyrészt a döntést meghozó elit, ez tulajdonképpen az állami szervezetben dolgozók, vezetők; másrészt a befolyásoló elit, azaz a politikai pártok és az érdekcsoportok, ill. vezetők. Az állami döntések meghozatalának folyamatát vizsgálva megállapítja, hogy az elit kifejezés szoros értelemben a kormányzintre vonatkozik, és kétféle elitről beszélhetünk a fenti csoportosítás belső osztályozásaképpen: formális és nem formális elitről, amelynek tagjai a legkülönbözőbb kapcsolatban lehetnek egymással. Megállapította, hogy a kormányzintű elit viszonylagos önállósággal rendelkezik a döntések kialakítása során. Rámutat arra is, hogy az elit nem minden tagja származik a kapitalista, illetve tőkés osztályból és az uralkodó osztály nem minden tagja tartozik a hatalmi elitbe. Aláhúzta, hogy a hatalmi elit tevékenységét az osztályuralom kondicionálja és korlátozza. Másrészt viszont bizonyos ügyeket kivésznek a döntést hozók kezéből, illetve a döntést hozóknak bizonyos értékek alapján kell tevékenykedniök. Az állami döntésekkel kapcsolatban megállapította, hogy annak faja, jellege a reá gyakorolt befolyások erejétől függ, ugyanis az uralkodó osztálynak is befolyásolni kell a döntést, ha bizonyos célt akar elérni. Ez a befolyásolás a szervezett érdekcsoportokon, a politikai pártokon keresztül, de egyéb eszközökkel is, pl. a döntést hozókkal fenntartott nem formális kapcsolatokon keresztül is érvényesülhet. Lényeges az a megállapítása is, hogy a hatalmi elit autonóm jellegű, s ebből adódóan olyan döntések is szülehetnek, amelyek korlátozhatják az osztályuralom feltételeit. Ez összefügg azzal is, hogy a hatalmi elit az adott társadalmi rendszert nem csupán életben akarja tartani, bár politikáját a megadott tulajdon és ideológiai viszonyokra

⁷ *Wesołowski, W.*: Ruling class and power elite. — Polish Sociological Bulletin. 1965. No 11. 22—37. p.; *Wesołowski, W.*: Marksowska teoria panowania klasowego. (Az osztályuralom marxi elmélete. — Studia Socjologiczne-Polityczne. 1964. 7—41. p.; *Wesołowski, W.*: Les notions de strates et de classe dans la société socialiste. (A 6. Szociológiai Világkongresszus anyagából.) — Sociologie du Travail. 1967. No 2.; *Bauman, Zygmunt*: Általános szociológia. Bp. Kossuth K. 1967. 601 p. *Wesołowski*ra történő hivatkozások passim.

alapozza — hanem egyben meg is akarja őrizni, alá akarja támasztani azt oly módon, hogy az adott társadalmi rendszer más osztályok számára is elfogadható legyen. Az elit tehát képviselheti csupán az uralkodó osztály érdekeit, de képviselheti több osztály érdekeit is, sőt valamennyi osztályét. Az, hogy az uralkodó elit milyen osztályokat képvisel, rendkívül komplikált. A kapitalista viszonyok vonatkozásában a hatalmi elit az uralkodó osztály gazdasági uralmát azonban — mutat rá — nem vitatja.

Magyarországon is számos nézetet fejtettek ki az állammal kapcsolatban. A szociológusok által kifejtett gondolatokat figyelembe véve vizsgálták az államszervezetben belül létrejövő döntéseket⁸ arra tekintettel, hogy az államszervezetben belül a döntéseket más készíti elő, mint aki hozza, kivéve a bírósági és ügyészi szervezeteket. Ilyen értelemben tehát megkülönböztethető az államigazgatási szervezetben dolgozóknak két kategóriája; a döntést előkészítők és a döntést meghozók. Kérdés, hogy a döntések előkészítésének és meghozatalának elválása az állami szervezetben belül jelenti-e a döntések anonimitását (elszemélytelenedését), vagy a döntést előkészítők és meghozók felelőssége egyetemes? A különböző döntési típusok és a felelősség egymáshoz való viszonyát vizsgálva Szamel megállapítja, hogy az államhatalmi és államigazgatási szervekben kialakuló döntési típusok „nem férnek bele a felügyeleti, a koordinációs és a kooperációs döntések triójába”, s így nem hasonlítanak a gazdasági szervezetben jelentkező döntési rendszerekhez, de főfeladat a kooperációs döntések előtérbe állítása, mert ez reális alapot teremt a felelősség megállapításához és érvényre juttatásához.

A társadalmi valóságot nézve — írja — a helyzet ugyanis a következő: „az államigazgatási szervek döntései részben meghatározzák az államhatalmi képviselői szervek döntéseit, részben pedig azok döntési jogkörét abszorbeálják”. Mindebből az következik, hogy a szocialista demokrácia fejlesztése szempontjából helyes „de jure az államhatalmi képviselői szervek kizárólagos hatáskörét kiterjeszteni”. Az államigazgatási szervezetben ugyanis tapasztalható az ott dolgozó állampolgárokat, mint hivatalos személyeket figyelembe véve a döntésért való felelősség alóli kibúvás. Ez kifejeződik abban, hogy a döntésre kötelezett a döntéshez „iparkodik megszerezni mindazoknak a társszerveknek a formális hozzájárulását, amelyek e nélkül — esetleg pusztán presztízfeltésből a döntést támadnák”. Arról is szó van, hogy az alsóbb államigazgatási szervek szívesen vennék „ha az őket megillető döntési jogkörtől szabadulhatnának és azt felváltaná a felettes szervek felügyeleti döntése”. A felelősség alóli kibúvás kifejeződik abban is, hogy az adott államigazgatási szervezeti egységen belül iparkodnak a döntést felsőbb vezetővel meghozatni, hozzájárulásukat megszerezni — holott erre nem volna szükség. Az is tapasztalható, hogy az államszervezeti hierarchiában felsőbb fokon elhelyezkedő szerv különböző címeken igyekszik a beavatkozási jogot biztosítani magának, ha nem tudja azt elérni, hogy egyes kérdésekben a döntési jog nála maradjon. A döntésért való felelősség tekintetében arra a megállapításra jut, hogy „a veze-

⁸ Szamel Lajos: Jog és felelősség. (A „szervezett felelőtlenség” veszélye az államszervezetben.) Valóság. 1969. 7. 41—48.; Szamel Lajos: Az államigazgatás vezetésének jogi alapproblémái. Bp. Közgazd. és Jogi K. 1963. 407 p.; Szamel Lajos: A közelet tisztaságáról. Bp. Kossuth K. 1969. 221 p.; Vö. még: Kulcsár Kálmán: Az ember és társadalmi környezete. Bp. 1970., A politikai aktivitás társadalmi tényezői. Társadalmi Szemle. 1969. 12. 33 p.; Hegedüs András—Rozgonyi Tamás: Döntési rendszerünk a szociológus szemével. (A szervezett felelőtlenség, mint döntési rendszerünk egyik fő veszélye.) Valóság. 1969. 7.

tés döntéseivel, illetve döntési sorozataival való kapcsolatban a vétkekességi (felróhatóági) elvet csak kivételesen (pl. az önérdékből szándékosan kárt okozó döntés esetében) kell alkalmazni, egyébként pedig általában a döntések sorozatáért való, a lényegileg eredményességi felelősségi elvnek kell előtérbe kerülnie”.⁹

Tehát a felelősség a döntésekért az államszervezetben egyetemleges. Jelentősek továbbá az államhatalmi képviselői, valamint az állami szervekkel kapcsolatban, így különösen az osztályuralom és az államszervezet, valamint a szakszerűség és a bürokrácia viszonyáról kifejtett gondolatok.¹⁰

A szocialista társadalom fejlesztése előtérbe állította — miként a fentiekben már említett dokumentumok is rögzítik — a jogi normák társadalmi szerepének és jelentőségének az elemzését, vizsgálatát is. A jogi normák társadalmi hatásának elméleti és gyakorlati problémáit számos tanulmány vizsgálta.¹¹ A tanulmányok abból indulnak ki, hogy az állami szervek tevékenységükkel rendezik az állampolgárok magatartását, előírják azt, illetve megoldják a közöttük kialakult konfliktusokat a jogalkalmazás során. A jogszabályokban levő előírások ugyanis meghatározzák az állampolgárok közötti viszonyok létrehozásának, változásának, megszűnésének módját. Az állam szabályozó tevékenysége során ugyanis az állampolgárok kettős minőségben szerepelnek: egyrészt mint állampolgárok általában, másrészt mint konkrét foglalkozást végző állampolgárok. Az állami szervek szabályozó tevékenysége az állami vezetésnek lényeges eszköze, hiszen a szabályozáson keresztül befolyásolja az állam az állampolgárok magatartását. Következésképpen az állam a jogban szövegi le a megkívánt viselkedést, meghatározott eszmei és anyagi javak vonatkozásában és állapítja meg azt, hogy az állampolgároknak meghatározott helyzetekben és feltételek között milyen magatartást kell tanúsítaniuk, mit kell és mit szabad tenniük, illetve mitől kell tartózkodniuk. A szankciók pedig azt jelzik, hogy milyen jelentőséget tulajdonít az állam az előírt magatartásoknak. Tulajdonképpen tehát a szankciókban van az az értékkála, amelyet az állam az emberi magatartásokat illetően rögzít. Vizsgálják továbbá azt a kérdést, hogy az állampolgárok alkalmazkodása a joghoz hogyan alakul. Ez függ — emelik ki — az állampolgárok tudati fejlettségének szint-

⁹ Szamel Lajos: A jog és felelősség. I. m.

¹⁰ Bihari Ottó: Az államhatalmi képviselői szervek elmélete. Bp. 1963.

¹¹ Podgórecki, Adam: Prestiz prava. Warszawa, Książka i Wiedza, 1966. 208 p.; Podgórecki, Adam: Socjologia prawa. Warszawa, Powszechna, 1962. 266 p.; Nedbajlo, P. E.: Osznovü teorii goszudarsztva i prava. Kiev, Rad. Skola, 1959. 170 p.; Nedbajlo, P. E.: Primenenie szovetszkih pravovüh norm. Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 511 p.; Kazimircsuk, V. P.: Pravo i metodü ego izucsenija. Moszkva, Juridicseszkaja Literatura, 1965. 204 p.; Kazimircsuk, V. P.: A jogtudomány és a konkrét szociológiai kutatási módszer. — Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény. 1964. 355—365. p.; Kazimircsuk, V. P.: A jogtudomány társadalmi rendeltetéséről és funkcióiról. — Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény. 1966. 3—12. p. Antalffy György—Papp Ignác: Szemelvények állam- és jogelméleti szerzők műveiből. 2.2. Bp. Tankönyvkiadó. 1968. 173—183. p.; Szabó Imre: Társadalom és jog. Bp. Akadémiai K. 1964. 147 p. (Korunk Tudománya.); Kulcsár Kálmán: A jogismeret vizsgálata. Összeáll., bev. — Bp. (MTA KESZ Soksz.) 1967. 43 p. 47 tábla. (Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének Kiadványai. Társadalom és Jog 1.); Peschka Vilmos: Jogforrás és jogalkotás. Bp. Akadémiai K. 1965. 497 p.; Szamel Lajos: Az államigazgatás törvényességének jogi biztosítékai. Bp. Közgazd. és Jogi K. 1957. 219 p.; Szamel Lajos: A szocialista törvényességről. Bp. Szikra, 1954. 115 p.; Samu Mihály: A szocialista jogrendszer tagozódásának alapja. Bp. Közgazd. és Jogi K. 1964. 268 p.; Szotáczy Mihály: A jog lényege. Bp. Közgazdasági és Jogi K. 1970. 375 p.

jétől. Tekintettel azonban arra, hogy a jogszabály az állampolgárok tudatánál mindig előbbre tart, így igen fontos feladat az állampolgárok tudatát felemelni a jogszabályok szintjére. Vizsgálják azt is, hogy az állami szervek milyen eszközökkel biztosítják az állampolgárok alkalmazkodását az előírt szabályokhoz. Szabó véleménye szerint ezek a következők: a közvetlen állami kényszer; a társadalmi szervek által alkalmazott, de rájuk az állam által átruházott kényszer; a társadalmi szervezetek által alkalmazott, nem állami jellegű kényszer; az állami kényszerrel való fenyegetettség, illetve a kényszer kilátásba helyezése; a makro és mikro társadalmi környezet nyomása; a jogkövetés szokásossá válása és a tudatos, önkéntes követés.

A szocialista világrendszeren belül sajátos helyet foglal el a jugoszláv és a kínai politikai és jogi nézetrendszer.

A jugoszláv marxista politikai és jogi gondolkodást napjainkban befolyásolják azok a sajátos történelmi körülmények, amelyek között létrejött és fejlődött a jugoszláv szocialista állam és jog.¹² A jugoszláv szocialista állam és jog létrejöttével összefüggésben fontos figyelembe venni az 1933 és 1945 közötti időszakot, amelyen belül a forradalmi és antifasiszta mozgalom fellendült és kifejlődött. Ez nyilvánvalóan magával hozta a Jugoszláv Kommunista Párt hazai vezetőségének a megalakulását és annak fellépését a korabeli fasisztabarát rendszer ellen. A Jugoszláv Kommunista Párt, mint a fegyveres felkelés megindítója és vezetője a harcot népfelszabadító mozgalommá szervezte át és a második világháború befejezése után hozzálátott az új állam és jogrendszer kiépítéséhez. Jugoszláviában létrejött új állam és jogrendszer jelentős változásokat hozott a tulajdonviszonyokban és a különböző nemzetek közötti viszonylatban. Az a másik történelmi körülmény, amely rányomja bélyegét a jugoszláv politikai és jogi gondolkodásra összefügg Jugoszlávia és a szocialista világrendszer más országai között kialakult összeütközésekkel, vagy más szóval a Tájékoztató Iroda határozataival, amelyek a személyi kultusz hatására helytelenül értékelték a jugoszláv viszonyokat, ami végső soron oda vezetett, hogy megszakadtak Jugoszláviával, a többi szocialista államnak a kapcsolatai. A fenti kettős történelmi körülmény új, a többi szocialista államtól eltérő irányba vitte a jugoszláv politikai és jogi gondolkodást, ugyanis megelőzőleg Jugoszláviában is a többi szocialista országban jelentkező politikai és jogi nézetek érvényesültek és ennek alapján folytatták a szocializmus felépítésének gyakorlatát.

¹² A társadalmi igazgatás Jugoszláviában. Cikkek és beszédek gyűjteménye. 1950—1960. Novi Sad, Forum, 1963. 500 p.; *Geđo András*: A modern revizionizmus filozófiai bírálatához. Bp. Kossuth K. 1961. A jugoszláv politikai nézetekről passim.; *Molnár István*: Jugoszlávia államszervezetének egyes kérdéseiről. — Állam és Igazgatás. 1968. 897—915. p.; *Szabó Bálint*: Népi demokrácia és forradalomelmélet. Bp. Kossuth K. 1970. A jugoszláv nézetekről passim.; *Szántó György*: Imperialista és antiimperialista stratégia. Bp. Kossuth K. 1970. 152 p. A Jugoszláv Kommunista Pártról passim.; *Toldi Ferenc*: A jugoszláv alkotmánytörténet áttekintése. — Állam- és Jogtudomány. 1967. 45—78. p.; *Djordjević*: A politikai rendszer. Belgrad, 1967. (Részlet.) — *Antalfy György—Papp Ignác*: Szemelvények állam- és jogelméleti szerzők műveiből. 2/1. Bp. Tankönyvkiadó. 1968. 315—383. p.; *Kardelj*: A Jugoszláv Kommunista Párt harca a jugoszláv népek függetlenségéért, a népi hatalomért, a gazdaság helyreállításáért és szocialista átszervezéséért. Bp. Magyar Szocialista Munkáspárt KB Politikai Főiskolája, 1968. 22 p. (Soksz.); *Djordjević, Jovan*: La Yougoslavie. Paris, Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence, 1967. 497 p.; *Kardelj, Edvard*: De quelques questions concernant le développement du système parlementaire et politique. Belgrad, „Prosveta”, 1968. 49 p.

A jugoszláv politikai és jogi nézetek, de különösen a politikai nézetek mindenekelőtt összefüggésben voltak a munkásönigazgatás bevezetésével és a politikai rendszerbe tartozó egyéb szervezeti formák átalakításával. Az 1950-es években, illetve annak első felében létrehozták a vállalatok nagy többségében a munkástanácsokat, abból kiindulva, hogy a munkásosztály képes arra, hogy részt vegyen a vállalat igazgatásában a szocializmus érdekében. Ez természetesen megkövetelte a későbbiekben a munkás-önigazgatás kiterjesztését más területekre is, ennek megfelelően követelte az egész politikai rendszer hozzáidomítását a munkás-önigazgatás rendszeréhez. Számos rendelkezés született a különböző államhatalmi és helyi öngazgatási szervekről, a választásról, valamint az államigazgatás decentralizálásáról. Valamennyi gondolat, illetve intézkedés a közvetlen szocialista demokrácia terebélyesedését szolgálta. A politikai rendszerbe tartozó különböző szervezetek is változáson mentek keresztül, ami megnyilvánult abban, hogy csökkentették irányítói apparátusuk létszámát és korlátozták a professzionalizmust és ily módon az önkéntesség, illetve az önállóság növekedett pl. a Jugoszláv Népfrontban és egyéb más társadalmi szervezetekben. 1952-ben leszögezték, hogy a Kommunista Szövetség (a névváltoztatás is ebben az évben történt) nem lehet közvetlen operatív és parancsnokló vezető, hanem politikai és eszmei tevékenységével, s elsősorban meggyőzéssel hat minden szervezetben, szervben és intézményben abból a célból, hogy fogadják el irányvonalát és álláspontjait. Az 1955-ös-törvény új területi felosztást állapított meg, mely szerint a kommunák (községek) a társadalom alapsejtjei. Az 1957-ben kialakított pártprogram hangsúlyozta, hogy a proletárdiktatúra átmeneti jellegű és olyan eszköz, amelynek szabad teret kell nyitnia a szocialista gazdasági és társadalmi tényezők tevékenységének. Kiemelte azt is, hogy a szocialista demokratikus rendszer csökkenti az államigazgatási szervek szerepét, hiszen ezeknek a funkcióknak nagy része a társadalmi öngazgató szervek kezébe mennek át. Kiemelte azt is a program, hogy az államot azonban anarchista módon nem lehet lebecsülni, nem lehet a társadalom fölé emelni. Aláhúzza azt is, hogy a kommunistáknak nem szabad az állami gépezet révén hatalommá válni a munkásosztály és a dolgozó tömegek helyett. A program továbbá foglalkozott a közvetlen, vagyis a párt nélküli szocialista demokrácia megvalósításának útjával és a kommunisták szövetségének a feladataival.

A Jugoszláv politikai és jogi nézetek szempontjából figyelembe kell vennünk Radomir Lukity¹³ „Az állam politikai elmélete” (1962), „Állam és jogelmélet” (1964), „Bevezetés a jogtudományba” (1966), „Politikai pártok” (1966)

¹³ *Lukić Radomir*: Politička teorija države. Beograd. 1962.; *Lukić, Radomir*: Teorija države i prava. Beograd, Savramena Administracija, 1964. X, 358 p.; *Lukics, R. D.*: Bevezetés a jogtudományba. Belgrád. 1966. (Részlet.) — Antalffy György—Papp Ignác: Szemelvények állam- és jogelméleti szerzők műveiből. 2/1. Bp. Tankönyvkiadó. 1968. 231—312. p.; *Lukić, Radomir*: Političke stranke. Beograd. 1966.; *Lukić, Radomir*: Ustavnost i zakonitost. Beograd. Savez Udruženja Pravnika Jugoslavije, 1966. 236 p.; *Lukić, Radomir*: Les conditions sociales du développement de la sociologie en Yougoslavie. — Transactions of the fourth World Congress of Sociology. I. London, 1959.; *Lukić, R. D.*: Political ideology and social development. — Cleavages. Ideologies and party systems. Contributions to comparative political sociology. Ed. by E. Allardt, Y. Littunen. Helsinki, Academic Bookstore, 1964.; *Wiatr, Jerzy J.*: Az „ideológia alkonya”? Bp. Kossuth K. 1969. Lukityról: 34—42. p.; *Peschka Vilmos*: Jogforrás és jogalkotás. Bp. Akadémiai K. 1965. Lukityról 64—65. p.; *Szabó Imre*: Szocialista jogelmélet — népi demokratikus jog. Bp. Közgazdasági és Jogi K. 1967. Lukityról: 44. p.

című munkáit, valamint a Jugoszláv Kommunista Szövetség IX. kongresszusának anyagát.¹⁴

A jugoszláv szocialista állam fejlődésével összefüggésben — a fenti munkák és dokumentumok — mindenekelőtt kiemelik, hogy a jugoszláv szocialista állam 1950-ig a centralizáltság szakaszában volt, s ekkor kezdődött, illetve ettől lépett a szocialista állam a társadalmi öngazgatás szakaszába. Véleményük szerint a jugoszláv szocialista államot az állam fejlődésének első szakaszában számos negatív vonás jellemezte, amely kifejeződött az etatizmusban, továbbá a pejoratív értelemben vett bürokráciában, a dolgozók demokratikus jogainak háttérbe szorításában, abban, hogy minden társadalmi folyamat állami ellenőrzés alá került, de abban is, hogy minden emberi tevékenységet jogi előírásokkal akartak szabályozni. A jugoszláv szocialista állam fejlődésének második szakasza az állam elhalásának azonnali megindításával kezdődött éppen a párizsi Kommun tapaszlatait figyelembe véve, s ebben az időszakban főfeladatként jelentkezett, hogy az államigazgatás egy részét — később legnagyobb részét — át kell adni a társult dolgozóknak. E koncepció szellemében adták át 1950-ben a gyárak igazgatását a munkásoknak, abból a célból, hogy közvetlenül igazgassák a társadalmi tulajdont (vagyis az állami tulajdont is átalakították társadalmi tulajdonná). A társadalmi tulajdon lett tehát az öngazgatás alapja. Lukity aláhúzza, hogy az öngazgatás jogának bevezetése volt a legfontosabb forradalmi lépése a hatalomnak a munkásosztály általi átvétele óta és nagyon jelentékeny intézkedés volt általában a világszocializmus fejlődése szempontjából.

Ami pedig a szocialista államszervezetet illeti, Lukity mindenekelőtt foglalkozik annak fajaival, valamint az államszervezet és az osztályok viszonyával, s a szocialista állam esetében pedig a szkupcsina rendszerrel, s annak felépítési elvével, vagyis, hogy úgy helyes felépíteni az államszervezetet, hogy az kapcsolódjon össze a munkában társult dolgozó emberekkel, a munkaszervezetekkel, Szövetségi Szkupcsina esetén pedig a nemzetekkel és a nemzetiségekkel. Szövetségi szinten különösen fontos a nemzetek arányos képviselőtének a biztosítása is. Aláhúzza azt is, hogy az állami mechanizmus ilyen felépítése elősegíti a társadalmi elemek behatolását az államszervezetbe, azokat egyre inkább társadalmi szervekké alakítja át. Ez az lényegében, amely elősegíti e szervek állami jellegének megszűnését.

Az állam funkcióival összefüggésben mindenekelőtt megállapítja, hogy az nem más, mint az állam által a társadalomra gyakorolt hatás összeredménye. Megállapítja azt is, hogy az állam funkciói szoros kapcsolatban vannak az állami célokkal, amelyeket az állami szervek tűznek az állam elé és az állami funkció lényege a társadalmi fejlődés meghatározott irányba való vezetése. Az állam ugyanis bizonyos irányba tereli a társadalom fejlődését, s ebben van az államnak nagy szerepe. Tehát az állami funkció a társadalom egy bizonyos irányba történő vezetéséből áll. Arra a kérdésre válaszolva, hogy melyik az az irány, amelybe az állam a társadalmat vezeti aláhúzza, ez összefügg az állami funkciók osztálytermészetével és ez kifejezetten forradalmi korszakokban látható. Az állami tevékenység lényege tehát abban rejlik, hogy azon keresztül a társadalom egy bizonyos gazdasági rend uralmának irányába halad a fizikai erő monopóliuma segítségével. Természetesen az állam bizonyos ösztársadalmi

¹⁴ A Jugoszláv Kommunista Szövetség kilencedik kongresszusa. Novi Sad, Forum, 1969. 475 p.

funkciókat is végez, de ez benne van az állam osztályfunkciójában. Kifejti azt is, hogy az a tény, miszerint az állam tartalmában osztály-, formájában össztársadalmi funkciót végez, nem mond ellent annak, hogy az állam, mint viszonylag önállósult erő, bizonyos fokig elidegenedhet magától az uralkodó osztálytól is. Ezzel összefüggésben kiemeli, hogy az államnak az önállósága relatív.

Elemzi továbbá az állami tevékenység hatását és megállapítja, hogy az rendszerint hatékony, tehát hat a társadalom fejlődési irányaira, de nem mindig hatékony, ha ez alatt azt értjük, hogy az államnak minden esetben sikerült a társadalmat meghatározott irányba vinni. Ennek számos oka van. Így pl. az, hogy a politikát rosszul határozzák meg. Másrészt a kényszer sem mindenható.

A jugoszláv szocialista állam fejlődésének második szakaszában sajátosan alakulnak az állam funkciói. Tekintettel arra, hogy a második szakaszban az állam elhalásából indulnak ki, ez meghatározta az állam funkcióival kapcsolatos gyakorlatot. A gyakorlat azt célozza, hogy Jugoszláviában csökkenjen a szocialista állam közvetítő szerepe a társadalmi élet valamennyi területén, vagyis a társadalmi munka termelői és nem termelői szektorában, hogy a dolgozók átvegyék az állam funkcióinak legnagyobb részét (ez a deetatizálás formája), hogy csökkenjen az állam szerepe, noha továbbra is fontos tényezőnek tartják azt.

Ami a jugoszláv szocialista *állam és gazdaság* viszonyát illeti, cél az, hogy az állam ne hasson úgy, mint a gazdálkodás független hordozója, hogy csökkenjen közvetítő szerepe a termelés, az áruforgalom, a pénzügyek terén. Úgy akarják tehát e téren az állam funkcióit a gazdaság területén meghatározni, hogy az állam hatása, vagyis a gazdasági élet állami irányítása egyre inkább olyan legyen, amely az öngazgatás szerves részeként hat, amely megalapozza, nem pedig megfosztja hatalmától az öngazgatást. Fontos tehát azoknak a pontoknak a meghatározása, ahol még szükség van az állam hatására, befolyásolására (hogyan, milyen szinten), ahol tehát szükség van az állam hatására a gazdasági területen, ezt világosan ki kell mondani és erre az államot alkalmassá is kell tenni azért, hogy eredményesen végezze ezen feladatait, azonban az állami hatás, illetve befolyásolás nyilvánosságát biztosítani kell. Cél az öngazgatást úgy megszervezni, hogy a gazdálkodás tudatos tényezőjeként jelentkezzen, figyelemmel az árugazdálkodás feltételeire, ugyanis látni kell azt, hogy az öngazgatás sem helyettesítheti az objektív gazdasági törvényeket. Az öngazgatásnak ugyanis, amely a közvetlen jövedelemelosztásra épül, ki kell szorítania a termelésből az állam közvetítő szerepét, a központi irányítást a jövedelemelosztást illetően is, illetve az állam közvetítő szerepéből adódó, vagy származó gazdasági viszonyokat. Ezt jelentené tehát a deetatizálás gazdasági vonalon, noha ez eddig részleges, de eredménye abban van, hogy félretette az államapparátusnak és szerveinek teljhatalmába vetett hitét és azt a dolgozók kezdeményezésébe vetett hittel helyettesítette. A különböző dokumentumok kifejtik azt is, hogy a fenti célok ellenére a gyakorlatban még meg nyilvánul az állam újratermelésben játszott túlzott szerepe, így még nem a termelő a döntő tényezője a bővített újratermelésnek és a javak elosztásának, sőt a többletmunka jelentős részét még az állam, mint önállósult gazdasági erő, de egyéb más szervek, mint pl. a monopóliumok is elidegenítik a termelőtől, vagyis azok nem hatnak rá, ilyen értelemben még túlteng az állami közvetítés. A gyakorlatban is elismerik, hogy a gazdasági viszonyokban átmenetileg szükséges az állami irányítás, vagyis elkerülhetetlen. Azonban

minden olyan jelenség ellen ennek ellenére fel kell lépni, amely az etatizmus malmára hajtja a vizet. Ebből az adódik, hogy az állam bizonyos mértékig továbbra is közvetítő a termelők között, illetve a társadalmi irányító tevékenységben dolgozók között, azonban mint kifejtik nem lehet ekkor sem elidegeníteni az anyagi eszközöket azoktól, akik azt termelik, akiknek joguk van dönteni a termelt javaknak a társadalmi tevékenységre történő felhasználásáról.

Ami pedig a jugoszláv szocialista állam és a kultúra közötti viszonyokat illeti, cél az, hogy az állam közvetítő szerepét itt is a legszükségesebb arányokra korlátozzák, illetve, hogy meggyorsítsák a deetatizációt és a decentralizációt. Itt a közoktatásról, a közművelődésről, a tudományról van szó, de az egészségvédelem, a beteg- és nyugdíjbiztosítás, a gyermekvédelem is ide tartozik. Szükséges tehát annak biztosítása, hogy a pénzeszközök ne legyenek elidegenítve a közvetlen termelőtől, hogy a biztosítottak is beleszólhassanak ügyeik intézésébe, hogy a biztosítás terén dolgozók is maguk teremtsék meg az anyagaiakat és ily módon a munka szerint kapják jövedelmüket. A kultúra területén pedig abból a célból, hogy az ember és munkájának eredményei között az állami közvetítés csökkenjen, korlátozni kell a túlzott jogi szabályozást és a jogalkotói centralizmust is. A gyakorlatban az is kifejtésre kerül, hogy alapvetően a gazdaság területén jelentkező öngazgatás és demokrácia, általában a deetatizálás elősegíti a politikai élet demokratizálását, a politika és egyéb döntések társadalmiasítását és az irányítás termelők általi befolyásolását. Mind-ez oda vezet — vélik —, hogy a politikai életből kiszorul a bürokratizmus, a társadalmi ellentétek pártpolitikai képviselő útján történő megoldása, ugyanis ez utóbbit véleményük szerint a közvetlen szocialista demokrácia biztosítja.

A fenti fejtegetések után jogosan felvetődik a kérdés, hogy miben is áll tehát a jugoszláv szocialista állam szerepe a gazdaság és a kultúra területén? Általában abban, hogy hasson a jugoszláv társadalom szocialista irányú építésére, konkrétan az abban jelentkezik, hogy a szocialista állam feladata a különböző részek (a köztársaságokat is beleértve) érdekeit összeegyeztetni és e feladat ellátása szempontjából az államot erősíteni is kell, ez ugyanis semmiképpen sem etatizmus, illetve nem etatista akció. Továbbá fontos szerepe van a jugoszláv szocialista államnak a dolgozók és szervezeteik jogai védelmében, illetve a szocialista jog normáinak védelme területén.

Ami pedig a jugoszláv szocialista állam szerepét illeti külsőleg: fő feladata az államok közötti békés koegzisztencia következetes és egyetemes alkalmazása, mert ez szavatolja a kis államok biztonságát. Feladat továbbá a területi integritás, a biztonság fokozása (a hirszerzők és kémek ellen), a szabadság, a függetlenség, a szuverenitás védelme, s a honvédelem, mely utóbbi azonban ma már a társadalom közvetlen feladata.

A fenti fejtegetések után felvetődik az a kérdés, hogy miben áll a párt és a társadalmi szervek szerepe, hatása a gazdaság, a kultúra stb. területén. Lényegében arról van szó, hogy a Jugoszláv Kommunista Szövetsége, a Jugoszláv Dolgozó Nép Szocialista Szövetsége, a Szakszervezeti Szövetség, az Ifjúsági Szövetség, a Harcosok Szövetsége milyen viszonylatban van az állami (önkormányzati) és nem állami (öngazgatási) szervekkel? A párttal összefüggésben kifejtik, hogy a társadalom politikai rendszerét, vagyis a szkupcsina rendszert és a társadalmi szervek rendszerét úgy kell kialakítani, hogy azok alkalmasak legyenek párt- és pártbeli közvetítések nélkül a különböző érdekek kifejezésére, összehangolására, csoportosítására, a társadalmi konfliktusok demokratikus rendezésére. Vitathatatlan, hogy ez az alaptétel meghatározza a

párt és az állam, valamint a párt és az egyéb társadalmi szervezetek, illetve ez utóbbiak és az állami szervek viszonyát. A különböző dokumentumok, de Lukity is kiemeli, hogy a párt továbbra is élgárda és ez változatlan, változó azonban az élgárda szerepe. Arra is rámutatnak, hogy az állam és a párt összenövése okozta az élgárda változatlan társadalmi szerepéről kialakított tévhitet. Az állam és a párt összenövésének tétele, illetve az élgárda változatlan társadalmi szerepéről szóló tétel vezetett el pl. — álláspontjuk szerint — a pártapparátus hatalmának elburjánzásához, ami a jugoszláv szocialista állam fejlődésének első szakaszában szükséges volt — ismerik el — mivel azonban az élgárda uralkodni kezdett az állam révén, s rajta keresztül a szocializmus fő szubjektumává vált, a dolgozók háttérbe kerültek. Bebizonyosodott azonban — a jugoszláv szocialista állam fejlődésének második szakaszában —, hogy az államapparátus és a pártapparátus nem mindenható, éppen ezért — húzzák alá — meg kellett szabadulni a hagyományos uralkodó párt eszméjétől, azt át kellett alakítani. A jugoszláv szocialista állam fejlődésének második szakaszában tehát eltérő jellegzetességeket kellett felvennie a pártnak, ami végső soron azt jelentette, hogy a politikai döntésekbe való politikai hatalmát korlátozni kellett. A pártnak továbbá nyílt szervezetté, olyanná kellett átalakulnia a szocialista állam fejlődésének második szakaszában, amely beépül az önkormányzat és az öngazgatás, azaz a közvetlen szocialista demokrácia rendszerébe. Mindez annak a koncepciónak a megszületéséhez és gyakorlatához vezetett, hogy a Kommunista Szövetsége tagjainak a különböző állami és társadalmi szervezetekben közvetlenül kell érvényre juttatni a párt eszmei-politikai állásfoglalásait, illetve határozatait, vagyis közös fellépéssel, mert hiszen a párt nem ügyintéző, hanem cselekvő szervezet is. Ilyen értelemben tehát a párt eszmei-politikai vezető erő, az a célja, hogy a társadalmat integrálja a szocializmus eszméje körül. Következésképpen a kommunisták pozíciója és eszmei-politikai munkája fontos a különböző szervezetekben és jelentős, sőt elméletileg kizárólagos a párt politikai vezető szerepe érvényesítése szempontjából. Az az álláspontjuk, hogy a párt is, miként az állam nem jelenhet meg közvetítőként a dolgozók és a politika között, így szerepe szűkül, ugyanis nem dönthet a nép nevében, hanem csupán befolyásolja a döntést. Ez a befolyásolás fontos, mert a társadalmi ellentétek demokratikus egyeztetése megfelelő eszmei-politikai akciókat feltételez, amely nélkül nem lehetne szocialista megoldás. A párt szerepével kapcsolatos fenti koncepció — húzzák alá — azért fontos, mert ez leszűkíti az állami és nem állami szervezeteken kívüli politikai megoldások és nyomások lehetőségét (kizárva ennek beláthatatlan negatív következményeit) és elősegíti a dolgozók különböző érdekeinek kifejeződését az önkormányzati és öngazgatási szervezetekben. Véleményük szerint ennek az a pozitív oldala, hogy meggátolja azt, hogy a pártot nem ráartozó funkciókkal terheljék (ugyanis a szocialista állam fejlődésének második szakaszában a pártot az első szakaszhoz képest sok funkció nem illeti meg). Ez felfogásuk szerint elősegíti azt is, hogy a párt jobban fellépjen az öngazgatást gátló tényezőkkel, ferdülésekkel szemben. Kiemelik azonban azt, hogy helytelenek az olyan nézetek, amelyek minden politikai szervezetet és funkciót, illetve tisztséget azonosítanak a bürokratikus kisajátítással, illetve hatalommal.

A gyakorlati tapasztalatokat figyelembe véve arra is rámutatnak, hogy a szocialista állam fejlődésének második szakaszában van még példa arra, hogy a párt az egyéb szervezeteken kívül beavatkozik a politikai döntésekbe. A párttal összefüggésben még számos gondolatot fejtenek ki, így pl. azt, hogy a

kommunisták pártja nem operatív szerv, hogy el kell határolnia magát az állami apparátustól, hogy tehát a párt a klasszikus pártból új típusú eszmei-politikai vezető szervezetté vált, a szocialista öngazgatás belső mozgató és irányító ereje. Ez utóbbi azt jelenti, hogy a párt foglalkozik a társadalmi fejlődés legfontosabb kérdéseivel, állást foglal és ezt kell a párttagoknak a különböző szervezetekben realizálni.

Ami pedig a Dolgozó Nép Szocialista Szövetsége és a párt, illetve az állami szervek viszonyát illeti, a helyzet a következő. A „népfront” részt vesz a politika megfogalmazásában és végrehajtásában, hiszen a párt lemond monopolhelyzetéről a politikai életben, de nem mond le a politika világos elveinek a megállapításáról. Ily módon a „népfront” szervei lehetővé teszik azt, hogy az állampolgárok közvetlenül résztvegyenek a politikai életben és felvessék a fontos kérdéseket. Az alapvető cél az, hogy a népfronton belül és ne rajta kívül tárgyalják meg a politikai kérdéseket és egyeztessék véleményüket, illetve állásfoglalásaikat. A „népfront” szerve pedig indítványokat tehet az állami szervek felé és ezzel befolyásolja a szkupcsinák, valamint egyéb állami szervek határozatait és akcióit, illetve az egyéb öngazgatási szervek akcióit is. Továbbá választási programot ad, a választók akarátát szervezetté teszi és fórumain mód és lehetőség van az államhatalom hordozóinak számot adni tevékenységükről.

A Szakszervezeti Szövetség, illetve a párt és az állami szervezet viszonyát illetően mindenekelőtt megállapítható, hogy az jelentős szerepet lát el az érdekek összehangolásában, illetve az ellentmondások leküzdésében. Fő feladata, hogy rajta keresztül a dolgozóknak legyen lehetőségük befolyást gyakorolni az öngazgatásra, a munka szerinti elosztásra, a kölcsönös segítségnyújtásra. A szakszervezetnek az is feladata, hogy lépjen fel a bürokrácia és a technokrácia ellen, illetve azok sajátos érdekei ellen. A szakszervezetnek önállóan kell állást foglalnia és a kommunisták feladata ezen állásfoglalások befolyásolása és megvalósítása. Nem lehet azt követelni, hogy a szakszervezet a képviseleti és végrehajtó szervek valamennyi munkáját támogassa, hogy minden határozata mögött ott álljon. Fontos azonban, hogy koncentráljon a reálisra és a nem reálisra. Ami pedig továbbá az állam és a szakszervezet viszonyát illeti, megállapítják, hogy az állam nem lehet a szakszervezet eszköze és fordítva sem. Más oldalról viszont ellenzéke sem lehet a képviseleti és politikai végrehajtó szerveknek, illetve más testületeknek.

Az állammal összefüggésben még számos koncepciót fejtettek ki Jugoszláviában, amit ott is elvetettek. Erre hozható fel pl. M. Gyilas (1911—) munkássága.¹⁵ Legfontosabb művei: „Új osztály” (1957), „A nem tökéletes társadalom” (1969). Gyilas 1953-ban a demokratikus szocializmus elveit tette magáévá. A szocialista állammal összefüggésben kifejtette, hogy az az uralkodó osztály hatalmi szervezete, de az a párt által irányított nyílt erőszak formájában gyakorolja a hatalmat. A párt pedig nézete szerint egy új osztály, nevezetesen a bürokrácia osztályának az alapja, ilyen értelemben a történelemben eddig ismeretlen osztály alakul ki. Úgy vélte, hogy ez az osztály tartja

¹⁵ *Djilas, Milovan: The new class. An analysis of the Communist system.* London, Thames and Hudson, 1957. IX, 214 p. (Eredetileg: New York, Praeger, 1957.); *Djilas, Milovan: The imperfect society. Beyond the new class.* New York, Harcourt—Brace, 1969. 267 p.; *Kulcsár Kálmán: A szociológiai gondolkodás fejlődése.* Bp. Akadémiai K. 1966. Gyilasról 264 p.; *Kiss Artur: A szocialista állam és kritikussai.* Bp. Kossuth K. 1966. Gyilasról passim.

kezében a tulajdont, s így a tulajdon gyakorlása nem azonos annak társadalmi birtoklásával, mert hiszen ennek az új osztálynak van rendelkezési joga a javak felett. Itt szeretnénk rámutatni, hogy az antietatizmus jelentkezését számos tényező hozta előtérbe az első és a második világháború között, illetve a második világháború után. Így pl. az a körülmény különösen, hogy a fasiszták etatistáknak vallották magukat. Ebből adódóan, másrészt viszont abból adódóan, hogy a kapitalista országokban is nőtt az államapparátus súlya, az etatizmus elleni harc az antifasiszta harcban is jelentkezett. Ezt a harcot több teoretikus írta zászlajára, így pl. Gyilasz is. Álláspontja szerint a dolgozók felsőbb rétegéből egy hatalmas bürokratikus apparátus alakult ki, amely felül-emelkedik a tömegeken, parancsol nekik, óriási kiváltságokkal bír, egymással szorosban összefonódik, amely a munkásállam politikájába beviszi sajátos érdekeit, módszereit és eljárásait. Ebből adódóan beszélnek a párt és az állami bürokrácia önkényuralmáról, a hivatali bürokráciáról, mint vezető osztályról, illetve burzsoáziáról, amely mint bürokrácia kizsákmányolja a munkásokat, mert a termelési folyamatot a kezébe összpontosítja.

A jugoszláv politikai és jogi gondolkodásban a joggal összefüggésben Lukity abból indul ki, hogy a jog nem más, mint társadalmi norma.¹⁶ Foglalkozik a jogi norma keletkezéseivel, típusaival, külső (normatív és tényleges) és belső (osztályakarati) elemeivel és a jogi technikával, illetve a jogi nyelv, forma, bizonyítás, fikció stb. kérdésével. Így pl. elemzi a jog funkciójának kérdéseit, valamint a jogi formával való visszaélés, illetve a forradalom és a jog viszonyának kérdéseit. Kiemelten vizsgálja a burzsoá jog fő vonásait, így liberalizmusát, állam-monopolkapitalista jellegét, valamint a szocialista jog fő vonásait, így különösen a szabadság és egyenlőség problémáit a szocialista jogban, a szocialista tulajdon és a jog viszonyát, valamint a szocialista jog technikai oldalát és a szocialista jog elhalását.

A *jogrend* fogalma alatt a jogszabályoknak és e szabályok szerinti emberi magatartásnak az egységét érti az adott konkrét történelmi pillanatban. A jogrendnek így véleménye szerint két eleme van: normatív és ténybeli, vagyis a jogszabályok és a jogszabályok szerinti emberi viselkedések. A két elem közötti viszony a törvényesség. A jogalanyok, akik a normának megfelelő magatartást tanúsítják egymással szabályozott társadalmi viszonyban, azaz jogviszonyban vannak, s ez utóbbi a törvényességhez hasonlóan a jogrend eleméhez tartozik. Véleménye szerint a megalkotott jogszabályok feloszthatók általános és egyedi jogszabályokra. Az általános jogszabály funkciója: azonos magatartási szabályok előírása, azonos helyzetekben. Kifejti, hogy az általános norma szolgál az egyedi norma alapjául, hiszen ez utóbbiak azok szerint jönnek létre, illetve nem mondhatnak ellent annak. Megállapítja azt is, hogy az általános normákon belül érvényesül a hierarchia elve, illetve a kisebb vagy nagyobb hatóerő. A legfelső jogszabályt a legfelsőbb szerv alkotja.

Elemzi a jogszabályok *alkalmazását* is a tényleges emberi magatartásokban s ezeken belül a jogszabályok értelmezését is. Ebből a szempontból kiemeli, hogy a jogrend tehát nem más, mint a jogszabályok megalkotása és megvalósulása az emberi magatartásokban. Ily módon a jogrend változó jelenség, mivel a tényleges emberi viszonyok is változnak. Foglalkozik a jugoszláv jogrendszer fő vonásaival és tagozódásaival is. Véleménye szerint a jugoszláv jog legfontosabb vonásai; az aktív demokrácia, a társadalmi élet va-

¹⁶ Lukics, R. D.: Bevezetés a jogtudományba. I. m.

lamennyi területén jelentkező önkormányzat, a szocialista társadalmi tulajdon és az emberek, illetve a kollektívának biztosított új jogok. Arra is utal, hogy a jugoszláv jog nem tisztán szocialista, mert magántulajdon is áll mögötte, így a kizsákmányolás főnnállhat, noha ez utóbbi korlátozott. Űgy gondolja, hogy a fenti vonások a jugoszláv szocialista jogot a más szocialista országokban levő rendszertől bizonyos értelemben a legfejlettebb joggá teszik, amely vonások áthatják a különböző jogágakat. Így pl. államjogot, pénzügyi jogot, munkajogot stb.

A jugoszláv politikai és jogi nézetek alapjait az 1958-as JKSZ-program rögzíti. Ez a program — mint a fentiekben leirtuk — két szakaszra bontja a kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenet időszakát, illetve a szocialista társadalom és a szocialista állam fejlődését. Ez a koncepció eltér a kommunista pártok többségének álláspontjától, illetve programjaikban kifejtett koncepciótól, valamint az 1957-es moszkvai tanácskozás anyagaiban foglaltaktól. A két fejlődési szakasz sajátos jugoszláv elmélete — álláspontunk szerint — a szovjet szocialista állam, valamint más népi demokratikus államok fejlődése negatív jellegzetességeinek (nem helyes vonásainak) egyoldalú értékelésére épül s a szocialista állam, illetve társadalom pozitív vonásait, valamint a valóságos történelmi körülményeket figyelmen kívül hagyja. Így ez az értékelés, illetve a koncepció módszertanilag hibás, de hibás azért is, mert nincs összhangban a dialektika azon követelményével, miszerint a pozitív oldal a fejlődő, előreivő. A szocialista állam fejlődésére vonatkozó sajátos jugoszláv koncepció, amely bizonyos mértékig át van szövődve szubjektív elemekkel is, tehát nem tükrözi a teljes valóságot, csupán annak egy részét. Az sem fogadható el, hogy Jugoszláviában a fejlődés első szakasza igen rövid időszakot fogott át, vagyis 1945 és 1950 között. Érdekes, hogy ebben az időszakban a centralizáció szükségességét elismerik, sőt mi több, a szocialista államok gazdasági szervezői és kulturális nevelői funkcióját is szükségesnek tartják. Abból kiindulva, hogy a fejlődés első szakaszában megszilárdult a munkásosztály hatalma, kifejtik, hogy a szocialista állam fejlődésének második szakaszára át lehetett térni, amelyben a szocialista állam fokozatos elhalásának a problémája központi és döntő kérdéssé vált, noha közben a szocialista állam létezésének ideiglenes szükségességét a második szakaszban is elismerik. Véleményünk szerint a fenti tétel szintén az adott konkrét történelmi szituáció egyoldalú értékeléséből adódott, hiszen *nem vették figyelembe a proletárdiktatúra többrétű feladatait, s azt figyelmen kívül hagyva deklarálták az állam fokozatos elhalását.*

A szocialista állam létét azért ismerik el a fejlődés második szakaszában is, mert az államnak csupán „preventív” funkciót tulajdonítanak, s erre helyezik a hangsúlyt, nem pedig az állam gazdasági, szervező és kulturális funkciójára, mint pozitív funkciókra. Ily módon figyelmen kívül hagyják azt az alapvető lenini tételt, hogy a szocialista állam a szocializmus felépítésének alapvető eszköze. A szocialista állam osztályelnyomó funkcióját is szűken értelmezik. A szocialista állam elhalását összekapcsolják a „közvetlen” szocialista demokrácia koncepciójával, mint olyannal, amely az állami funkció elhalását eredményezi, illetve a társadalmi öngazgatás kialakulását célozza. A társadalmi öngazgatást, mint formát, véleményük szerint valamennyi területen, vagyis a gazdasági területen, az állami területen, a politikai területen (pártban is) alkalmazni kell. Kifejtik, hogy a közvetlen szocialista demokrácia aligha egyeztethető össze a párt vezető szerepével. Egyben kritizálják a többi szocialista országokat az általuk kreált első szakasz egyoldalú értékelésen alapuló

jellegettségével. Következésképpen a közvetlen szocialista demokrácia ideális modelljében csak a párt eszmei vezető szerepének jut hely.

A szocialista demokrácia jugoszláv modelljének néhány eleme — úgy tűnik — meglehetősen utopisztikus és nincs mindig összhangban a politikai realitással. Az a nézet, miszerint a szocialista rendszer fokozatos megszilárdulása után a kommunista pártot át kell alakítani a hatalom eszközéből olyan szervezetté, amely csupán nevelő szervezet lenne, szintén egyoldalú felfogás, mert nem veszi következetesen figyelembe a szocialista politikai rendszer osztályjellegét. Ennek következetes figyelembevételéből adódik ugyanis az, hogy szükség van a párt irányító szerepére a fejlett szocialista rendszerben is. A jugoszláv politikaelméleti koncepciók ily módon túlzottan előreszaladnak és nincsennek szinkronban a valósággal. Továbbá egyoldalú értékeléseikkel, illetve szűk tapasztalatok figyelembevételével hibás útra kerültek. A több hibát is tartalmazó jugoszláv állam fejlődési és jogfejlődési koncepcióban az öngazgatás kiterjesztésének kísérlete, vagyis a demokrácia minden területen történő kibontakoztatása figyelemreméltó kísérlet, azonban a jelen időszakban irreális.

A mai kínai marxista politikai és jogi gondolkodást egyrészt befolyásolják, illetve befolyásolták az 1921—1949 közötti sajátos történelmi körülmények: így döntően az első forradalmi polgárháború (1924—1927), valamint a második forradalmi polgárháború (1927—1937), továbbá a japán imperialista agresszió elleni háború (1937—1945) és a harmadik forradalmi polgárháború (1945—1949) időszakában kialakult sajátos körülmények. Természetesen a későbbi időszakban is meghatározták, illetve meghatározzák a kínai politikai-jogi gondolkodást a konkrét történelmi körülmények, így 1949 és az 1960 közötti bel- és külpolitikai irányvonal sajátosságai, továbbá különösen Kína és más szocialista országok között létrejött ellentmondások.¹⁷ A kínai marxista politikai-jogi gondolkodást alapvetően Mao Cetung (1893—) nézetei¹⁸ határozták meg a fenti korszakokban, de napjainkban is. Mao Cetung 1921-ben jelentős szerepet játszott a Kínai Kommunista Párt megalapításában, majd számos politikai funkciót töltött és tölt be, így pl. 1930-ban hadsereg-főbiztos, 1931-ben a munkás—paraszt demokratikus kormány elnöke, 1949-től a Népi Kormány elnöke, 1954-től a Kínai Népköztársaság elnöke. Mao Cetung számos kérdésben fejtett ki gondolatokat, s nézetei jelentkeznek a filozófia számos kérdéseivel, ezen belül

¹⁷ *Lipkovic Károly*: A Kínai Népköztársaság és a Kínai Kommunista Párt fejlődésének kérdései. Bp. Magyar Szocialista Munkáspárt KB Pártfőiskolája, 1968. 56 p. (Soks.z.); *Szántó György*: Imperialista és antiimperialista stratégia. Bp. Kossuth K. 1970. Kínáról: 49—50., 73—79. p.; *Dénes Gyula*: Események és törekvések Kínában. — Társadalmi Szemle. 1967. 4. sz. 56—65. p.; *Várnai Ferenc*: Kína és a szocializmus. — Népszabadság. 1970. 125. sz. 6. p.; *Kapcsenko, N. I.*: Peking: politika, csuszadaja szocializmu. Moszkva, Izdat. Mezsduarodnue Otnosenija, 1967. 230 p.; *Nikiforov, V. N.*: Szovetszkije isztoriki o problemah Kitája. Moszkva, Nauka, 1970. 415 p.; *Van Min*: O szöbütijah v Kitae. Moszkva, Politizdat, 1969. 62 p.; *Garaudy, Roger*: A kínai kérdés. Bp. Kossuth K. 1969. 218 p.

¹⁸ *Mao Cetung* válogatott művei. 1—4. köt. Bp. Szikra. 1952—1954.; *Mao Cetung*: Az új demokráciáról. — *Mao Cetung* válogatott művei. 3. köt. Bp. 1954. 213—294. p.; *Mao Cetung*: A népen belüli ellentmondások helyes megoldásáról. Bp. Kossuth K. 1957. 55 p.; *Kritika teoreticeszkij koncepcij Mao Cze-duna*. (Otv. red. F. V. Konsztantinov, M. I. Szladkovszkij.) Moszkva, Müszl', 1970. 292 p.; *Antimarkszistszskaja szucsnoszt' vzgljadov i politiki Mao Cze-duna*. Szbornik sztatej. (Glav. red. M. I. Szladkovszkij.) Moszkva, Politizdat, 1969. 302 p.; *Mao Tse-Toung*. Éd par *Stuart Schram*. Paris. A. Colin, 1963. 416 p. (Collection U Série „Idées Politiques”); *Schram, Stuart R.*: The political thought of Mao Tse-tung. London, Pall Mall P. 1963. 319 p.

a proletárforradalom, illetve az osztályok és az osztályharc problematikáival, a háború és a béke kérdéseivel, a pártszervezetekkel, a népi hadsereggel összefüggő kérdésekkel stb. Véleményünk szerint Mao nézeteit három nagy korszakra bonthatjuk. Az első korszakban, amely lényegében 1921-től 1949-ig tart, számos munkát írt, amelyekben többek között foglalkozott az állam és a párt, illetve az állam és az osztály, valamint a nemzeti egységfront, a liberalizmus, az új demokrácia, a vezetés módszereinek a kérdéseivel és részletesen elemezte a koalíciós kormányt, a párt munkastílusát, valamint a pártbizottságok munkamódszereit. „Az új demokráciáról” (1940) írott munkájában az *államokat tipizálva* kiemelte, hogy beszélhetünk a burzsoá diktatúra köztársaságáról, a proletárdiktatúra köztársaságáról, több forradalmi osztály szövetségének diktatúráján alapuló köztársaságokról. Véleménye szerint ez utóbbi átmeneti államforma, amelyet a gyarmati és félgymarmati országok forradalmi hoznak létre. Ez az átmeneti államforma az új demokrácia állama, amelyben több imperialistaellenes osztály egyesül közös diktatúra gyakorlására. Fontosnak tartotta a különböző társadalmi osztályok társadalomban elfoglalt helyének a megállapítását és a megfelelő formájú hatalmi szervek kiépítését, mert azok nélkül nincs állam. Az új demokrácia politikai rendjének vonásait elemezve mindenekelőtt megállapította, hogy annak rendje a demokratikus centralizmus. Az állammal összefüggésben már előzőleg is számos gondolatot fejtett ki, így pl. hangsúlyozta, hogy az államhatalom fő tényezője a hadsereg, s ilyen értelemben aki magához akarja ragadni és meg akarja tartani a hatalmat, annak erős hadsereggel kell rendelkeznie. Ebben az időszakban a kommunista párttal összefüggésben aláhúzta, hogy párt nélkül, annak erőfeszítése nélkül, amely a kínai nép szilárd gerincét alkotja, lehetetlen Kína felszabadítása és függetlenségének kivívása. Olyan párt kell tehát, amely olyan stílust alakít ki, amelyet jellemez a néptömegekkel való szoros egybefonódás és az önbírálat gyakorlása. A politikai ideológiákkal összefüggésben 1937-ben kiemelte, hogy mindenfajta eszme kivétel nélkül magán viseli az osztálybélyeget. 1927-ben pedig azt írja, hogy a forradalom nem díszbéd, nem hímzés, hanem lázadás, erőszakos cselekedet, amellyel az egyik osztály megdönti a másikat, s emellett foglalt állást, hogy pontosan meg kell határozni, hogy kik az ellenségeink és kik a barátaink, ami konkrétan a szövetségesek kérdéseit is jelentette.

Mao nézetei alakulásának második szakasza lényegében 1949-től 1960-ig tart. Ebben a korszakban munkáiban foglalkozott a népi demokratikus diktatúra kérdéseivel, valamint a népen belüli ellentmondások helyes kezelésével és különböző felszólalásaiban, illetve megjegyzéseiben a szocialista építés során következő feladataival. „A népi demokratikus diktatúráról” 1949-ben írott munkájában kifejtette, hogy a marxisták akarják az államhatalom megszűnését, de a szocialista forradalom után ez nem lehetséges közvetlenül, mert az imperializmus még fennáll és létezik hazai reakció is, ebből az a feladat adódik, hogy meg kell erősíteni az államgépezetet, főleg a népi hadsereget és a népi rendőrséget, valamint a népi bíróságokat is azért, hogy megszilárdítsuk a honvédelmet, illetve, hogy a nép érdekeit megvédjük. Azt is aláhúzta e munkájában, hogy a népi demokratikus diktatúrá a munkásosztály vezeti, mert a munkásosztály vezetése alapvető feltétele a forradalom győzelmének. Kiemelte, hogy a népi demokratikus diktatúra nem más, mint új demokrácia, amely a két osztály szövetségére támaszkodik, illetve főként a munkások és parasztok szövetségén alapszik, de ez a diktatúra a városi kispolgárságot is magában foglalja. Azt is

kifejtette, hogy a népi demokratikus diktatúrának két módszere van, ez a módszer a népet illetően a demokrácia módszere, vagyis a népnek lehetővé teszi a részvételt a politikai életben és a demokrácia módszereit alkalmazva nevelő és meggyőző munkát végez körükben. A népi demokratikus diktatúra viszont az ellenség felé a diktatúra módszerét alkalmazza, és nem engedi, hogy az részt vegyen a politikai tevékenységben, illetve arra kényszeríti őket, hogy a törvényeket betartsák, hogy fizikai munkát végezzenek. Mao Cetung nézeteinek fejlődése ebben a korszakban különösen „A népen belüli ellentmondások helyes megoldásáról” (1957) c. munkában tükröződtek. Ez a munka mindegyik felől foglalkozik az ellentmondások különböző fajaival a szocialista társadalomban, és ezzel összefüggésben a szocialista állam és szocialista „jog” kérdéseivel. Abból indul ki, hogy a népen belüli ellentmondásokat meg kell különböztetni az ellenség és a nép közötti ellentmondástól, kifejtette azt is, hogy a nép alatt azok értendők, akik támogatják a szocialista építés ügyét, s ellenség alatt, akik ellenállnak a szocialista építésnek. A népen belüli ellentmondásokkal összefüggésben rámutatott, hogy azok magukban foglalják a munkásosztályon belüli ellentmondásokat, a parasztságon belülieket, az értelmiségen belülieket, továbbá a munkásosztály és a parasztság, illetve az értelmiség közötti ellentmondásokat, sőt a munkásosztály és egyéb dolgozók, így a nemzeti burzsoázia közötti ellentmondásokat is. Rámutatott arra is, hogy a nép érdekeit képviselő kormány, amely a népet szolgálja, ellentmondásba kerülhet a néptömegekkel is. Ide tartoznak pl. az állam, a közösség és az egyének érdekei közötti ellentmondások, valamint a demokrácia és a centralizmus közötti ellentmondás, a vezetők és vezetettek közötti ellentmondás, továbbá bürokratikus munkastílussal dolgozó állami funkcionáriusok és a tömegek közötti ellentmondások. A népen belüli ellentmondások megoldásával összefüggésben rámutatott, hogy a népen belül felmerülő vitás kérdéseket a demokrácia módszerével, csakis a bírálat, a meggyőzés és nevelés módszerével lehet megoldani, nem pedig a kényszer és elnyomás módszereivel. Ebben a munkájában a „joggal” összefüggésben is felvet bizonyos gondolatokat és hangsúlyozza; ahhoz, hogy a nép rendezett viszonyok között élhessen, illetve, hogy eredményesen termelhesen és tanulhasson, szükségesek kötelező erejű adminisztratív rendelkezések. „Ilyen adminisztratív rendelkezések nélkül nem lehet fenntartani a közrendet, ezt a legegyszerűbb ismeretekkel rendelkező emberek is megértik.”¹⁹ Az adminisztratív rendelkezések, illetve a meggyőzés és nevelés módszerei a népen belüli ellentmondások megoldásánál egyazon kérdésnek két, egymást kölcsönösen feltételező oldalát képviselik. Aláhúzta továbbá, hogy a közrend fenntartására hozott adminisztratív rendelkezéseket is meggyőző és nevelő munkának kell kísérnie, mivel sok esetben kizárólag adminisztratív rendelkezésekkel nem lehet elérni a célt. Kimutatta azt is, hogy a népen belüli ellentmondások rendes körülmények között nem antagonisztikusak. Abban az esetben azonban, ha ezeket a nem antagonisztikus ellentmondásokat nem kezeljük megfelelően, akkor antagonizmus keletkezhet, ami azonban a szocialista országokban átmeneti jelenség. Arra is rámutatott, hogy a népen belüli ellentmondásokat a szocialista országban belüli reakciók a külső ellenséggel szövetségben viszályá igyekeznek átalakítani, s itt hivatkozott az 1956-os magyarországi ellenforradalmi eseményekre.

Mao nézetei fejlődésének harmadik szakasza lényegében 1960-tól kezdődik.

¹⁹ *Mao Cetung*: A népen belüli ellentmondások helyes megoldásáról. I. m. 14 p.

Ebben az időszakban, különösen az SZKP XXII. kongresszusa után Mao szembe fordult az össznépi szocialista állam koncepciójával, s a proletárdiktatúra „feladását” pedig revizionizmusnak bélyegezte. Más oldalról viszont belsőleg — mint arra az újabb elemzések rámutatnak²⁰ — új értelmezést kapnak Mao nézetei is átcsaptak a *politika és jog* viszonyának nem helyes értelmezésébe, olyan értelmezésbe, amely a tételes jog és a törvényesség háttérbe szorításához, olyan koncepció kialakításához vezetett, mely szerint a jog nem játszik fő szerepet a népen belüli ellentmondások megoldásában, illetve, hogy a legfőbb törvény Mao elnök szava. Ilyen értelemben tehát a népen belüli ellentmondások megoldásának fő módszerévé az erőszak, illetve a kényszer vált, ami semmi esetre sem engedhető meg a szocialista demokrácia rendszerében — miként ezt maga is hangsúlyozta korábban. Így vált a hadsereg is az ellentmondások megoldásának fő eszközévé, amely összefüggésbe hozható azzal a korábbi nézetével, hogy az államapparátus fő része a hadsereg.

Ezzel kapcsolatban helyes leszögezni, hogy Lenin is sokat foglalkozott a politika és a jog viszonyával. Lenin mindenekelőtt hangsúlyozta, hogy a jog politikai jelenség, illetve politikai mérték, vagyis a különböző osztályok közötti viszonyok politikai oldala megkívánja a jogot is, más szóval arról van szó, hogy a munkásosztály a politikai uralmat a jog segítségével is biztosítja. Természetesen a jognak ilyen értelemben jelentős szerepe van a társadalom politikai életében. A politika és jog viszonya egyrészt abban jelentkezik, hogy a jog politikai törekvések, elvek, célok által meghatározott, vagyis a politikai érdekek, törekvések válnak a jogszabályok tartalmává. Másrészt a jog, mint normarendszer visszahat a politikára. Abban az esetben ugyanis, ha a jog a politikai célokkal és törekvésekkel összhangban van, a politikai tevékenység nem lépheti túl a jogszabály kereteit azért, mert akkor sértené a szocialista törvényesség elvét. Ebben a vonatkozásban tehát a hatályos jog korlátok közé szorítja a politikai tevékenységet. Vitathatatlan azonban, hogy a politikai célok és törekvések konfliktusba kerülhetnek a hatályos jogszabályokkal. Ekkor a fő feladat összhangba hozni azokat. A szocialista törvényesség betartása ilyen értelemben fontos az új politikai törekvések és a jog közötti ellentmondások feloldása során.

²⁰ Kritika teoreticeszkizh koncepcij Mao Cze-duna. I. m. 148 s köv. p.

II. Fejezet

A MARXISTA—LENINISTA POLITIKAI-JOGI GONDOLKODÁS JELLEGZETESSÉGEI A MAI KAPITALISTA ORSZÁGOKBAN

A különböző kapitalista államokban is tevékenykednek olyan tudósok és gondolkodók, akik az állam és jog kérdéseit a marxizmus—leninizmus alapján vizsgálják, művelik. Ettől természetesen el kell határolni azokat, akik magukat marxistának nevezik, azonban ténylegesen azt nem fogadják el. A nyugati országokban működő marxista gondolkodók részletesen foglalkoznak az állam kérdéseivel.²¹ A marxista teoretikusok — figyelembe véve az adott ország kommunista pártjának álláspontjait és határozatait — bírálják azt a kapitalista államokban elterjedt teóriát, miszerint a jelenkori kapitalista állam abból adódóan, hogy szabályozza a gazdaságot, meghatározott osztályegyütműködést biztosít a burzsoázia és a munkásosztály között. Másszóval arról van szó, hogy a burzsoá nézetek a burzsoá államnak kiegyensúlyozó funkciót tulajdonítanak. Kétségtelen, hogy ezek a nézetek kapcsolatosak azzal az elterjedt konkrétabb állásfoglalással, hogy a jelenkori kapitalista állam olyan változáson ment keresztül, mely szerint az ma már jóléti állammá változott. A fentiekben említett szerzők kifejtik, hogy a jelenkori kapitalista állam gazdasági szerepe a második világháború után különösen megnőtt, ami összefügg a teljes foglalkoztatottsággal és a tudományos-technikai forradalommal, azonban ez nem teszi az államot pártatlanná, olyanná, amely összehangolná és harmonikussá tenné a különböző osztályok érdekeit. Aláhúzzák, hogy olyan társadalomban, amely egyik osztálynak egy másik osztály által való gazdasági kizsákmányolásán alapul, amelyben e két osztály érdekei ezért homlokegyenest ellentétesek, az állam csak az egyik osztály politikai eszközeként működhet a másik osztály ellen. Így a kapitalista államnak az a specifikus funkciója, hogy törvényesítse és erősítse azoknak a tulajdonviszonyoknak a rendszerét, amelyen a kizsákmányolás alapul: vagyis a kizsákmányoló osztály eszköze a kizsákmányolás rendszerének a fenntartására.

Ez nem az állam valóságos funkciójának az elferdítése; ellenkezőleg szűkségszerű funkciója, amely alapvetően nem változhat, bármennyire is nemes politikai és társadalmi megnyilvánulások kísérik tevékenységüket.²² A fenti szerzők továbbá kifejtik, hogy az államgépezet az állammonopolista kapitalizmus korában nem az általános jólét fejlesztése érdekében használja fel a különböző forrásokat, hanem a nagytőkések profitjának növelése, illetve uralma erősítése céljából. A jelenkori kapitalista állam tehát a monopolkapitalizmus korszakában olyan gazdasági szabályzókat dolgoz ki, amelyekkel végső soron

²¹ *Boccaro, Paul*: Capitalisme monopoliste d'État. — Économie et Politique. 1966.; *Pirolli, Robert*: L'inflation à l'époque du capitalisme monopoliste d'État. — Économie et politique. 1966.; *Cambell, J. R.*—*Ramelson, Bert*: British monopoly capitalism. — Marxism Today. 1968. 7—14., 50—58. p.; *Amendiola, Giorgio*: La classe operaia nel ventennio repubblicano. — Critica Marxista. 1966.; *Allen, James S.*: The Welfare State and socialism. — Political Affairs. 1965. No 6. 36—41. p.

²² I. művek, u. ott.

növeli a kizsákmányoló osztály jövedelmét. Ezen eszközök közé tartozik az adózás, amit az állam a dolgozóktól von el és szubvenciók, engedmények és adókedvezmények formájában visszajuttatja a tőkéseknek. Kiemelik azt is, hogy a jelenkori kapitalista állam gazdasági beavatkozásának növelése a tőkés termelés alapvető ellentmondásosságában rejlik, nevezetesen a társadalmi termelés és a magánjellegű elsajátítás közötti ellentmondásban. Ezzel összefüggésben bírálják A. H. Hansen²³, valamint G. Myrdal²⁴ nézeteit, akik azt állítják, hogy a jóléti állam kívánatosabb alternatívát ad a szocializmushoz képest.

Valóban, a jóléti állam koncepciója úgy jelenik meg, mint a szocialista típusú állam burzsoá alternatívája. Ez a fogalom lényegében a kapitalista társadalmi-gazdasági rendszerben rejlő belső ellentmondások ideológiai feloldását célozza. A jóléti állam koncepcióját ideológiai eszközként kívánják felhasználni arra, hogy elkerüljék a kapitalizmus megváltoztatását, illetve késleltessék a szocialista típusú állam létrejöttét. Ez az alternatíva így festene G. Myrdal szerint: a kapitalista állam általános szabályokat fektet le, de ezután a közvetlen állami beavatkozás fokozatosan csökken, „aktivizálva az embereket, hogy a demokratikus állam által lefektetett általános szabályokon belül törődjenek saját érdekeikkel”, s mindez odavezet, hogy „a felvilágosult és aktív emberek megvalósítják a közakaratot anélkül, hogy in casu közvetlen állami beavatkozást igényelnének. Ezt egyrészt közvetlenül az általános közösségi nyomás hatására teszik, amely társadalmi erkölcsrendszerként hat, másrészt közvetítetten a helyi önkormányzatban és érdekképviselői szervezetekben való részvételükön keresztül”.²⁵ Myrdal fenti koncepciója azonban merő álom, hiszen az állam és a monopólium között társas viszony jön létre, melynek keretében a létrehozott állami gazdálkodó szerveket, illetve vállalatokat átadják a különféle magántársaságoknak, amelyek saját profitjuk biztosítása céljából működtetik azokat. Nem kétséges, hogy ez a jelenkori kapitalista állam és a monopoltőke fúzióját jelenti. Az állam és a monopoltőke összefonódásának hatásaként jelentkezik az a jelenség tehát, hogy a leghatalmasabb monopolista csoportok felhasználják az államot, hogy ellenőrzésüket a nemzetgazdaság felett még szilárdabbá tegyék és a profitot pedig saját zsebükbe szivattyúzzák. Az államosítás tehát semmi esetre sem szocializmus ebben az értelemben. A fenti szerzők rámutatnak arra is, hogy a néptömegek az állammonopolista kapitalizmus időszakában is értékes engedményeket harcolnak ki a haladó törvényhozás, jogalkotás területén. Vitathatatlan azonban, hogy e kiharcolt eredmények tényleges megvalósítását a monopoltőke ellenőrzi az államon keresztül és így azokat harc útján kell megerősíteni.

A különböző jóléti államkonceptiók abból a célból születtek, hogy a kapitalista és a szocialista társadalmi rendszer között mintegy középutat jelöljenek

²³ Hansen, Alvin H.: Útmutató J. M. Keyneshez. Bp. Közgazd. és Jogi K. 1965. 261 p.; Hansen, Alvin H.: The American economy. New York etc. McGraw-Hill, 1957. XV, 199 p. (Economics Handbook Series.); Hansen, Alvin H.: Income, employment, and public policy. New York, Norton, 1964.; Hansen, Alvin H.: Economic policy and full employment. New Delhi — Bombay, Chand, 1962. 340 p.

²⁴ Myrdal, Gunnar: Beyond the welfare state. Economic planning and its implications. New Haven, Yale U. P. 1960. 287 p.; Myrdal, Gunnar: Rich lands and poor. The road to world prosperity. New York, Harper, 1957. XX, 168 p. (World Perspectives. 16.); Myrdal, Gunnar: Az international economy. Problems and prospects. (New ed.) New York, Harper, 1969. 381 p.; Myrdal, Gunnar: An inquiry into the poverty of nations. 1—3. vol. New York, Pantheon Books, 1968.

²⁵ Myrdal, Gunnar: Beyond the welfare state. I. m.

ki. A jóléti állam koncepciója nyilván a proletárdiktatúra megteremtése ellen irányul. Maga ez a koncepció visszanyúl a kapitalista termelési mód kialakulásának kezdetéig. De ez az eszme lényegében a második világháború után került a polgári ideológia fegyvertárának eszközei közé.²⁶ Ezt a koncepciót átveszik a szociáldemokraták is. Így pl. Felix Bross jobboldali szociáldemokrata úgy vélekedett, hogy az utolsó évtizedek társadalmi-politikai tapasztalatai hatályon kívül helyezik az állam marxista koncepcióját, vagyis azt, hogy az állam a belső osztályelnyomás és a külső támadás elleni védekezés szerve és helyett ma már az állampolgárok jólétéről való gondoskodás, a társadalmi igazságosság megtartása, a jogrend megőrzése a fő célja. Ilyen értelemben tehát a nyugati országokban jelentkező marxista államelméleti koncepciók kifejtése alapvető nem csupán a burzsoá nézetekkel szemben, hanem a jobboldali szociáldemokrata államelméleti koncepciók ellen is.

Mint látható, a jóléti állam koncepciójának objektív előfeltétele — amely a kapitalizmus liberális államáról szóló elmélet egyik válfaja, a burzsoá állam gazdasági és szociális tevékenységének megnövekedése, ami egyben az államszervezet növekedését is eredményezte. Ez utóbbi, vagyis az államszervezet növekedése szükségszerű, hiszen a különböző üzleti közösségek nagy egységeit bevonják a bürokrácia működésébe. A marxista szerzők aláhúzzák, hogy tulajdonképpen a különböző vállalatok képviselői igyekeznek beforakodni az államszervezetbe, hogy számukra előnyös döntéseket hozzanak. Vitathatatlan — húzzák alá —, hogy komplikációt jelent az a jelenség, miszerint a kormányban a felső végrehajtó pozíciókat nagyrészt a társasági tisztviselők szerzik meg és a legsikeresebb állami karrieriek, különösen tábornokok és admirálisok esetében, jól fizetett igazgatási tagsággal érnek véget. Ebből — miként Lenin is rámutatott — nem lehet tudni, hogy vajon az illető személy elsősorban az üzletet képviseli a kormányban, vagy a kormányt az üzletben. A burzsoázia ugyanis „prostituálja” az állami intézményeket.²⁷

A marxista szerzők továbbá fellépnek azon nézetekkel szemben is, miszerint a tőkés országokban, illetve a jelenkori imperializmus szakaszában megszűntek a tőkések és helyettük egy új osztály, nevezetesen a menedzserek osztálya alakult ki. Ezzel összefüggésben leszögezik, hogy a jelenkori kapitalista állam gazdasági alapja továbbra is a tőkés magántulajdon. Ez azonban nem zárja ki a végbement jelentős változásokat. A jövedelem megszerzése módjainak és méreteinek tekintetében azonban a klasszikus kapitalizmus és imperializmus között változás nem volt, hiszen egyrészt a profit, másrészt a bér maradt. Változások mentek azonban végbe a termelőeszközökhöz való viszonyt illetően, valamint a különböző társadalmi csoportok helyzetében és e csoportok egymáshoz való viszonyában. Ami az elsőt illeti, a tulajdon és a tőke koncentráltabbá, vagyis a nagy tulajdon kiszorította a kis és a közepes tulajdont és ezzel létrehozta a nagy gazdasági szervezeteket, részvénytársaságokat. Mindez azt jelentette, hogy a tulajdon a tőkés osztályon belül kollektívebbé vált, más oldalról a részvénytársaságok létrejötté egyben privilegizált helyze-

²⁶ *Norlund, Ib.*: Osztályharc és jóléti állam. Bp. Kossuth K. 1971. 267 p.; *Antalfy György*: Állam és demokrácia. Bp. Akadémiai K. 1967. „A kapitalista állam mint „jóléti” állam” c. rész: 330—363. p.; *Péteri Zoltán*: Az úgynevezett „jóléti állam”-ról. — Állam és Igazgatás. 1961. 504—519. p.; *Popkov, V. D.*: Kritika burzsuazno-reformisztickoj teorii „goszudatsztva blagodensztvija”. Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 78 p.; *Tumanov, T. A.*: Burzsuazno-reformisztickaja teorija „goszudarsztva vszeobszsego blagodensztvija”. — Szovetszkoe Goszudarsztvo i Pravo. 1959. No 11.

²⁷ *Lenin*: Állam és forradalom. I. m. 46 p.

tet is eredményezett egyes vállalatok részére. A nagyvállalatokat ugyanis számos pozitív vonás jellemzi. (Pl. jobban képesek megszervezni termékeik elhelyezését.) Mindez tehát a termelés társadalmivá válását eredményezte, azt, hogy a termelés kibővül, sok bonyolult termék jön létre a sok foglalkozású és szakmájú emberek tevékenysége eredményeképpen. Másrészt mindez a gazdasági döntések koncentrációját is eredményezte, s egyben a nagymonopóliumok közötti harcot is az értékesítési és a nyersanyag-piacért. A különböző társadalmi csoportok helyzetében és egymáshoz való viszonyaiban a változások kifejeződtek: abban, hogy gyorsan nőtt a különböző típusú bérből élő szellemi dolgozók, illetve szellemi bérmunkások tömege és egyben csökkent a fizikai bérmunkások számának növekedése, illetve lelassul. Csökkent erősen azoknak az önálló tulajdonosoknak a száma is, akik megelőzőleg tulajdonukból éltek. Ez utóbbival kapcsolatban az alábbiakat húzzák alá a nyugati országok marxista szerzői, hogy régen a tőkés a termelési folyamat szervezője és vezetője is volt, napjainkban azonban már ezt nem végzi a tőkés, ugyanis ezt tőle átvették a részvénytársaságok, a nagy szervezetek igazgatói, akik tulajdonképpen funkcionáriusok és fő feladatuk a gazdasági-termelési folyamatok szervezése, különböző döntések meghozatala és azok végrehajtása. A tőkés tehát napjainkban mint pusztán tulajdonos jelentkezik, függetlenül attól, hogy betölt-e vagy sem szervező funkciót. Persze a menedzser funkcionárius is, függetlenül attól, hogy részesedik-e vagy sem az általa igazgatott tőkéből. Felvetődik a kérdés tehát, hogy kik uralkodnak a kapitalista államokban, a tőkés-e, vagy a menedzserek, illetve, ha a menedzserek uralkodnának, elveszítené-e a jelenkori kapitalista állam e jellegét.

A fenti marxista szerzők aláhúzzák, hogy a menedzserek, tulajdonképpen a burzsoázia bérmunkásai, akik a tőkésék jövedelmének növelésén dolgoznak és úgy emelkedik szakmai presztízsük, amilyen mértékben biztosítani tudják a profit növekedését. Ilyen értelemben a menedzserek nem képeznek új társadalmi osztályt, s ebből adódóan a jelenkori kapitalista állam továbbra is tőkés rendszer, abban a tőkésék uralkodnak.

Felvetődik a kérdés, hogy miért nem új társadalmi osztály a menedzser funkcionáriusok rétege (vezetők, adminisztrátorok, mérnökök, közgazdászok, jogászok, pénzügyi és reklámszakemberek, ügynökök, tudományos szakemberek, titkárnők stb.)? Ennek egyik oka az, hogy a menedzserek szolgálati pozíciójukat és nyilvánvaló ezzel együtt különböző társadalmi privilégiumaikat nem hagyhatják örökbe utódaikra, amennyiben nem tulajdonosok, illetve részvények birtokosai. Azért tőkés rendszer tehát, vagy tőkés állam a jelenkori kapitalista állam, mert a tulajdon jogcíme lehetőséget nyújt a többletterméknek profit formájában történő elsajátítására, vagyis a termelőeszközök tulajdonosai sajátítják el a bérmunkások munkájának többlettermékét. Vitathatatlan azonban, hogy a menedzserek, akik bért kapnak és nem profitot szolgálati pozíciójukért közel vannak a tőkésosztályhoz egyrészt, hiszen a gazdasági szervezet hierarchiájában a legmagasabb posztokat is elfoglalhatják. Másrészt azonban közel vannak a munkásokhoz is, hiszen azokhoz hasonlóan bérből élnek. Aláhúzzák tehát, hogy a jelenlegi kapitalista társadalomban továbbra is a tőkésék uralkodnak, s mint gazdaságilag uralkodó osztály jelennek meg, hiszen a tulajdon jogcíme alapján kapják a profitot. Ezt az egész folyamatot továbbá összekapcsolják a szocializmus perspektívájával és hangsúlyozzák, hogy a demokráciáért, a polgári jogokért, a gazdasági biztonságért és a világbékéért folyó harc egyre inkább monopóliumellenes jellegre és tartalomra fog szert

teni. E tapasztalatok eredményeként e harc fokozatosan kapitalizmusellenes tartalmat nyer. Végül ez a harc növekvő, szocialista tartalommal telítődik és a demokrácia, polgári jogok, a gazdasági biztonság és a béke harcosai az új szocialista társadalom harcosaivá és végül vezetőivé válnak.²⁸ A jelenlegi kapitalista viszonyok tehát átmenetet jelentenek a szocialista államba, melynek során rendkívül fontos tényező a munkásosztály politikai pártjának létrehozása és tevékenységének fejlesztése, az ideológia kidolgozása, a szövetségesek biztosítása és az osztályszövetségen belül a munkásosztály vezető szerepének érvényre juttatása.

A nyugati országok marxista szerzői továbbá részletesen foglalkoznak a jelenlegi kapitalista állam külső funkcióinak problémáival is. Leszögezik, hogy a jelenkori imperialista állam külső és belső funkciója tartalmilag egységet képez, vagyis a belső funkció meghatározza a külső funkciót és fordítva. E kérdésekkel foglalkozott a kommunista és munkáspártok 1969-es moszkvai tanácskozása is.

A mai kapitalista országokban a jog marxista művelése is folyik. A jog marxista művelői közül jelentős a francia Monique és Roland Weyl²⁹. Fő munkájuk címe: „A jog szerepe” (1968). Ebben mindenekelőtt abból indulnak ki, hogy a jog marxista elemzése rendkívül szükséges a kapitalista országokban is, mert a jogi problémáktól való eltávolodás egyaránt létrehozhat jobboldali és baloldali elhajlást.

A baloldali elhajlás abban jelentkezik, hogy a jogot szembeállítják az osztályharc gondolatával, elvetik azt, illetve figyelmen kívül hagyják és nem látják benne az osztályharc elemeit. Hangsúlyozzák, hogy nem lehet a burzsoá legalizmus foglyává lenni, de teljesen bizalmatlan se a burzsoá törvényességgel szemben, mert látni kell, illetve észre kell venni, hogy a burzsoázia mint uralkodó osztály sokszor panaszkodik, hogy fojtogatja a legalitást, vagyis a jogban sok esetben akadályt lát tevékenysége szempontjából. Világos ilyen értelemben, hogy a jog a hatalomnak a koriátja is.

A jobboldali elhajlás kifejeződik abban, hogy egyesek hódolnak a jognak, függetlenül attól, hogy az igazságos-e vagy igazságtalan és hangsúlyozzák, hogy a jogot nem lehet figyelmen kívül hagyni, s így minden tevékenység előtt annak törvényességét kell vizsgálni, vagyis a jogot nem lehet elvetni. A szerzők aláhúzzák, hogy a jog és az osztályharc között nem kell szükségképpen választani, hiszen a jog a társadalmi haladás szempontjából nem szükségképpen idegen test.

A szerzők továbbá bírálják a jogra vonatkozó nem marxista nézeteket, így a természetjogi irányzatot, a pozitivista irányzatot és a szolidarista irányzatot. Megállapítják, nem mindegy az, hogy milyen nézeteket tanítanak a jogról. Arra is rámutatnak, hogy a nem marxista jogi nézetek végsősoron zsákutcába kerülnek és egyedül a marxista elemzés ad helyes választ a joggal kapcsolatos általános kérdésekre, mind a kapitalista jogot illetően, mind pedig a szocialista államok jogát illetően. A szerzők továbbá részletesen foglalkoznak a jog marxista

²⁸ Vö. A kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozása c. dokumentummal. I. m.

²⁹ Weyl, Monique—Weyl, Roland: La part du droit. Dans la réalité et dans l'action. Paris, Éd. Sociales, 1968. 384 p.; Weyl, Monique—Weyl, Roland: La justice et les hommes. Contribution à l'étude comparée du droit socialiste et du droit bourgeois. Paris, Éd. Sociales, 1962. 215 p.

koncepciójával (fogalmával), a kapitalista jogalkotással, jogalkalmazással, s végül a szocialista joggal.

A jog fogalmával összefüggésben kiemelik, hogy a jog osztálytartalommal rendelkezik, de — írják — „Egy oly marxizmus, amely a jog életét az osztály hatalmi akaratára vezetné vissza, hogy úgy mondjuk, csak elemi marxizmus lenne, vagy még pontosabban a marxizmus karikatúrája”. Leszögezik: „A jog ugyanis nem pusztán akarat dolga és ha a hatalom döntéseiből vezetjük le, az csak egy más alakja az idealizmusnak”, „A hatalomnak — írják — az akarata sem szabad, nem teljesen önkényes, a hatalmon levő osztály nem szükségképp határozza el, számítja ki, mint egy manővert, vagy taktikát »hanem« azt számos tényező határozza meg”, s ilyen értelemben „Még az uralkodó osztály jogi ideológiája sem pusztán »agytrösztök« elhatározásának, vagy zseniális elképzelésének a következménye, hanem objektív érdekeinek reflexe és kifejezése, amint azok egyik vagy másik pillanatban jelentkeznek.”³⁰ A jog tehát, bár egy osztály akaratának a megnyilvánulása, azonban az meghatározott, *objektív* osztályérdekeket fejez ki, s így nem lehet azt önkénynek tekinteni. A marxizmus ugyanis — húzzák alá — nem pozitívizmus, azt nem lehet pozitívizmussá festeni, mert olyan erkölcsöt nyújt, amely alkalmas a jog értékelésére, más oldalról viszont nem tekinti a jogot — miként a pozitivisták — a hatalom játékszerének. Továbbá a jog a hatalom eszközeként is jelentkezik azzal, hogy megenged, vagy tilt valamilyen tevékenységet, illetve cselekvést.

A szerzők a jog marxista megközelítésénél alapvetőnek tartják az alábbi tételeket; azt, hogy a termelési viszonyok meghatározzák a társadalmi viszonyokat, s így pl. ebből adódóan az emberek jogi egyenlősége a kapitalista társadalmi viszonyokban csupán látszat, azaz nem egyezik a valósággal; azt, hogy a termelési eszközök magántulajdona alárendeltségi és kizsákmányolási viszonyba hozza a termelőerőket (az embert) a termelési eszközök birtokosaival (más emberekkel) szemben. Ez a két tétel is mutatja, hogy a kapitalista jog osztályjog, mégpedig a kompromisszum jogával enyhítve. Szerzők aláhúzzák azt is, hogy a szocialista társadalomban a fentiek módosulnak, mert ott a termelőeszközök a termelőerők kezében vannak.

Elemzik továbbá a kapitalista *jogalkotást*. Egyben utalnak arra, hogy elsősorban a francia kapitalista jogalkotást tüzték ki célul megvizsgálni, de figyelemmel vannak arra is, hogy a kapitalista jog térben és időben eltérő jellegű. A jogalkotás során megszületett törvények állandó jellegére koncentrálnak, nevezetesen annak osztálytartalmára. Rámutatnak arra, hogy a létrehozott törvények kettős jellegzetességgel rendelkeznek, egyrészt a burzsoázia közvetlen érdekeit szolgálják, másrészt viszont a közvetett érdekeit. Ebből kiindulva először is részletesen foglalkoznak a francia burzsoázia érdekeit közvetlenül szolgáló tételes jogszabályokkal. Így pl. a választójoggal, amely censussal van körülhatárolva, s különböző állami szervek hatáskörére vonatkozó joganyaggal, különösen azokkal, amelyek korlátozzák a választott szervek hatáskörét, a büntetőjoggal, amelyben minden kategória az uralkodó osztály kezében közszerepet játszik, a földbirtokosok kódexével, vagyis a Ptk-val, amely lényegében a magántulajdon elleni támadás megtorlásának eszközeit foglalja magában, az egyesületi joggal, a sztrájkjoggal, a tulajdonjoggal, amely védi a magántulajdon integritását, a szerződés jogával, amely biztosítja a tőkés szabadságát a munkások kizsákmányolására. Általában megállapítják, hogy a tő-

³⁰ Weyl, M.—R.: La part du droit. I. m.

kések közvetlen érdekeit szolgáló jogszabályok biztosítják a tőkések kiváltságait, s ebben nagy szerep hárul a bíróságokra, hiszen a burzsoá bírósági szervezet úgy van megalkotva, hogy szolgálja a burzsoázia érdekeit, ez pedig első-sorban a kinevezések során érvényesül. Természetesen — húzzák alá — a bírói legalizmus a burzsoá országokban nem pusztán negatív, így pl. akadályozhatja a hatalmat a kivételes intézkedések megtételében. Másszóval a bíróság objektíve védheti a társadalmi haladást a kapitalista viszonyok között is és ezzel fékezheti a reakciót. Foglalkoznak továbbá a burzsoá viszonyok között jelentkező formális egyenlőséggel, s a szerződéskötés szabadságával — rámutatva ezek képmutató jellegére. Bírálják a burzsoá formalizmust és a fikció uralmát.

Felvetik továbbá, hogy „van-e a burzsoá jogban egyáltalán olyan szektor, amely érdektelen, olyan zóna, ahol az általános érdek, vagy közérdek az uralkodó. A kérdés fontos, mert ha van ily zóna, az önmagában megcáfolja azt, hogy a burzsoá jog tartalma kikerülhetetlenül osztálytartalom és csírája lehet a közszolgáltatásra vonatkozó egész jog általánosítására, minden osztálytartalomtól mentesen”. Másszóval itt arról van szó, hogy „a munkások érdekvédelméért biztosító rendelkezések, amelyek megszorítják a munkáltatók kizsákmányolási szabadságát, részei-e szintén a kapitalista jognak? Nem inkább egy olyan szektort kell-e ezekben látnunk, amely kapitalista társadalomban mentes annak osztálytartalmától? Egyáltalán van-e kapitalista uralom alatt oly jogrend, amely független lehetne a társadalom osztályjellegétől.”³¹ Szerzők kimutatják, és egyben részletesen elemzik, hogy a közszolgálat és a közérdek mítosza csupán leplezi az osztályérdekek érvényesítését, mert hiszen a közszolgálat működési módszereiben is érvényesül az osztálytartalom, csupán arról van szó, hogy a közérdeket a burzsoá jog burzsoá módra és a burzsoá érdekeknek megfelelően értelmezi. Szerzők foglalkoznak továbbá a fentiekben felvetett kérdésekkel összefüggésben az ún. demokratikus és népi érdekű joggal, vagyis azzal a problémával, hogy a látszólagos kivételek ellentmondásban vannak-e a francia jogrendszer osztályjellegével, vagy ezek csupán ál-ellentmondások. Arról van ugyanis szó, hogy „a szakszervezetek elismerése, a sztrájk joga, a vállalati bizottságok létrehozásának lehetősége, a bérlőket védő jogszabályok kétségkívül oly rendszabályok, amelyek kedvezők a gyengékre, azokra, akik számára a jog a gazdasági egyenlőség kompenzációja, vagy korrekatívuma”. Felvetik: „Vajon a francia kapitalista társadalomban uralmon levő jognak ezek az aspektusai e társadalom jogi rendjének normális kifejezései-e és meghazudtolják-e annak osztályjellegét.”³² A felvetett kérdésre úgy válaszolnak, hogy a sztrájkjog pl. kivétel a munkáltató szerződési szabadsága alól, vagy a házbérek szabályozása is kivétel a tulajdonos szerződési szabadsága alól stb. Ezek a különböző jogszabályok — húzzák alá — „annak a jogrendnek az általános jellegével ellentétes tartalmúak, amelyben létrejöttek, s a legkülönbözőbb jogi aspektusokat öltetik fel. Vagy 1. egyszerűen az osztályuralmat akarják liberalizálni, represszív aspektusait lazítani, 2. vagy szociális szervezési rendszabályokat akarnak létesíteni, főleg vagy kizárólag a kizsákmányoltak érdekeinek megfelelően, vagy pedig 3. megtorló intézkedéseket, ezáltal a kizsákmányolás eltűzött aspektusával szemben.”³³ Aláhúzzák azonban, hogy az így keletkezett jogszabály extraneus jellegű, vagyis ezek bár részei a kapitalista jognak, azonban idegenek annak tárgyától és funkciójától. Idegenek, mert nem a modern kapitalizmus

³¹ U. ott.

³² U. ott.

³³ U. ott.

érdemét biztosítják hanem a kapitalizmus fölött kivívott jogról van szó. Idege- nek, mert azok mindig erőszakkal kicsikartak, s mindig korlátozottak. Idege- nek, mert a burzsoázia törekszik mindig visszavonni azokat, sőt mi több a reakció nemcsak egy eredmény megsemmisítésére törekszik, hanem még több visszavételére is. A különböző kicsikart jogok mindig küzdelem, vagy azzal való fenyegetés eredményei, de egyben a küzdelem alapjául is szolgálnak. A kicsikart jogok mindig kompromisszum eredményei. Ezzel kapcsolatban így írnak: „Akár haladóban, akár hanyatlóban van, a hatalom problémája mindig a kompromisszum adagolásának a kérdése. Haladáskor: miben kell engedni, miben nem szabad, mily vonal tartásának van a legtöbb esélye, hol nem sza- bad tovább hátrálni, és hol kell minél előbb újra előnyomulnia? Hanyatláskor: mit vehet vissza anélkül, hogy a hatalom megrendülne és miről kell lemondania, ha lehetőségeit rosszul számította ki? A munkásosztály, vagy hasonló érdekűek számára a probléma ugyanaz; meddig engedjen, meddig küzdjön, pontosabban, hogy mindig küzdjön, necsak az elért eredmények továbbviteléért, hanem, hogy megvédje azt, amit szerzett és ami állandó ellentámadás tárgya marad; de kérdés: mely vonalon fogadjon el kompromisszumot? Ez a kompro- misszum lenini fogalom, amelyet itt tiszteletben kell tartanunk: az a kompro- misszum, amelyet a kizsákmányolók és kizsákmányolt erőviszonyok elemzésé- nek igazságossága határoz meg, de a közös érdekek foka és a közös küzdelem képessége is a munkásosztály és egyéb rétegek között, valamint az, hogy med- dig mehetünk politikai kalandorkodás nélkül, meddig mehetünk el anélkül, ... hogy elszakadnánk a csoport zömétől, nehogy külön-külön elnyeljenek ben- nünket.”³⁴ A kompromisszum szükségessége az uralkodó osztályon belül is je- lentkezik, különösen akkor, amikor ellentétes érdekek az uralkodó osztály egy- ségének biztosítását célozzák az elnyomott osztállyal szemben. Majd leszögezik, hogy az ún. demokratikus és népi jog nem képez külön jogrendszert a tőkés társadalomban, vagyis az nem valamiféle darabja a szocialista jognak a kapi- talista jogban. A kompromisszum ugyanis kedvező a burzsoázia számára is, de a munkásosztály számára is. A jognak ez a szektora sem szabadulhat meg azonban a kapitalista viszonyoktól. Ily módon a jogszabályokban jelentkező harc eredményei gyöngíthetik, enyhíthetik a hatalmon levő osztálynak erejét, de azt nem detronizálhatják. Addig tehát, amíg a kapitalizmus birtokolja a hatalmat, a kicsikart eredmények részei a burzsoá jognak, amelyek bizonyos biztosítékokat jelenthetnek a munkásosztály számára a kapitalista uralom ab- szolutizmusával szemben. Következésképpen tehát beleilleszkednek a kapitalista jogrendszerbe. „Míg a kapitalizmus megőrzi tényleges hatalmát az uralom megtartására — emelik ki — a munkásosztály csak oly mértékben szerezhet érdekeit szolgáló jogi szabályokat, amely mértékben az uralkodó osztály 1. meg van osztva, 2. saját érdekei is hajlanak ily irányítás felé stabilitási okokból, 3. érdekében állónak tartja a kompromisszumot a tömegek irányítására legális alap megőrzése végett. Ezért az ily jog egyik eleme, összetevője a kapitalista jogrendszernek, amelyben bizonyos fajta »ellenjogot« alkot. Ezzel semmiképpen sem akarjuk kicsinyíteni a törvényhozási reformokért vívott küzdelmek jelen- tőségét, amelyek támogatást jelentenek a munkásosztály küzdelméhez addig is, míg a kapitalizmus forradalmi megdöntésének stádiuma elérkezik. Csak azt akartuk aláhúzni, hogy ez az »ellenjog« a maga extraneitásával és mégis rész- vételével a kapitalista jogrendszerben távol áll attól, hogy létével cáfolná a

³⁴ U. ott.

kapitalista jogrendszer osztálytartalmát a maga — ellentéteket is magában rejtő — összességében.”³⁵ Szerzők továbbá foglalkoznak a kapitalista jogalkalmazás folyamatával „Ne ragaszkodjunk a törvény tanulmányozásához” kiindulóponttal. A jogot marxista szempontból elemzi az olasz *Umberto Cerroni*³⁶ is.

A mai nyugati kapitalista országokban vannak egyrészt olyan teoretikusok is, akik korábban elszakadtak saját osztályuktól és a munkásosztály mellé állottak, illetve magukévá tették a marxista—leninista politikai-jogi gondolkodást, noha később annak is hátat fordítottak. Ide tartozik pl. *Henri Lefebvre* (1905—). Tevékenykednek továbbá a mai kapitalista országokban olyan teoretikusok is, akik magukat marxistának, illetve a marxizmus talaján állóknak tartják, noha egyáltalán nem tartoznak oda. Ide sorolható *Herbert Marcuse* (1898—).

*Lefebvre*³⁷ számos munkát írt, melyek közül az alábbiak a legfontosabbak: „A mindennapi élet kritikája” (1947), „Lenin gondolkodása” (1957), „A summa és a maradék” (1959). Munkáiban kezdetben szembefordult a hitleri etatizmus-sal, de az egzisztencialista életfilozófiát is bírálta. Később a marxista politikai és jogi nézeteket tette magáévá, de azt is megtagadta és a kommunista pártból is kilépett. Politikai gondolkodását elemezve mindenekelőtt alá kell húznunk, hogy az állammal összefüggésben kispolgári anarchista nézeteket hirdetett, s ilyen értelemben fellépett bármilyen hatalommal szemben is. Ebből a szempontból lényegében elfogadta *Stirner* és *Bakunin* nézeteit, akik abból indultak ki, hogy az állam általában a népet fokozatosan maga alá gyűri és ezért anti-humánus, vagyis az állam ilyen értelemben eszközként használja fel alattvalóit. Következésképpen az állami erőszak szerinte is rossz, vagyis negatív. *Lefebvre* nézeteivel összefüggésben mindenekelőtt az alábbiakat kell leszögeznünk. Az állam és az állampolgár viszonyának vizsgálatánál nem lehet az egyesből, vagyis az állampolgárból kiindulni, mert hiszen az állam szempontjából a különös, az osztálylényeg a fontos, ha tehát az állam és az osztályok közötti összefüggést vizsgáljuk, az állam azonnal elveszti domináns jellegét és mint eszköz jelenik meg az uralkodó osztály kezében, tehát nem gyűri a népet maga alá, hanem az osztály gyűri maga alá az államot. Ez annak ellenére jelentkezik, hogy az osztályok egyesekből állanak, illetve egyénekből és ilyen értelemben az állam tevékenységével az uralkodó osztály egyes tagjainak érdekeit is megsértheti. Az állam tehát ily módon nem elsődleges és ebből adódik az a marxista tétel, hogy mindig azt kell vizsgálni, hogy kinek az akaratáról van szó az állami akaratot illetően. Kétségtelen az is, hogy az állam az uralkodó osztály szempontjából is elidegenedhet, vagyis vannak esetek, amikor nem szolgálja annak érdekeit, továbbá az elnyomott osztály tekintetében az állam idegensége éppen osztályeszköz jellegéből fakad, vagyis az államot a kizsák-

³⁵ U. ott.

³⁶ *Umberto Cerroni*: *Kant és a jogi kategória* (1962.), *Gondolatok a család és a társadalom viszonyáról* (1964.). (Olasz marxista filozófusok írásaiból. Bp. 1970. 481, 493 p.)

³⁷ *Lefebvre, Henri*: *Critique de la vie quotidienne*. 2e éd. Paris, l'Arche, 1958. 272 p. (Le Sens de la Marche.); *Lefebvre, Henri*: *La pensée de Lénine*. Paris, Bordas, 1957. 357 p. (Pour Cinnaitre.); *Lefebvre, Henri*: *La somme et le reste*. Paris, Le Nef, 1959. 792 p.; *Lefebvre, Henri*: *La pensée de Karl Marx*. Paris, Bordas, 1958. 279 p. (Pour Connaitre.); *Lefebvre, Henri*: *Problèmes actuels du marxisme*. Paris, Presses Universitaires de France, 1958. 128 p. (Initiation Philosophique.); *Gedő András*: *A modern revizionizmus filozófiai bírálatához*. Bp. Kossuth K. 1961. *Lefebvre-ről* passim.

mányoltak érdekeivel ellentétes célokra használják fel. A kizsákmányoló állam lényegétől nem idegen az a koncepció, hogy az állam eszközzé teszi alattvalóit. Szocialista viszonyok között a munkásosztály osztálycéljaiból folyóan a dolgozók eszközként való felhasználása idegen a szocialista állam feladatától. A szocialista állam tehát ilyen értelemben eszköz a proletariátus és szövetségesei, illetve össznépi állam esetén az egész nép kezében. A szocialista állam azért félállam, mert megszűnik a szakadék a nép és az állam között, persze érvényesülhetnek alárendelten az állam és nép viszonyában bürokratikus tendenciák, de a szocialista társadalmi-gazdasági, illetve politikai viszonyok lehetlenné teszik az állam állandósult függetlenedését a társadalomtól, azt, hogy a szocialista állam kikerüljön a néptömegek ellenőrzése alól. Maga az a tétel, hogy az ember nem lehet más kezében eszköz, lényegében Kanttól származik, Hegelnél az állam az egész lakossággal szemben áll, mint legfőbb jó. Lefebvre-nél pedig az államhatalom, s így a szocialista állam is a legfőbb rossz, éppen ezért semmiféle dicséretet nem érdemel, azért mert erőszakot gyakorol.

Lefebvre legfőbb hibája, hogy az állami kényszert, illetve erőszakot a polgári álhumanizmus álláspontjáról bírálja, ez azonban idegen a marxizmus—leninizmustól. Erre vonatkozólag Engels számos esetben nyilatkozott. A marxista alapállás szerint nem lehet az erőszakot, az állami kényszert az egyetemes erkölcs szemszögéből nézni és azt az osztályszempontok fölé helyezni. Csakis ilyen szempontból, vagyis az egyetemes erkölcs szempontjából nézve lehet negatív az erőszak, az ember eszközzé tétele, az a körülmény, hogy az állam létével akadályozza, illetve korlátozza az egyén szabadságát. A proletár-erkölcs azt az erőszakot tartja pozitívnak, amely a haladás érdekeit szolgálja, illetve segíti az ellenség elleni harcot, azonban a felesleges erőszakot és kényszert negatívnak tartja. Az előzőkben felvetett koncepciók más gondolkodók nézeteit is áthatják, pl. olyan formában, hogy meg kell akadályozni azt, hogy az állam a népet eszközzé tegye, azt, hogy a nép urává váljon, illetve védeni kell az egyént az állammal szemben. Lefebvre azt állítja továbbá, hogy a marxista politikai-jogi gondolkodásban ellentmondás van a szocialista állam szüntelen erősítése és elhalásának eszméje között. Ezzel összefüggésben meg kell állapítanunk, hogy Lefebvre a problémát csupán a formális logika alapján szemléli és nem értette meg a dialektikus logikát. Azt is kifejtette, hogy az állam és politika elhalásának, illetve megszűnésének hirdetése úgymond szocialista viszonyok között is az állam és a politika apológiájává vált. Ilyen értelemben a szocialista állam, illetve szocialista politika nézete szerint elvetendő a minden létező állam és politika teljes és radikális tagadása alapján. A fentiből is kitűnik, hogy Lefebvre nem érti meg azt a tételt, hogy az állam elhalása nem annak fokozatos gyengüléséből áll, illetve funkcióinak feleslegessé válásából, hanem az elhalás éppen az állam és a nép közötti kapcsolat erősödésével függ össze. Lefebvre azt állítja továbbá, hogy a marxista politikai gondolkodás a párt és az állam metafizikájává alakult át szocialista viszonyok között. E kérdésben elfoglalt nézetei azonban nélkülözik az igazságot és lényegében anarchista-kispolgári érzelmi beállítottságot tükröznek.

Marcuse³⁸ is számos munkát írt, melyek közül az alábbiakat emeljük ki: „Hegel ontológiája és a történetiség elméletének alapvetése”, „Ész és forra-

³⁸ Marcuse, Herbert: Hegels Ontologie und die Grundlegung einer Theorie der Geschichtlichkeit. Frankfurt, Klostermann, 1932. 367 p.; Marcuse, Herbert: Vernunft und Revolution. Hegel und die Entstehung der Gesellschaftstheorie. 2. Aufl. Neuwied — Berlin, Luchterhand, 1968. 399 p. (Soziologische Texte. 13.); Marcuse,

dalom". „Hegel és a társadalomelmélet keletkezése”, „Eros és civilizáció” (1955), „Szovjet marxizmus” (1958), „Az egydimenziós ember” (1964), „Kultúra és társadalom” (1965). Marcuse nézeteit vizsgálva az irodalomban különböző fejlődési időszakokat különböztettek meg. Kezdetben különösen Marx gazdasági és filozófiai kézirataihoz írt kommentárjában kifejtett nézetei alapján Heidegger hatása alatt állott. Azt hirdette, hogy a politikát végső soron a tudat határozza meg és az ember lényege éppen ebben van. Arra is rámutatott, hogy a tudat forradalmasítása bármikor lehetséges, mert hiszen a kapitalizmus eleve forradalmi helyzetet teremt. Aláhúzta azt is, hogy bármely forradalmi akció támogatást érdemel, vagyis mindaz, ami a fennálló körülmények ellen irányul. Ezek a nézetei kétségtelenül összefüggöttek az adott történelmi körülményekkel, így az 1929—1933-as nagy gazdasági világválsággal, a weimári köztársaság bukásával, illetve a hitleri fasizmus jelentkezésével. Ebből adódott, hogy Marcuse fenti nézeteivel, azzal, hogy bármely forradalmi akció támogatást érdemel, tulajdonképpen a jobboldalt segítette. A későbbi időszakban 1933—1945 között magáévá tette Horkheimer, Adorno és Habermas, de Reiche W. nézeteit is és tagadta Marxnak azt az érdemét, hogy a hegeli tanokból minőségileg új elméletet teremtett. Ebben az időszakban bírálta a Szovjetuniót és a proletárdiktatúrát, mert az úgymond nem valósította meg a dolgozók közvetlen demokráciáját. Különösen 1945-től kezdve volt igen termékeny és számos munkát írt. Azt lehetne mondani, hogy 1960-ig politikai nézeteinek leglényegesebb vonása abban jelentkezett, hogy mint neomarxista lépett fel és a marxizmus—leninizmust akarta kiigazítani, mint hajdanában a bersteini revizionizmus tette. Kifejtette, hogy a marxi elmélet lényegében elhibázott, mert az nem oldja meg az uralom és a szabadság problémáit. Véleménye szerint e kettő azért hiányzik, mert az uralmi viszonyok elfojtják az ösztönöket. Éppen ezért nem elég az uralom és a szabadság viszonyát illetően az osztályharcról szóló elmélet elfogadása. Következésképpen nem az osztályok közötti konfliktusok a lényegesek, hanem a társadalmi konfliktusok megoldása szempontjából meg kell szüntetni az ösztönök elfojtását és azokat kell forradalmasítani, vagyis a konfliktusokat az ösztönstruktúra forradalmasítása útján és nem a termelési viszonyok szocialistává történő átalakításával lehet elérni. Úgy vélekedik, hogy az ösztönök elfojtásának a feloldása lehetséges.

Marcuse „Az egydimenziós ember” c. munkájában elemzi a hatalom, az állam kérdéseit. Mindenekelőtt kiemeli, hogy az uralom kifejezi az embernek önmagához való embertelen viszonyát. Az ember a jelenkori társadalomban csupán egydimenziós, azaz fogyasztáscentrikus és így a természetben csak olyasvalamit lát, amit le kell igazni a technika és az ipar felhasználásával. Az ember egydimenziós, vagyis fogyasztáscentrikusságából ered véleménye sze-

Herbert: Eros and civilization. A philosophical inquiry into Freud. Boston, Beacon P. 1955. 277 p. (Humanitas.); *Marcuse, Herbert*: Soviet marxism. A critical analysis. London, Routledge and K. Paul, 1958. 271 p.; *Marcuse, Herbert*: Der eindimensionale Mensch. Studien zur Soziologie der fortgeschrittenen Industriegesellschaft. 3. Aufl. Neuwied — Berlin, Luchterhand, 1968. 282 p. (Soziologische Texte. 40.); *Marcuse, Herbert*: Kultur und Gesellschaft. 1—2. Bd. (3—4. Aufl.) Frankfurt/M., Suhrkamp, 1967.; *Steigerwald, Robert*: A „harmadik út” apostola. Kritikai megjegyzések Herbert Marcuse elméletével kapcsolatban. Béke és Szocializmus. 1969. 8. 122—132. p.; *Steigerwald, R.*: Herbert Marcuses „dritter Weg”. Berlin, Akademie Verl. 1969. X, 366 p.; *Holz, Hans Heinz*: Utopie und Anarchismus. Zur Kritik der kritischen Theorie Herbert Marcuses. Köln, Pahl — Rugenstein, 1968. 134 p. (Kleine Bibliothek. Politik, Wissenschaft, Zukunft.)

rint az emberi függés, az emberi tevékenység és gondolkodás manipulációja, vagyis a természethez való helytelen viszonyából az embernek. Az a feladat áll tehát az emberiség előtt, fúzi tovább gondolatait, hogy az embert ki kell szabadítani ebből az egydimenziós, vagyis fogyasztáscentrikus állapotából, ami azt fogja eredményezni, hogy megszűnik az emberek kiszolgáltatottsága a technika kénye-kedvének és megszűnik tevékenységének manipuláltsága is, illetve gondolkodásának fogyasztási béklyók általi kötöttsége. Munkájában arra is igyekszik választ adni, hogy az ember egydimenziós jellegéből való megsza- badulásnak mi a legfőbb útja.

Ezzel összefüggésben aláhúzza, hogy át kell alakítani az emberek ösztön- struktúráját, illetve új ösztönstruktúra-típust kell létrehozni. Ilyenformán te- hát az a cél, hogy a társadalom hagyományos ösztön-, de fogyasztáscentrikus struktúráját kell tervszerűen átalakítani és ezzel jön létre a forradalom tár- sadalmi feltétele. Ezzel összefüggésben két kérdésre kellene választ adni; az egyik abban foglalható össze, hogy milyen szervezeti egységekkel lehet meg- változtatni a hagyományos ösztön- és szükségletstruktúra minőségét. Továbbá, hogy az ipari társadalomban milyen társadalmi rétegeket kell megnyerni a program megvalósításához. Az első kérdéssel összefüggésben az a véleménye, hogy ún. „nevelő diktatúrát” kell megszervezni és ennek segítségével kény- szereszközök felhasználásával is lehet biztosítani az észre támaszkodó ösztön- és szükségletstruktúrát, arra azonban nem ad határozott választ, hogy mi is az igazi, vagyis hamis ösztön vagy szükséglet. A nevelési diktatúra segítségével csak józan ösztön- és szükségletstruktúrát lehet rákényszeríteni az emberre, tehát az a cél, hogy az emberi természetet állami kényszerpedagógiával ala- kítsák át. Marcuse számol azzal is, hogy a kényszernevelés ellenállást vált ki, s ebből a szempontból ad feleletet a második kérdésre, nevezetesen arra, hogy milyen társadalmi csoportok alkalmasak a nevelő diktatúrában a politikai ne- velésre. arra, hogy az ellenállás ellenére is új ösztön- és szükségletstruktúrájú embert alakítsanak ki.

A fentiekből látható, hogy Marcuse a marxista forradalomelméletet, amely- nek alapja a termelőeszközök magántulajdonának a megszüntetése, az ösztön- és szükségletstruktúra átalakításával helyettesíti. Véleménye szerint a ne- velő diktatúra megvalósítására nem alkalmas a kapitalista országokban élő munkásosztály. Azért nem alkalmas, mert a kapitalista állam mint jóléti állam képes felszívni a proletariátus forradalmi potenciáját és képes a proletariátus forradalmi tudatát abszorbeálni a szükségletek kielégítése útján. A fenti té- teléből, tehát abból, hogy a kapitalista jóléti állam fogyasztó emberré teszi a proletariátust, így kielégíti annak szükségleteit, adódik az a tétel, hogy a proletariátus forradalmi tudata nem alakulhat ki. E tételknél figyelembe kell venni azt, hogy Marcuse helytelenül közvetlen összefüggést teremt a tudat és az elnyomódás között, hiszen nem lehet összekeverni a nyomorban élők tu- datát a munkásosztály helyzetének mélyen rejlő okaival. Továbbá a munkás- osztály forradalmi tudatát elszakítja a termelés, a tulajdonviszonyok szférájá- tól és azt kizárólag a fogyasztás és az elosztás szférájához kapcsolja. Továbbá a munkásosztály forradalmi tudatának kialakulásánál az objektív okokat, így pl. a belső válságokat, az imperializmus ellentmondásait és a háborút nem ve- zzi figyelembe. Ezenkívül számos tényezőt figyelmen kívül hagy még. Tagadja a különböző társadalmi erők szervezethez tartozó jelentőségét, így töb- bek között a forradalmi pártok szerepét, jelentőségét a kapitalizmus struktú-

rájának megváltoztatásában és egyetlen eszközt, a tüntetést jelöli meg a feladatok megvalósítása céljából.

A való igaz az, hogy a munkásosztály nem integrálódik a kapitalizmus rendszerébe, ezt cáfolják a munkásmozgalom eredményei, továbbá a marxizmus szerepének növekedése az ideológiai harcban. Továbbá Marcuse nem tesz különbséget — ami helytelen — a munkásság tudatának pillanatnyi szintje, illetve objektív helyzete és történelmi szerepe között.

Marcuse-nak tehát az a véleménye, hogy a kapitalizmusban az új hordozója csak olyan társadalmi osztály, réteg, vagy csoport lehet, amelyeket a kapitalizmus nem integrál magába. Ilyen értelemben tehát az új hordozója a diákság és a harmadik világ parasztsága. Ezzel Marcuse messzi kerül a marxizmustól. A diákság ugyanis nem alkot egynemű társadalmi réteget, persze tud forradalmi módon cselekedni, de ez a forradalmi cselekedete a legnagyobb ellenállás esetén sem tudja veszélyeztetni a kapitalista államot, ha nem kapcsolódik össze a munkásosztály tömegmozgalmaival. Továbbá a kritikai értelmiség is csak akkor vehet részt a forradalmi folyamat irányításában, ha a proletariátus álláspontjára helyezkedik, magáévá teszi annak érdekeit. Természetesen a parasztság is fel tud progresszíven lépni az imperializmus-kapitalizmus ellen, de a szocializmushoz, illetve a szocialista állam megteremtéséhez csakis a munkásosztállyal összefüggésben juthat el.

Marcuse által hirdetett nagy ellenállás csapást mérhet a kizsákmányolásra, de a szocialista állam megteremtése érdekében azt ki kell egészíteni a kapitalista állam megdöntésével, vagyis a hatalom megragadásával. Ez azért fontos, mert a szocialista állam nélkülözhetetlen eszköz a szocialista társadalom felépítéséhez, vagyis nem negatív jellegű. Ezt a nagy ellenállást, amelyen belül kisebb ellenállások is vannak a párt szervezi, illetve a kommunista párt irányítja a kapitalista országokban. Ilyen értelemben Marcuse neo-marxizmusa lényegében azt célozza, hogy elszakítsa a munkásosztály, a diákság, illetve az értelmiség és a parasztság tevékenységét egymástól, megakadályozza azok egyesülését. Marcuse nézetei közel kerülnek a trockisták, a revizionisták, a jobboldali szociáldemokraták és az anarchisták nézeteihez. Olyan nézetrendszer tehát, amely elveti az osztályharc elméletét, tagadja a párt vezetőszeropét, egy sajátos permanens forradalmat hirdet és egy olyan harmadik utas álláspontot képvisel, amely szerint legyen szocializmus, de abban ne a munkásosztály, illetve pártja gyakorolja a politikai hatalmat.

III. Fejezet

A POLGÁRI POLITIKAI-JOGI GONDOLKODÁS FŐ VONÁSAI NAPJAINKBAN

A második világháború után az erőszakot dicsőítő politikai és jogi nézetek kompromittálódtak, visszaszorultak, hiszen olyan eszméket hirdettek az államról és jogról, valamint annak részjelenségeiről, amelyek már nem feleltek meg a kialakult belső és nemzetközi viszonyoknak. A kapitalizmus a második világháború után ugyanis általános válságának második (1950-ig) és harmadik (1950-től napjainkig) szakaszába lépett. A kapitalizmus általános válságának második szakaszában sok ország kiszakadt a kapitalista világból, fellendült a nemzeti felszabadító mozgalom, fokozódott a kapitalista államok egyenlőtlen fejlődése, növekedett a tőke és a munka közötti ellentét. Szét-hullott a gyarmati rendszer, új nemzeti demokratikus államok jöttek létre, s kialakult a szocialista világrendszer, amely az erőviszonyokat a szocializmus javára tolta el, illetőleg a nemzetközi helyzetben viszonylagos egyensúlyi állapotot teremtődött. Az imperializmus a fenti jelenségek következtében elvesztette döntő szerepét a nemzetközi küzdőtéren, belsőleg pedig fokozta az állammonopolista kapitalizmus megerősödését és militarizálódását. Különböző nemzeti és nemzetközi keretben kialakították az ún. tőkés integrációkat, ami azonban nemhogy kiküszöbölte volna, hanem inkább fokozta az imperialista államok belső és külső ellentmondásait. A kapitalista országokon belüli integráció nem szüntette meg pl. a munkanélküliséget, a külső integráció pedig nem zárta ki a tömörült államok egyenlőtlen fejlődését. Mindezek a folyamatok a kapitalista országokban a munkásmozgalom megerősödését eredményezték és egyben megadták korunk fő tartalmát, vagyis a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenetet — ami a társadalmi fejlődés fő iránya napjainkban.

A fenti belpolitikai és nemzetközi viszonyok új helyzetet teremtettek, amely jelentkezett a politikai és jogi gondolkodás területén is.

Az állammal, az állam tevékenységével összefüggésben korábban kialakult nézetekkel kapcsolatban mindenekelőtt az állapítható meg, hogy az erőszakon alapuló politikai nézetek már nem feleltek meg a második világháború után a kapitalista országokban hatalmon levő finánc-tőke érdekeinek. Ezért olyan politikai nézeteket hirdettek, amelyek a fentiekben vázolt körülmények között is biztosítják érdekeiket és uralmukat. Mindebből az következett, hogy olyan nézetek kerültek előtérbe a politikai jelenségekkel összefüggésben, amelyeket korábban nem járattott le az imperializmus, illetve a fasizmus gyakorlata és amelyek egyben alkalmasak voltak a finánc-tőkések érdekeinek, hatalmának szolgálatára a kialakult új körülmények között.

Ha a mai, illetve a ma is ható burzsoá politikai gondolkodást összegezni próbáljuk, megállapítható, hogy a következő eszmeáramlatok érvényesülnek a politikai jelenségekkel összefüggésben. Ma is hat a kanti ismeretelméleten alapuló politikai ideológia, valamint az újkonstitucionalizmus, de a parlamentarizmus politikai elmélete is összefüggésben a jogállam elméletével. Ezek az

eszmarendszerek érvényesülnek az Egyesült Államokban, a Német Szövetségi Köztársaságban, Franciaországban és Olaszországban, és összefüggésben vannak a pluralisztikus demokrácia elméletével. A második világháború után széles körben elterjedt továbbá a szociológiai jellegű politikai elmélet, valamint a társadalompszichológiai tanításokat figyelembe vevő politikai elméletek. A politikai jelenségekkel összefüggésben más irányzatok is hatnak, ide sorolható az újjáéledt természetjog politikai elmélete,³⁹ a klerikalizmus politikai ideológiája,⁴⁰ valamint az egzisztencialista filozófiára alapozott politikai elmélet.⁴¹

A második világháború után az Amerikai Egyesült Államokban a szociológiai színezetű politikai tudomány került előtérbe, de emellett megmaradt a neokantista német politikatudomány is. Arnold Brecht⁴² ezzel összefüggésben rámutatott arra, hogy a XIX. század közepéig a politikatudomány és az államelmélet egyet jelentett. Ekkor a politikatudomány még természetjogi jellegű volt. A politikatudomány ettől kezdve pozitivista alapra helyezkedett, amelynek fő feladata az állami jelenségek egyszerű leírása, valamint a tények elemzése a gyakorlati állami feladatok kitűzése céljából. Csupán az imperializmus korszakában jelentkezett a neokantista és a szociológiai színezetű politikatudomány. Napjainkban e két politikatudomány, amely a neokantista tanokra, valamint a szociológiai megközelítésre épít, közeledik egymáshoz, noha e mellett önállóan is jelentkezik. Nézzük mindenekelőtt a politikaszociológiát.

Az imperializmus korszakában különösen az első világháború után jelentős fejlődésnek indult a politikaszociológia. Erről már részben szoltunk. A burzsoá politikaszociológia a már stabilizálódott polgári viszonyokban bekövetkezett változásokkal függött össze. A kapitalista társadalom politikai jelenségeinek változásai ugyanis igényelték a szociológiai megközelítést. A polgári ura-

³⁹ Péteri Zoltán: Az „újjáéledt” természetjog néhány jogelméleti kérdése a második világháború után. — Kritikai tanulmányok a modern polgári jogelmületről. Bp. Akadémiai K. 1963. 251—300. p.; Seidler, G. L.: A természetjog újjászületése az amerikai jogtudományban. — Seidler: Az imperializmus jogi doktrínái. Bp. Közgazd. és Jogi K. 1961. 163—185. p.; Ludassy Mária: A természetjog történetéből. 1—2. — Világosság. 1968. 596—602., 648—652. p.

⁴⁰ Kanapa, Jean: Az egyház társadalmi tanítása és a marxizmus. Bp. Kossuth K. 1964. 462 p.; Tordai Zádor: A „katolikus filozófia”. — Márkus György—Tordai Z.: Irányzatok a mai polgári filozófiában. Bp. Gondolat, 1964. 141—366. p.; Mohr, Hubert: Das katholische Apostolat. Zur Strategie und Taktik des politischen Katholizismus. Berlin, Rütten und Loening, 1962. 338 p. (Deutsche Historikergesellschaft, Arbeitsgemeinschaft „Mittel- und Osteuropa in der Politik des Vatikans”).

⁴¹ Tordai Zádor: Az egzisztencializmus. — Márkus György—Tordai Z.: Irányzatok a mai polgári filozófiában. Bp. Gondolat, 1964. 29—140. p.; Peschka Vilmos: Jogforrás és jogalkotás. Bp. Akadémiai K. 1965. Az egzisztencialista jogfilozófiáról: 83—84., 230., 300. p.; Cohn, Georg: Existenzialismus und Rechtswissenschaft. Basel, Helbing und Lichtenhahn, 1955. 191 p.; Csalin, M.: A pesszimizmus filozófiája. Az egzisztencialista filozófia néhány problémájáról. Bp. Kossuth K. 1963. 189 p. (Korunk Világnézeti Kérdései.)

⁴² Brecht, Arnold: Political theory. The foundations of twentieth century political thought. Princeton, N. J., Princeton U. P. 1959. 603 p. Magyar nyelven részletek: Antalffy György—Papp Ignác: Szemelvények állam- és jogelméleti szerzők műveiből. I. Bp. Tankönyvkiadó. 1967. 373—394. p. Brechtről: 371—372. p.; Kulcsár Kálmán: A szociológiai gondolkodás fejlődése. Bp. Akadémiai K. 1966. 607 p.; Kon, I. Sz.: A szociológiai pozitívizmus. Történeti vázlat. Bp. Kossuth K. 1967. 317 p.; Francev, J. P.: A mai burzsoá szociológia válsága. Bp. Kossuth K. 1964. 110 p. (Korunk Világnézeti Kérdései.); Péteri Zoltán: Az „újjáéledt” természetjog néhány jogelméleti kérdése a második világháború után. — Kritikai tanulmányok a modern polgári jogelmületről. Bp. Akadémiai K. 1963. 251—300. p. Brechtről passim.

lom, különösen a politikai uralom, a parlamentáris-demokratikus rendszer problematikussá vált, ugyanis az imperializmus olyan tényezőket hozott felszínre, amelyek a burzsoá állam klasszikus példája, a liberális-parlamentáris-demokratikus uralom ellen hatottak és kétségessé tették azt. A liberális-parlamentáris-demokratikus uralom ugyanis a szabadversenyos kapitalizmuson alapult. Felvetődött, hogy melyek azok a tényezők, amelyek kétségessé tették a liberális-parlamentáris-demokratikus uralmat. E tényezők közül mindenekelőtt ki kell emelni azt, hogy a kapitalista állam, illetve annak egyes szervei, pl. a parlament mellett, de egyéb politikai szerveken belül is, továbbá pl. a pártok mellett különböző érdekcsoportok tevékenysége vált felismerhetővé. Ezen érdekcsoportok ugyanis mint tényleges hatalmak jelentek meg az előbb említett szervek mellett, illetve azokon belül. A másik tényező, amely kétségessé tette, az ún. liberális-parlamentáris-demokratikus uralmat az volt, hogy felismerhetővé vált az ún. igazgatási apparátus és a demokrácia közötti ellentmondás, illetve ellentét.

De nem csupán a liberális-parlamentáris-demokratikus uralom vált kétségessé, hanem az imperializmus egyéb új jelenségei is megbontották a hagyományos képet. A politikai szociológiában ebből adódóan új nézetek születtek az állammal összefüggésben, de a társadalmi szervezetekkel is, így pl. a pártokkal kapcsolatban. A politikaszociológia abból indult ki, hogy a valóság strukturális és funkcionális változásait kell vizsgálni. Fő feladat elemezni, hogy a valóságban működik-e a politikai eszme, vagy sem. Kifejtették, hogy nem a víziókban, hanem a valóságban kell hinni. A politika-szociológia tehát a társadalmi jelenségek mögötti reális folyamatokat, vagyis a politikai intézményekben rejlő, illetve az azok mellett, azokkal szemben mutatkozó politikai jelentőségű társadalmi realitást igyekezett megragadni. Ez a realitás az emberi magatartásokban, kapcsolatokban van. Nem véletlen tehát, hogy sokan éppen a különböző jelenségekben, illetve az azok mellett érvényesülő emberi magatartásokat igyekeztek kutatni. A politikai szociológiában jelentkező valóság-szemlélet jelentős változásokat eredményezett az állam, a párt szemléletében és ezzel átalakította az ún. pozitívista politikatudományt, amelyről a későbbiekben még szólnunk. A különböző szociológiai módszerek felhasználása az állam, de a párt tanulmányozásánál is elősegítette a kialakult új jelenségek feltárását és elemzését. A szociológia ugyanis ebben az időszakban fogalmi rendszerével és módszerével eljutott ahhoz a fejlődési fokhoz, hogy elősegítse a fenti társadalmi jelenségek, különösen az állam azon oldalainak a vizsgálatát, amelyek megbontották a liberális-parlamentáris-demokratikus uralom hagyományos képét és azt csupán látszattá degradálták. A szociológiai szemlélet és módszer jelentkezését a politikatudományban, mint már erről szoltunk, Max Weber és Robert Miché munkáiban figyelhettük meg. A politika-szociológia azonban a második világháború után teljesedett ki.

A mai politikai szociológia követi, de túl is haladja Max Weber problémafelvetéseit, s vizsgálja a vezetés problémáit, a politikai döntések folyamatát, továbbá a bürokrácia, illetve az igazgatási szervezet problémáit. Azt lehetne mondani, hogy a leginkább vizsgált kérdések az állammal összefüggésben az alábbiak: az állami szervezeteken belül keletkező feszültségek és konfliktusok; az állami szervezeten belül kialakult ún. „nem formális” szervezetek; valamint az állami szervezeteken belül jelentkező kommunikáció és kohézió. Általában a szervezetekkel, illetve azok funkcionálásával kapcsolatban különbséget tesznek manifesztálódott, látens és diszfunkció között. A mai burzsoá politikai

szociológia továbbá elemzi a választói magatartás strukturáltságát, összefüggésben a parlamenti választásokkal. Kutatja a kis csoportok hatását a választói magatartásra. Vizsgálja továbbá az állampolgárok részvételét a politikai folyamatokban, ezzel összefüggésben azt, hogy kik azok, akik részt vesznek a politikai folyamatokban, milyen csatornákon keresztül érvényesítik befolyásukat és kik befolyásolják tevékenységüket. Részletesen vizsgálják az ún. érdekcsoportok szerepét és jelentőségét figyelemmel arra, hogy a megválasztott képviselők munkájában nem a választók akarata, hanem az ún. érdekcsoportok (lobbyk) hatása érvényesül. Itt tulajdonképpen arról van szó, hogy a mai kapitalista államokban az egyén részvétele a politikai folyamatokban távolról sem jelentős, azok szerepét az ún. érdekcsoportok veszik át. Ezzel összefüggésben elemzéseket végeznek a politikai kultúrával összefüggésben is. Véleményük szerint a politikai kultúrának háromféle megjelenése formája van: a) van olyan politikai kultúra, amelyen belül az egyénnek nincs politikai szerepköre, b) van olyan politikai kultúra, amelyben az egyén részvétele a politikai folyamatokban másodlagos, vagyis szerepe alárendelt, c) van olyan politikai kultúra, ahol az egyén részvétele a politikai folyamatok szempontjából igen jelentős. A fenti problémákkal összefüggésben a mai burzsoá politikai szociológia elemzi továbbá az egyén politikai szocializációjának problémáit, a közvélemény és a tömegkommunikáció kérdéseit, valamint a különböző pártok és egyéb más szervezeteknek (pl. szakszervezeteknek) szociológiai aspektusait. A mai burzsoá politikai szociológiában a politika lényegét a különböző érdekcsoportok tevékenységében, viszonyaiban, konfliktusaiban látják.

A polgári szociológián belül számos szociológia jellegű koncepciót találunk az állammal és a párttal, illetve egyéb érdekcsoportokkal összefüggésben, ezek közé tartozik pl. T. Parsons⁴³ felfogása (1902—) is. Főbb munkái: „A társadalmi cselekvés szerkezete” (1937), „A társadalmi rendszer” (1952), „Általános elmélet a szociológiában” (1959). Parsons koncepciójában az állam az ún. „társadalmi szintben” helyezkedik el. Álláspontja szerint e szint eleme a fizikai környezetben cselekvő konkrét egyén, aki mint személyiség, a társadalmi interakció folyamataiban különböző szerepei által vesz részt. Parsons tehát utal az állam, mint társadalmi jelenség és az egyéni magatartás közötti összefüggésre, arra, hogy az államot az emberek meghatározott magatartásai, szerepei valószínűsítik meg. Aláhúzza, hogy az egyén, mint az állami tevékenység alanya a politikai pártokon keresztül kerül kapcsolatba az állam tevékenységével, ezt

⁴³ *Parsons, Talcott*: The structure of social action. A study in social theory with special reference to a group of recent European writers. (New ed.) 1—2. vol. New York, The Free P. 1968.; *Parsons, Talcott*: The social system. 2nd ed. New York, The Free P. 1965. 575 p.; *Parsons, Talcott*: General theory in sociology. — Sociology today. Ed. by R. K. Merton, L. Broom, L. S. Cottrell. New York, Basic Books, 1959. 3—38. p.; *Parsons, Talcott*: Structure and process in modern societies. 3rd ed. New York, The Free P. 1964. 344 p.; *Parsons, Talcott*: Politics and social structure. London—New York, Macmillan, 1969. 600 p.; *Parsons, Talcott*: Sociological theory and modern society. New York, The Free P. — London, Macmillan, 1967. 564 p.; *Kulcsár Kálmán*: A szociológiai gondolkodás fejlődése. Bp. Akadémiai K. 1966. Parsonsról passim, különösen 254—262., 345—353., 484—489. p.; *Kon, I. Sz.*: A szociológiai pozitívizmus. Bp. Kossuth K. 1967. Parsonsról: 252—253. p.; A filozófia története. (Szerk. M. A. Dinnyik stb.) 6/2. Bp. 1970. Parsonsról: 144—146. p.; The social theories of Talcott Parsons. A critical examination. Ed. by Max Black. Englewood Cliffs, N. J., Prentice Hall, 1961. XI, 363 p.; *Mitchell, William C.*: Sociological analysis and politics. The theories of Talcott Parsons. Englewood Cliffs, N. J., Prentice Hall, 1967. 222 p.

azonban leszűkíti az állami szervek választására. A párt tehát mint közvetítő jelenik meg az egyén és az állam között, de a választások során a párt csupán általánosított politikai támogatást kér az állampolgároktól, s ezért az egyén, mint a párt jelöltjei közül választó, cserébe kötelező határozatokat kap vissza. Kifejti, hogy a párt jelöltjeire adott állampolgári támogatás annak ismerete nélkül adott támogatás, hogy az illető, vagyis a képviselő mit fog tenni, ha megválasztják. Továbbá anélkül adott támogatás, hogy a választó állampolgár aki a párt egy bizonyos jelöltjét támogatta, s ha a jelölt mint vezető hivatalba került, élvezi-e vagy sem a megválasztott jelölt állami döntéseinek eredményeit. A párt jelöltjeire adott állampolgári támogatás anélkül adott támogatás, hogy a szavazatok és az állami döntések szembesítésére valaha is sor kerülne. Aláhúzta, hogy így tulajdonképpen a megválasztott vezető értékelésének alapját azzal összefüggésben, hogy egy új ciklusban marad-e vagy sem az államszervezetben, kizárólag döntései képezik. Parsons úgy vélte, hogy nem szükséges külön politika-szociológia, mert az nem folytatható le egy különlegesen specializált felfogásbeli séma tekintetében. Más szerzők azonban ezzel nem értenek egyet és az államot illetően, valamint a pártokat is külön vizsgálják a politika-szociológia keretében.

Már említettük, hogy a politika-szociológia a politikai intézmények elemzésével meghaladta a megelőző pozitivistá politikatudomány, illetve államtan formális-normatív szemléletét. Ez különösen erősödött a második világháború után az Amerikai Egyesült Államokban, Franciaországban, de más országokban is. Ebből a szempontból figyelmet érdemel Harold D. Lasswell⁴⁴ (1902—). Főbb művei: „Pszichopatológia és politika” (1930), „Politika: ki kap mit, mikor, hogyan” (1936), „Propaganda, kommunikáció és közvélemény” (1946), „A politikai viselkedés elemzése” (1948), „Hatalom és személyiség” (1948), „A döntési folyamat” (1956), „A politikatudomány jövője” (1964). Lasswell a politikatudomány és a szociológia művelője. Munkáiban abból indul ki, hogy a politikatudomány elméleti ismereteket nyújt a kormányzáshoz és vezérfonalat ad a politikai vezetőrétegnek a politika céljával, tendenciájával, alternatíváival kapcsolatos kérdésekben. Rámutat arra, hogy a politika tudósainak mindig jelentős szerepük van és volt a konkrét politikai folyamatokban, annak bírálataiban és megújításában. Aláhúzta azt is, hogy a politikatudomány által nyújtott ismeret napjainkban szakképzettséget jelent, mert az minősít, vagyis annak ismeretében lehet valaki vezető, menedzser és tanácsadó. A politikatudomány ismeretanyagának különösen szerepe van a politikai döntések meghozatala során, elsősorban az állami döntések folyamatában. Foglalkozott a döntések és ebből adódóan a politikai döntések fázisaival és megállapította, hogy annak az alábbi szakaszai vannak: értelmi, kezdeményező, előíró, kezdeti, al-

⁴⁴ Lasswell, Harold D.: *Psychopathology and politics*. Chicago, Ill., Univ. of Chicago P. — London, Cambridge U. P., 1930.; *Lasswell, Harold D.: Politics. Who gets what, when, how*. New York, Mcgraw—Hill, 1936. 273 p.; *Smith, B. L.—Lasswell, H. D.—Casey, R. I.: Propaganda, communication and public opinion*. London, Oxford U. P. 1946. 446 p.; *Lasswell, Harold D.: The analysis of political behaviour. An empirical approach*. London, Oxford U. P., 1948. IX, 314 p.; *Lasswell, Harold D.: Power and personality*. New York, Norton, 1948. 262 p.; *Lasswell, Harold D.: The decision process. Seven categories of functional analysis*. College Park, Md., Univ. of Md. College of Business and Publ. Adm. 1956. 23 p.; *Lasswell, Harold D.: The future of political science*. London, Tavistock, 1964. X, 256 p. Magyar nyelven részlet: *Antalffy György—Papp Ignác: Szemelvények állam- és jogelméleti szerzők műveiből*. 1. Bp. Tankönyvkiadó. 1967. 345—368. p.

kalmazási, értékelő és befejező fázisok. Kifejtette, hogy a politika tudósainak a tevékenysége a döntési folyamat minden fázisában jelentős, akár az egész világot, akár a nemzetet, vagy annál kisebb egységet érint. Kétségtelen azonban, hogy legdöntőbb szerepük az értelmi és az értékelő fázisban jelentkezik. Más oldalról ő is elismeri, hogy a tényleges politikai folyamatokban és ezen belül az állami tevékenységben, illetve az állami döntések meghozatalában az állampolgár önálló részvétele háttérbe szorul és ilyen értelemben sokkal jelentősebbé válnak a különböző érdekcsoportok, pártok, amelyeken keresztül az egyén különböző formákban és hatékonyságban vehet részt az állami tevékenységben.

Franciaországban Maurice Duverger⁴⁵ is egybekapcsolta a politikatudományt a szociológiai megközelítésekkel, sőt a kettőt szinonim értelemben fogta fel, kiemelve azt, hogy a politikatudománynak a szociológiai szempont mellett számos egyéb aspektusa is van. Főbb művei: „A politikai szociológia” (1968), „A politikai pártok” (1958), „A politikatudomány módszerei” (1959), „A diktatúra” (1961), „Bevezetés a politikába” (1964), „A társadalomtudományok módszerei”, (1961), „Politikai intézmények és az alkotmányjog” (1970). Munkáiban az állam kérdéseit egyrészt a hagyományos politikatudomány nézőpontjából, másrészt szociológiai oldalról elemzi. Foglalkozik többek között az állam szerveinek fogalmával, a végrehajtó hatalom típusaival, a kormány és a parlament közötti kapcsolatok fajaival, az állami funkciók fogalmával, továbbá az államtípusok fajaival. E mellett vizsgálja és kategorizálja a befolyásoló csoportokat. Ilyen értelemben tehát az állam tevékenységét elsősorban a jogi szabályozás, és a jogi szabályozás által nem érintett társadalmi jelenségek, pártok és befolyásoló csoportok oldaláról közelítette meg. Aláhúzta azt, hogy az állami szerveket nem elemezhetjük csupán jogilag, annak elemzése szociológiailag is szükséges és ez indokolja, hogy kiszélesítsük a hagyományos politikatudomány elemzésének területeit. Véleménye szerint szükséges ugyanis azokat a társadalmi jelenségeket tanulmányozni, amelyeket a jog többé vagy kevésbé teljesen figyelmen kívül hagy. Ezen jelenségek közé tartoznak a politikai pártok, valamint a befolyásoló csoportok.

Az egyes állami szerveket vizsgálva kiemelte, hogy azokon keresztül a hatalmat egyetlen ember, vagy emberek kisebb csoportja, illetve nagyobb együttese gyakorolja egymással együttműködésben. Az államszervezeten belül megvalósuló emberek közötti együttműködés során a hierarchia elve érvényesül, vagyis benne az emberek egyrészt fölé- és alárendelési helyzetben van-

⁴⁵ Duverger, Maurice: *Sociologie politique*. 3e éd. Paris, Presses Universitaires de France, 1968. 506 p. (Thémis. Manuels Juridiques et Politiques.); Duverger, Maurice: *Les partis politiques*. 3e éd. rev. et mise à jour. Paris, A. Colin, 1958. XI, 476 p. (Sciences Politiques.) Duverger, Maurice: *Méthodes de la science politique*. Paris, Presses Universitaires de France, 1959. 491 p. (Collection Thémis.); Duverger, Maurice: *De la dictature*. Paris, Julliard, 1961. 211 p.; Duverger, Maurice: *Introduction à la politique*. Paris, Callimard, 1964. 383 p.; Duverger, Maurice: *Méthodes des sciences sociales*. Paris, Presses Universitaires de France, 1961. VII, 501 p. (Thémis. Manuels Juridiques, Économiques et Politiques.); Duverger, Maurice: *Institutions politiques et droit constitutionnel*. (11e éd.) Paris, Presses Universitaires de France, 1970. 872 p. (Thémis. Droit.) Az előző kiadásból magyar nyelven részlet: *Antalfy György—Papp Ignác: Szemelvények állam- és jogelméleti szerzők műveiből*. 1. Bp. Tankönyvkiadó. 1967. 399—447. p. Duvergerről: 397—398. p.; Duverger, Maurice: *Les régimes politiques*. 7e éd. Paris, Presses Universitaires de France, 1965. 125 p. (Que Sais—Je? 289.); *Kulcsár Kálmán: A szociológiai gondolkodás fejlődése*. Bp. Akadémiai K. 1966. Duvergerről passim.

nak, másrészt elsődleges és másodlagos tevékenységet, vagyis funkciókat végeznek. Rámutat arra is, hogy a szervezeti hierarchia és a tevékenységi hierarchia a gyakorlatban eltérhet az elméleti, de a jogi koncepciótól is. Az állami szervek továbbá egymás közötti viszonylatban különböző eszközökkel is rendelkeznek, melyek közül kiemelte a kölcsönös kinevezési jogot, a kölcsönös részvételt egymás ülésein, s egyéb kölcsönös jogosultságokat (pl. kezdeményezési jogot) egymás irányában. Megállapította továbbá, hogy az állami tevékenységet (azaz a törvényhozó, végrehajtó és bírói funkciókat) egy szerv, vagy több állami szerv is végezhet, így azok teljesen vagy viszonylagosan összekeveredhetnek, elkülönülhetnek egymástól, vagy együttműködés alakul ki azok végzése során. Az állam tevékenysége, illetve funkciói — húzza alá — szoros kapcsolatban vannak a politikai pártokkal és a befolyásoló csoportok működésével.

A politikai pártok és befolyásoló csoportok az állami szervek tevékenysége viszonylatában az egyén és az állam között közvetítő szerepet játszanak. A politikai pártokkal kapcsolatban foglalkozik az egy- és többpártrendszerű államokkal. Kifejtette, hogy egypártrendszer esetén az állami szervek, mint pl. a miniszterek, az államfő, a parlament, a funkcionáriusok csak olyan tevékenységi eszközöket jelentenek, amelyeken keresztül a pártnak az akarata jut kifejezésre. Levonta azt a következtetést, hogy a miniszterek tekintélye nem annyira e funkcióból következik, mint inkább párttagságukból. Az egypártrendszerrel összefüggésben rámutatott, hogy az centralista rendszer, de centralista rendszer párt nélkül is létezhet. Kiemelte, hogy kétpártrendszer esetén a pártok képviselőinek szavazási fegyelme a probléma alapeleme. A befolyásoló csoportok működésével összefüggésben kifejtette, hogy azok vagy a pártok mellett, vagy azokon keresztül, illetve azokon belül tevékenykednek. Véleménye szerint ezek viszik be az életet a különböző pártokba és rajtuk keresztül valósul meg az egyén részvétele az állami tevékenységben. A befolyásoló csoportok esetén viszont közvettebb a hatás az állam tevékenységére, mint a pártokon keresztül, mert a pártok — írja — a hatalmat akarják megszerezni, azaz képviselőket és szenátorokat kívánnak megválasztani és minisztereket szándékoznak a kormányba elhelyezni. A befolyásoló csoportok viszont úgy hatnak a hatalomra, hogy kívül maradnak. Befolyásolják azonban a parlament tagjait és a minisztereket, noha egyetlen parlamenti képviselő, illetve miniszter sem képviseli őket hivatalosan, azaz nyíltan egyik sem hivatkozik rájuk.

Duverger nézetei szerint a befolyásoló csoportok lehetnek kizárólagosak, részlegesek, magáncsoportok, közhivatali csoportok. Ez utóbbiak között szerepel az állami adminisztratív szervezet rendszere is, ugyanis az állami szervek egymás közötti viszonylatban is befolyásoló csoportok. A befolyásoló csoportok hatásával kapcsolatban kiemeli, hogy azok egyrészt titokban és színleléssel, másrészt nyíltan fejtenek ki hatást különböző módszerek felhasználásával. E módszerek közül megemlíti a kezükben levő sajtót, a tagjai felé irányuló meggyőző munkát, a parlament tagjaira és a közigazgatási dolgozókra való közvetlen hatást, illetve választásukban való közreműködést, valamint a képviselőkkel tartott személyi kapcsolatokat, ezen keresztül ígéretet szerzését és különböző erőszakos módszereket is. Az a véleménye, hogy a befolyásoló csoportok a konkrét körülményektől függően kisebb, vagy nagyobb jelentőségre tehetnek szert a politikai pártokhoz képest. Elemezve a különböző politikai pártok és a különböző befolyásoló csoportok „nyomásának” irányát, ki-

emelte, hogy mindkét csoport tevékenysége politikai jellegű, s így befolyásuk vagy baloldali, vagy jobboldali politikai irányzatot képviselhet, s hol az egyik, hol a másik lehet túlsúlyban, illetve a befolyás szempontjából hol az egyik irány, hol pedig a másik irány lehet erős, vagy gyenge.

A polgári politikatudomány és politikaszociológia részletesen elemzi a hatalom, valamint az államhatalom problémáit is. A különböző szerzők eltérő meghatározásokat adnak a hatalom fogalmával kapcsolatban. A különböző nézeteket jól rendszerezi Zygmunt Bauman⁴⁶. Rámutat arra, hogy a különböző hatalomdefiníciókat feloszthatjuk: behaviorális-teleologikus, instrumentális, strukturális, valamint olyan definíciókra, amelyek a hatalomban a befolyást látják, illetve azt helyezik előtérbe. Megállapítja, hogy az jellemzi a különböző megoldásokat, hogy a hatalom fogalmát feloldják a befolyás jelenségeinek sokkal nagyobb terjedelmű fogalmában. Ide tartoznak lényegében a következő szerzők: Bertrand Russel⁴⁷, H. D. Lasswell⁴⁸, F. Bourricaud⁴⁹, J. Lhomme⁵⁰.

A polgári politikatudomány és politikaszociológia elemzi továbbá a politikai hatalom és ezen belül az államhatalom problémáit is. Általában a politikai hatalmat a hatalom különös változatának tekintik, s hangsúlyozzák, hogy az állam a leghatalmasabb az összes szervezetek közül és annak jellegzetes célja a hatalom gyakorlása. Ide tartozó szerzők közül az alábbiakat emeljük ki: R. M. MacIver⁵¹, Georges Burdeau⁵², Nicos Poulantzas⁵³, G. Bergeros⁵⁴. A fenti szerzők nézeteinek legnagyobb fogyatékosága abban van, hogy a hatalom problémáit nem kapcsolják össze a társadalom osztálystruktúrájával, illetve az állam osztálytermészetének, típusának kérdéseivel. A polgári politikatudomány és politikaszociológia képviselői azt állítják, hogy a polgári társadalomban osztályokról és ilyen értelemben uralkodó osztályokról nem lehet beszélni. Kifejtik, hogy a polgári társadalomban csupán különböző társadalmi rétegek vannak,⁵⁵ amelyek azonban nem tekinthetők a marxista értelemben vett tár-

⁴⁶ Bauman, Zygmunt: Általános szociológia. Bp. Kossuth K. 1967. 601 p.

⁴⁷ Russel, Bertrand: Power. A new social analysis. (3. imp.) London, Allen and Unwin, 1963. 206 p. (Unwin Books.); Márkus György: Bertrand Russel—Márkus Gy.—Tordai Z.: Irányzatok a mai polgári filozófiában. Bp. Gondolat, 1964. 443—527. p. Különösen a „Társadalomszemlélet és politika” c. rész: 518—527. p.; Antalffy György: Állam és demokrácia. Bp. Akadémiai K. 1967. Russelről passim.; Lewis, John: Bertrand Russel. Philosopher and humanist. London, Lawrence and Wishart, 1968. 96 p.

⁴⁸ Lasswell, Harold D.—Kaplan, Abraham: Power and society. A framework for political inquiry. (6th print.) New Haven — London, Yale U. P., 1965. 295 p.

⁴⁹ Bourricaud, François: Esquisse d'une théorie de l'autorité. Paris, Plon, 1961. 423 p. (Recherches en Sciences Humaines. 15.).

⁵⁰ Lhomme, Jean: Pouvoir et société économique. Paris, Éd. Cujas, 1965. 314 p.

⁵¹ MacIver, R. M.: The modern state. London, Oxford U. P. 1964. 504 p. (Oxford Paperbacks. 73.); Kulcsár Kálmán: A szociológiai gondolkodás fejlődése. Bp. Akadémiai K. 1966. MacIverről: 108—109. p.; Antalffy György: Állam és demokrácia. Bp. Akadémiai K. 1967. MacIverről: 272—273. p.

⁵² Burdeau, Georges: Traité de science politique. Tome 1. Pouvoir politique. 2e éd. Paris, Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence, 1966. 634 p.

⁵³ Poulantzas, Nicos: Pouvoir politique et classes sociales de l'État capitaliste. Paris, Maspero, 1968. 399 p. (Les Textes à l'Appui.); Heberle, Rudolf: Hauptprobleme der politischen Soziologie. Stuttgart, Enke, 1967. XI, 363 p.

⁵⁴ Bergeron, Gérard: Fonctionnement de l'État. Paris, A. Colin, 1965. X, 661 p. (Sciences Politiques.)

⁵⁵ Bergel, E. E.: Social stratification. New York, etc. McGraw—Hill, 1962. 462 p.; Gordon, Milton M.: Social class in American sociology. New York, McGraw—Hill, 1963. 280 p. (Duke University Sociological Series.); Kulcsár Kálmán: A szociológiai gondolkodás fejlődése. Bp. Akadémiai K. 1966. Bergelről különösen 211. p.

sadalmi osztályoknak. Úgy vélik, hogy a társadalom, nevezetesen pl. az Amerikai Egyesült Államok társadalmá csupán különböző foglalkozási, iskolai, felekezeti és jövedelem nagyság szerinti rétegekre tagozódik. A társadalom tagozódásának marxista elmélete azonban lényegesen eltér a társadalmi stratifikációs elméletektől. Ezek az eltérések számos pontban kimutathatók, s legfontosabb az, hogy a marxisták számára az osztályok objektívek, vagyis függetlenek akár tagjaik, akár a külső megfigyelők tudatától és elképzelésétől. Mivel objektívek, így különböző érdekeik is vannak és ilyen értelemben ellentmondásban vannak egymással. Az igaz, hogy a polgári politikatudomány és politikaszociológia is használja az osztálykifejezést, ennek azonban teljesen más értelmet tulajdonít. Lényegében az osztály fogalmán a presztizsrétegződést értik, vagyis azt, hogy a társadalmi hierarchia milyen szintjén foglalnak helyet. Ez azonban nem fogadható el. Foglalkoznak továbbá a különböző, sajátosan értelmezett rétegek mobilitásával⁵⁶ azzal, hogy a különböző rétegek a permanens átrétegződés állapotában vannak és éppen ezért uralkodó osztályról nem lehet beszélni. Azt elismerik, hogy vannak olyan rétegek, amelyek az államhatalomban jobban részesülnek mint mások, s ezt a réteget elitnek nevezik, de ezek személyi körét is állandóan változóknak tartják.⁵⁷

A burzsoá politikatudomány és politikaszociológia tehát arra a kérdésre, hogy melyik osztály kezében van a hatalom, nem ad választ, mert igyekszik elmosni a társadalom osztálytagozódását, a tulajdonviszonyok jelentőségét az ún. társadalmi rétegződés elméletével. A burzsoázianak napjainkban az az elmélet felel meg, amely tagadja a társadalmi osztályok létezését, mert ez az elmélet alkalmas a proletariátus harcának leszerelésére, amelynek a tevékenysége arra irányul, hogy megdöntve a burzsoá államhatalmat, létrehozza saját szocialista államát. A burzsoázia napjainkban igyekszik háttérbe szorítani a társadalomban fennálló tényleges osztályellentéteket. Igyekszik az osztályharcot kiiktatni a társadalomból és az osztályharc energiáit olyan ellentétekben és küzdelmekben szeretné levezetni, mint az általuk felfogott különböző társadalmi rétegek kisebb jelentőségű érdekellentétei. Ilyen jellegű érdekellentétek kétségtelenül vannak a társadalomban. Ez azonban nem szünteti meg az alapvető érdekellentéteket, nevezetesen a burzsoázia, illetve a fináncoligarchia és a proletariátus közötti ellentmondásokat.

Az állam természetével, illetve típusának kérdésével függ össze a burzsoá politikatudományban jelentkező az az álláspont is, miszerint a társadalmon belül számos hatalmi szervezet létezik, ebből adódóan az állam mint hatalmi szervezet, s az egyéb hatalmi szervek között nincs különbség. Az igaz, hogy az állam is szervezet, de minőségileg különbözik az egyéb hatalmi szervezetektől. Nem lehet tehát elfogadni azokat az álláspontokat, miszerint pl. a burzsoá állam csupán egy a sok más szervezetek közül és nem feltétlenül a legfonto-

⁵⁶ Social mobility in Britain. Ed. by D. V. Glass. London, Routledge and K. Paul, 1954. VIII, 412 p. (International Library of Sociology and Social Reconstruction. Series.); *Kulcsár Kálmán: A szociológiai gondolkodás fejlődése.* Bp. Akadémiai K. 1966. Glassról passim.

⁵⁷ Mills, C. Wright: *Az uralkodó elit.* Bp. Gondolat, 1962. 451 p.; Mills, C. Wright: *Hatalom — politika — technokraták.* (Válogatás — — műveiből.) Összeáll., vál., bev. Kulcsár Kálmán.) Bp. Közgazd. és Jogi K. 1970.; *Kulcsár Kálmán: A szociológiai gondolkodás fejlődése.* Bp. Akadémiai K. 1966. Millsről passim, különösen 188—191., 279—281. p.; *Wiatr, Jerzy J.: Az „ideológia alkonya”?* Bp. Kossuth K. 1969. Millsről: 92—94. p.; *A filozófia története.* (Szerk. M. A. Dinnyik stb.) 6/2. Bp. 1970. Millsről: 148—149. p.

sabb. Az állam és más hatalmi szervezetek között egyenlőségi jelet tevő álláspontnak a képviselői rámutatnak arra is, hogy az ember — mivel számos szervezethez tartozik, más szervezethez való tartozását előnyben részesítheti az államhoz való tartozással szemben. Ez az álláspont azonban figyelmen kívül hagyja az állam társadalmi lényegét, osztálytartalmát, azaz az állam jelentőségét lekicsinyli, illetve bagatelizálja. Kétségtelen, hogy ez megfelel a finánc-oligarchia érdekeinek, mert leplezi a végrehajtó államhatalmi apparátus erősödésének folyamatát, amely szintén központi vizsgálati témája a polgári politikatudománynak és politikaszociológiának.⁵⁸

A mai polgári politikatudomány és politikaszociológia elemzi az állam működését, tevékenységét, funkcióit is, ezzel összefüggésben a politikai folyamatokat, a kormányzási folyamatokat, illetve a kormányzást.⁵⁹ A kormányzási folyamattal összefüggésben egyrészt azt állítják, hogy a kormányzati tevékenység meghatározott rétegek által kialakított különböző érdekű csoportok egyensúlypontján jön létre a társadalomban. Ebből a szempontból világos, hogy a már említett társadalmi rétegek különböző érdekcsoportokat hoznak létre érdekeik képviselőire, azaz a kapitalista társadalomban létrejönnek a gyárosok szövetségei, a különböző pártok, illetve szakszervezetek stb. és ezek a különböző szervezetek nyomást gyakorolnak a kormányra, erejüket összemérve, úgymond versenyeznek egymással a kormányzat befolyásáért. A kormányzat szerepe, illetve az állami tevékenység feladata a különféle hatalmi szervezetek, illetve érdekcsoportok viszonyában az, hogy ellensúlyozza, kiegyenlítsé azok tevékenységét. Az állami tevékenység célja tehát a különböző társadalmi erők, illetve érdekcsoportok mint hatalmi szervezetek között egyensúlyt biztosítani. Az állam — véleményük szerint — csak így érheti el a társadalmi harmónia állandó megújítását, azt, hogy a társadalmi rétegződésből fakadó különböző ellentétek harmóniába kerüljenek egymással. A különböző hatalmi szervezeteknek, tehát az érdekcsoportoknak az az alapvető szerepe, hogy egy meghatározott állami, illetve kormányzati tevékenység előtt — pl. egy jogszabály kibocsátása előtt — kölcsönösen nyomást gyakoroljanak a kormányra érdekeik érvényesüléséért, azaz versenyezzenek egymással, s az állam, illetve a kormány majd ellensúlyozza, vagy kiegyenlíti a különböző érdekeket.

A polgári politikatudomány és politikaszociológia képviselői rámutatnak arra is, hogy a kormányzati tevékenység elsődleges kötelessége a társadalmi rend, vagyis a kapitalista társadalmi-gazdasági rend és az ún. „erőszak”, valamint az „erőszakra való felhívás”, vagyis a szocialista forradalom megakadályozása.⁶⁰ Ebből vitathatatlanul az következik, hogy a polgári kormányzati

⁵⁸ *Bendix, Reinhard*: Social stratification and political power. — Class, status and power. Ed. by R. Bendix, S. M. Lipset, 2 nd ed. New York, The Free P. 1966.; *Bensman, Joseph—Rosenberg, Bernard*: Mass, class and bureaucracy. The evolution of contemporary society. Englewood Cliffs, N. J., Prentice Hall, 1963. 548 p.; *Lipset, S. M.—Bendix, R.*: Social mobility in industrial society. Berkeley, Univ. of Calif. P. 1959. XXI, 309 p.; *Bendix Reinhard*: Embattled reason. Essays on social knowledge. New York, Oxford U. P., 1970. XI, 395 p.; *Kulcsár Kálmán*: A szociológiai gondolkodás fejlődése. Bp. Akadémiai K. 1966 Bendixről és Bensmanról passim.

⁵⁹ *MacIver, Robert M.*: Politics and society. New York, Atherton, 1969. XX, 571 p.

⁶⁰ *Aron, Raymond*: La sociologie allemande contemporaine. Paris, Alcan, 1935. 177 p.; *Aron Raymond*: L'homme contre les tyrans. Paris, Gallimard, 1946. 307 p.; *Aron Raymond*: Retour à l'éternel. Paris, A. Michel, 1946. 249 p.; *Aron, Raymond*: L'opinion des intellectuels. Paris, Calman — Lévy, 1955 339 p. (Collection „Liberté de l'Esprit”.); *Aron, Raymond*: Le développement de la société industrielle et la

tevékenység élének, a proletariátus érdekeit kifejező és ezért harcoló kommunista pártok ellen kell irányulnia. A politikatudomány képviselői hangsúlyt helyeznek az ún. demokratikus berendezkedés olyan elveire, mint a kisebbség támogatása és védelme a többség ellen, vagy mint a szemben álló vélemények érvényesülésének biztosítása. A valóságban azonban a kisebbség támogatásán és védelmén a kizsákmányolók, különösen a finánciókésékek támogatását és védelmét értik. A szemben álló vélemények érvényesülését csupán a polgári gondolkodás keretein belül teszik lehetővé. Az előbbiekből világosan kitűnik, hogy az ún. kormányzati tevékenység fő célja, megakadályozni a kapitalista rendnek a szocialista renddel történő felváltását.

A mai polgári politikatudomány képviselői aláhúzzák, hogy a kormányzati tevékenység egyik igen lényeges feladata a közvélemény befolyásolása, valamint a közvélemény irányítása.⁶¹ A kormányzati tevékenység fenti céljainak kiemelése napjainkban összefügg azzal, hogy a szocialista és kapitalista világ között az ideológia-osztályharc különös jelentőségre tett szert. Nem véletlen, hogy a burzsoázia szempontjából rendkívül fontos feladattá vált az emberek gondolatvilágának, politikai tudatának alakítása, manipulálása. Ezért a közvélemény-kutatás és a közvélemény irányítása a burzsoá társadalmakban a modern hírközlő eszközök segítségével, az ideológiai osztályharc egyik legfontosabb tényezője. A burzsoázia ugyanis a modern hírközlő eszközök segítségével igyekszik lejártni a kommunista eszméket, nézeteket.

A burzsoázia a modern hírközlő eszközökön keresztül konzervatív politikai és jogi ideológiát igyekszik beleoltani a néptömegekbe, abból a célból, hogy integrálja a társadalom különböző csoportjait. A polgári politikai-jogi nézetek interiorizálása (vagyis a különböző nézetek belsővé tétele), illetve más módon való elfogadtatása azért, hogy az emberek azokat saját tevékenységüknek irányító-szabályozó elveivé tegyék — nem eufunkcionális eredményre, hanem diszfunkcionális következményekre vezetnek. A tőkés állam ily módon a kormányzati tevékenységen keresztül nemcsak a társadalmi viszonyoknak a kapitalista formáción való túlfejlődésének megakadályozására, hanem egyben a haladó gondolkodás megakadályozására is törekszik. A közvélemény-kutatás és irányítás tehát jelentős tényező a burzsoázia oldalán. Nem véletlen, hogy egyesek a politikaszociológiát, illetve a politikatudományt is „a véderő” részeként kezelik a két világrendszer, vagyis a kapitalista és a szocialista világrendszer közötti harcban. Az ideológiai osztályharc egyben megköveteli a „politikátlan-ság” feladását is és éppen ezért a politikatudományon keresztül különös súlyt fektetnek arra, hogy a burzsoá államapparátus dolgozói ne csak elfogadják a

stratification sociale. Paris, Centre de Documentation Univ., 1946. 239 p.; *Aron Raymond*: Sociologie des sociétés industrielles. Esquisse d'une théorie des régimes politiques. Paris, Centre de Documentation Universitaire (1958.) 243 p. (Les Cours de Sorbonne. Sociologie.); *Aron Raymond*: Les étapes de la pensée sociologique. Paris, Gallimard, 1967. 659 p. (Bibliothèque des Sciences Humaines.); *Aron, Raymond*: Dimensions de la conscience historique. Paris, Union Générale d'Éditions, 1965. 384 p.; *Aron, Raymond*: Progress and disillusion. The dialects of modern sociology. New York—Washington—London, Praeger, 1968. XVII, 230 p.; *Wiatr, Jerzy J.*: Az „ideológia alkonya”? Bp. Kossuth K. 1969. Aronról: 13—28 p.; *Herédi István*: Az ipari társadalom fogalma K. Marx és R. Aron társadalomelméletében. — Tájékoztató. Filozófia. Politikai Gazdaságtan. Tudományos Szocializmus. 1969. 1. 66—77. p.

⁶¹ *Albig, William*: Modern public opinion. New York, etc. McGraw—Hill, 1956. XII, 518 p.; Manipuláció. (A tudatiparról.) (Főszerk. Günter Heyden.) Bp. Kossuth K. 1969. 182 p.

tőkés berendezést, hanem eszmeileg is, illetve érzelmileg is álljanak ki mellette. Ebből a szempontból azonban sajátosan alakul még a burzsoá államapparátus dolgozóinak is a viszonya a politikához. Ezzel összefüggésben jelentős gondolatokat fejtett ki David *Riesman*⁶². Foglalkozik a tradíciótól, valamint a belülről és kívülről irányított politikai stílusokkal. Elemzi a politikával szembeni közönytökeket, valamint a hatalmat birtokló és defenzívába került moralizálókat, illetve a jól értesültek típusait. Külön foglalkozik a konkrét politikai gondolkodásmódokkal, így a toleranciával, valamint a felháborodás kérdéseivel. Megállapítja, hogy a tömegkultúra eszközeinek jelentős szerepe van a toleranciára való nevelésben. Arra is rámutat, hogy a vezetőknek és a vezetetteknek sajátos elképzeléseik vannak a hatalomról. A polgári politikatudomány és politikaszociológia képviselői kiemelik még azt, hogy a kormányzati tevékenység mind belső, mind külső viszonylatban összefügg a szakértelemmel, a szaktanácsadói intézményekkel és az államügyek intézésének sajátos technológiájával. Ezt a technológiát, illetve szakismeretet kell nyújtania a politikatudománynak.

A fentiekből is látható, hogy a polgári politikatudományon belül a szociológiai aspektus került előtérbe, noha emellett fennmaradt számos, más alapról művelt politikatudomány is, ilyen értelemben azt lehetne mondani, hogy napjainkban is a polgári államelméleti nézetek sokaságával találkozunk, miként azt a korábbiakban elemeztük, s így megtaláljuk pl. a biológiai államelméleteket, az államról szóló pszichológiai koncepciókat, a vallásos államelméleteket, a naturalista államelméleteket, valamint a jogi, illetve a neokonstitucionalista államelméletet is.

Az államról szóló mai pszichológiai koncepciók egyik képviselője Max *Imboden*. *Fő munkája*: „Az államformák” (1959)⁶³. Imboden az ember természetének vizsgálatából indul ki és a társadalmi berendezkedést, így az állami berendezkedést is az emberi lélek természetéből vezeti le. Munkájában bírálja a kormányforma hagyományos, azaz monarchiára, illetve köztársaságra történő felosztását, mert a hagyományos felosztás figyelmen kívül hagyja a tudat fejlődését, illetve az akaratot, mint pszichológiai tényezőt. Az a véleménye, hogy a kormányformákat az akaratsituációk alapján kell osztályozni, illetve a közöttük levő különbségeket ennek alapján kell elvégezni. Nézte szerint van egyeduralkodó államforma, elituralkodó államforma és úgymond összetett államforma. Az egyeduralkodó államforma olyan akaratsituációk között létezik, amikor még az emberek tudatilag nem fejlettek, s ebben az esetben az uralkodó az egyénekben rejlő közös vonásokat teszi láthatóvá. Az elit uralkodó államforma ma már kapcsolatban az emberek tudati fejlettségével, s jelenti a kiválasztott emberek csoportjának uralmát, vagyis a képviselői uralmat. A képviselők ugyanis ilyen esetben teljes akaratukkal képviselik megbízójukat. Az összehasonlító államforma véleménye szerint a tudatosság hiányán alapul végső soron, benne a kormányzók és a kormányzottak egybeszerülése. Az összehasonlító államformában az „elfogult” tömeg pusztán hozzájárulása alapján történik az uralom gyakorlása. Imboden ez utóbbi gondolatai összefüggésben vannak a szocialista demokrácia problémáival, a szocialista állam demokratikus

⁶² *Riesman, David*: A magányos tömeg. Bp. Közgazd. és Jogi K. 1968. VI, 399 p.; *Kulcsár Kálmán*: A szociológiai gondolkodás fejlődése. Bp. Akadémiai K. 1966. Riesmanról: 192–193. p.

⁶³ *Imboden, Max*: Die Staatsformen. Versuch einer psychologischen Deutung staatsrechtlichen Dogmen. Basel—Stuttgart, Helbing und Lichtenhahn, 1959. 120 p.

jellegével, s végső soron pszichológiai alapon támadja tehát a szocialista demokráciát, s így a szocialista államot, vagyis a proletárdiktatúrát, és az össznépi államot. Megállapítható, hogy az állam pszichológiai jellegű vizsgálatára is szükség van, de ezt nem lehet kizárólagossá tenni a vizsgálat során, ugyanis más tényezőket is figyelembe kell venni.

A neokonstitucionalista politikai gondolkodás jelentős képviselője C. J. Friedrich⁶⁴. Főbb művei: „Az alkotmányos kormányzás és demokrácia” (1968), „Bevezetés a politikaelméletbe” (1967), „Az ember és kormányzata” (1963). Friedrich véleménye szerint ma már nem elegendő a törvényhozó, a végrehajtó és a bírói hatalom megkülönböztetése, hanem szükséges azt kiegészíteni újabb hatalmakkal, melyek közül jelentősek, mint önálló hatalmak, maga az alkotmány, továbbá a törvényhozás bírói ellenőrzése és a területi önkormányzat. Friedrich szerint tehát az alkotmány önálló politikai hatalom, vagyis mint korlátozó hatalom áll az államhatalom felett. De hasonló a helyzet a törvényhozás bírói ellenőrzésével kapcsolatban is, az ugyanis ellenőrzi a törvényhozás alkotmányosságát, s ilyen értelemben konzerválja a régi alkotmányt is. A területi önkormányzat is önálló hatalomként jelentkezik, noha ennek nem csupán haladó, hanem reakciós szerepe is lehet. Friedrich koncepciója lényegében a kapitalista állam erősítését szolgálja, s döntően az állam végrehajtó hatalmát erősíti. A bürokratikus államapparátus tökéletesítése, illetve megerősítése ugyanis érdeke a burzsoáziának, mint uralkodó osztálynak. A neokonstitucionalista elmélet bár formailag az állam hatalmának a korlátozását hirdeti, a valóságban azonban a bürokratikus apparátus erősödésének folyamatát szolgálja, mert csökkenti a parlament hatalmát. Ez konkrétan abban fejeződik ki, hogy a parlament alkotmányba ütköző törvényeket nem hozhat, törvényhozását az alkotmánybíróság ellenőrizheti, az az alkotmánybíróság, amelyet a végrehajtó hatalom feje, vagyis a kormány nevez ki.

A polgári politikai gondolkodás legfontosabb jellegzetessége, hogy idealista filozófiai alapról indul ki és támadja a marxista politikai gondolkodást. A szocialista állam ellen irányuló polgári és nem polgári politikai nézeteket számos szerző elemzi.⁶⁵

A joggal, illetve a jog szerepével, hatásával összefüggő erőszakon alapuló jogi nézetek is visszaszorultak a második világháború után, mert nem feleltek meg ezek sem a kapitalista országokban hatalmon levő fináncőke érdekeinek. Ezért a burzsoázia, illetve teoretikusai olyan jogi nézeteket hirdettek, amelyek a változott körülmények között is biztosítják érdekeiket és uralmukat. Ha a mai, illetve a ma is ható burzsoá jogi nézeteket összegezni próbáljuk, akkor a következő eszméáramlatokat találjuk. Ma is hat a kanti ismeretelméleten ala-

⁶⁴ Friedrich, C. J.: Constitutional government and democracy: Theory and practice in Europe and America. 4th ed. Waltham, Mass., Blaisdell. 1968. XXIII, 728 p.; Friedrich, C. J.: An introduction to political theory. Twelve lectures. New York, Harper and Row, 1967. 182 p.; Friedrich, C. J.: Man and his government. An empirical theory of politics. New York, etc. McGraw—Hill, 1963. XIII, 737 p.; Friedrich, C. J.: The age of power. Ithaca, N. Y., Cornell U. P., 1957. IX, 200 p.; Friedrich, C. J.: The philosophy of law in historical perspective. Chicago, Univ. of Chicago P. 1958. X, 252 p.; Friedrich, C. J.: Le problème du pouvoir dans la théorie constitutionnaliste. — Le pouvoir. Tome 1. Par R. McKeon, C. J. Friedrich, etc. Paris, Presses Universitaires de France, 1956.; Kulcsár Kálmán: A szociológiai gondolkodás fejlődése. Bp. Akadémiai K. 1966. Friedrichről passim.

⁶⁵ Antalffy György: Állam és demokrácia. I. m.; Kiss Artur: A szocialista állam és kritikussai. Adalékok a szocialista állam egyes aktuális kérdéseire. Bp. Kossuth K. 1966. 269 p.

puló pozitívista jogi elmélet. Érvényesül továbbá a pszichológiai, a természet-jogi, az egzisztencialista alapra épülő jogi gondolkodás, de a vallásos jogi gondolkodás is. Mégis a legnagyobb hatást a jog szociológiai alapon történő művelése ért el a második világháború után.

Általában megállapítható, hogy a polgári jogszociológia is a már stabilizálódott polgári viszonyokban bekövetkezett változásokkal függött össze. A kapitalista társadalom ellentmondásai ugyanis igényelték a jog szociológiai megközelítést is. Az imperializmus új jelenségei ugyanis megbontották a klaszszikus kapitalizmus idején érvényesülő ún. hagyományos jogelvet. Arról van szó, hogy az imperializmus korában már nem voltak megfelelőek ezek a jogelvek és az azokat tükröző jogszabályok sem. Az imperializmus korában kialakult viszonyok a jogi gyakorlatban igyekeztek érvényesülni. Ez oda vezetett, hogy ún. tételes jog, vagyis a törvény, illetve a különböző rendeletek és a joggyakorlat között ellentét támadt. A jogalkalmazás területén új gyakorlat keletkezett, amely szakítást követelt a hagyományos jogi elvekkel és gondolkodással. A joggyakorlat e követelése tükröződik a kialakult jogszociológián belül is. A jogszociológián belül ugyanis azt hangsúlyozták, hogy különbség van a törvényben lefektetett jog és az ún. „élő jog” között, és azt hirdették, hogy nem a törvényben lefektetett jogot kell vizsgálni különböző módszerek segítségével, illetve alkalmazni, hanem az ún. „élő jogot”. A jogszociológia tulajdonképpen ezzel igyekezett meghaladni a korábban érvényesülő jogtan, jogbölcsélet formális-normatív szemléletét.⁶⁶

A szociológiai szemlélet és módszer a jogtudományban Eugen Ehrlich⁶⁷ [fő műve: „A jogszociológia alapjai (1913)], Hermann Kantorowicz⁶⁸ [fő műve: „Jogtudomány és szociológia” (1911)], Georges Gurvitch⁶⁹ [fő műve: „Jogszociológia” (1947)], az amerikai nyelvterületen pedig Roscoe Pound⁷⁰ [fő művei:

⁶⁶ Kulcsár Kálmán: A jogszociológia problémái. Bp. Közgazd. és Jogi K. 1960. 269 p.; Kulcsár Kálmán: A szociológiai szemlélet a modern jogelméletben. — Kritikai tanulmányok a modern polgári jogelméletéről. Bp. Akadémiai K. 1963. 197—250. p.; Kulcsár Kálmán: A szociológiai gondolkodás fejlődése. Bp. Akadémiai K. 1966. Belsőmanórol: 296—297. p.

⁶⁷ Ehrlich, Eugen: Grundlegung der Soziologie des Rechts. München—Leipzig, Duncker und Humblot, 1913. 409 p.; Kulcsár Kálmán: A szociológiai szemlélet a modern jogelméletben. — Kritikai tanulmányok a modern polgári jogelméletéről. Bp. Akadémiai K. 1963. 197—250. p. Ehrlichről passim, különösen 221—226. p.; Kulcsár Kálmán: A jogszociológia problémái. Bp. Közgazd. és Jogi K. 1960. Ehrlichről: 90—97., 183—185. p.; Kulcsár Kálmán: A szociológiai gondolkodás fejlődése. Bp. Akadémiai K. 1966. Ehrlichről: 456—461. p.

⁶⁸ Kantorowicz, Hermann: Rechtswissenschaft und Soziologie. Karlsruhe, Müller, 1962. 172 p.; Kulcsár Kálmán: A szociológiai szemlélet a modern jogelméletben. — Kritikai tanulmányok a modern polgári jogelméletéről. Bp. Akadémiai K. 1963. 197—250. Kantorowiczről passim, különösen 221—224. p.; Kulcsár Kálmán: A jogszociológia problémái. Bp. Közgazd. és Jogi K. 1960. Kantorowiczről: 97—100. p.

⁶⁹ Gurvitch, Georges: Sociology of Law. London, K. Paul, 1947. 263 p.; Kulcsár Kálmán: A szociológiai szemlélet a modern jogelméletben. — Kritikai tanulmányok a modern polgári jogelméletéről. Bp. Akadémiai K. 1963. 197—250. p. Gurvitchről passim; Kulcsár Kálmán: A szociológiai gondolkodás fejlődése. Akadémiai K. 1966. Gurvitchről passim, különösen 354—364. p.; Antalffy György: Állam és demokrácia. Bp. Akadémiai K. 1967. Gurvitchről passim, különösen 238—239. p., 243—244. p.; Kulcsár Kálmán: A jogszociológia problémái. Bp. Közgazd. és Jogi K. 1960. Gurvitchről: 104—107. p.

⁷⁰ Pound Roscoe: An introduction to the philosophy of law. New Haven, Yale U. P. 1959. XII, 201 p.; Pound Roscoe: Social control through law. New Haven, Brown U. P. 1942. 138 p.

„Bevezetés a jogszociológiába (1922), „A társadalmi ellenőrzés a jog által” (1942)] munkáiban jelentkezett.

A fenti szerzőkkel párhuzamosan szociológiai oldalról közelítették meg a jog problémáit H. Cairns⁷¹ [fő műve: „A jogtudomány elmélete” (1932)], J. Stone⁷² [fő műve: „A jog területe és funkciója” (1946)], J. Frank⁷³ [fő műve: „A jog és a modern lélek” (1933)], A. Thurman⁷⁴ [fő műve: „A kapitalizmus folklórja” (1937)], A. V. Lundstedt⁷⁵ [fő műve: „A jog tudománytalansága” (1936)], K. Olivecrona⁷⁶ [fő műve: „A jog mint tény” (1939)], Alf Ross⁷⁷ [fő

⁷¹ Cairns, *Huntington*: The theory of legal science. Chapel Hill, Univ. of North Carolina P. 1941. IX, 155.; *Cairns, Huntington*: Law and the social sciences. London, Kegan Paul, 1935. XIV, 279 p.; *Kulcsár Kálmán*: A szociológiai szemlélet a modern jogelméletben. — Kritikai tanulmányok a modern polgári jogelméletről. Bp. Akadémiai K. 1963. Cairns-ról: 213—215. p.; *Kulcsár Kálmán*: A szociológiai gondolkodás fejlődése. Bp. Akadémiai K. 1966. Cairns-ról: 445—447. p.; *Kulcsár Kálmán*: A jogszociológia problémái. Bp. Közgazd. és Jogi K. 1960. Cairns-ról: 58—64. p.

⁷² Stone, *Julius*: The province and function of law. London, Stevens, 1947. 918 p. Magyar nyelven részlet: *Antalfy György—Papp Ignác*: Szemelvények állam- és jogelméleti szerzők műveiből. 1. Bp. Tankönyvkiadó. 1967. 273—308. p. Stone-ról: 271—272. p.; *Stone, Julius*: Human law and human justice. Stanford, Stanford U. P., 1965. XXIII, 415 p.; *Stone, Julius*: Social dimensions of law and justice. London, Stevens, 1966. XXXV, 933 p.; *Kulcsár Kálmán*: A szociológiai szemlélet a modern jogelméletben. — Kritikai tanulmányok a modern polgári jogelméletről. Bp. Akadémiai K. 1963. Stone-ról: 213—215., 234—239. p.; *Kulcsár Kálmán*: Történetiség a XX. század jogtudományában. — Kritikai tanulmányok a modern polgári jogelméletről. Bp. Akadémiai K. 1963. 89—148. p. Stone-ról passim.; *Kulcsár Kálmán*: A szociológiai szemlélet a modern jogelméletben. — Kritikai tanulmányok a modern polgári jogelméletről. Bp. Akadémiai K. 1963. 197—250. p. Stone-ról passim.; *Kulcsár Kálmán*: A jog nevelő szerepe a szocialista társadalomban. Bp. Közgazd. és Jogi K. 1961. Stone-ról passim.; *Kulcsár Kálmán*: A jogszociológia problémái. Bp. Közgazd. és Jogi K. 1960. Stone-ról 64—65., 178—181. p.; *Kulcsár Kálmán*: A szociológiai gondolkodás fejlődése. Bp. Akadémiai K. 1966. Stone-ról passim, különösen 470—475. p.

⁷³ Frank, *Jerome*: Law and the modern mind. (New ed.) Garden City, Doubleday, 1963. XXXV, 404 p.; *Peschka Vilmos*: A pszichologizmus a modern burzsoá jogelméletben. — Kritikai tanulmányok a modern polgári jogelméletről. Bp. Akadémiai K. 1963. Frankról 187—196. p.; *Peschka Vilmos*: Jogforrás és jogalkotás. Bp. Akadémiai K. 1965. Frankról passim.; *Kulcsár Kálmán*: A jogszociológia problémái. Bp. Közgazd. és Jogi K. 1960. Frankról passim, különösen 71—83., 214—215. p.; *Kulcsár Kálmán*: A szociológiai gondolkodás fejlődése. Bp. Akadémiai K. 1966. Frankról passim.; *Kulcsár Kálmán*: A szociológiai szemlélet a modern jogelméletben. — Kritikai tanulmányok a modern polgári jogelméletről. Bp. Akadémiai K. 1963. 197—250. p. Frankról passim.; *Paul, Julius*: The legal realism of Jerome N. Frank. A study of fact skepticism and the judicial process. The Hague, Nijhoff, 1959. XXII, 177 p.

⁷⁴ Arnold, *Thurman*: The folklore of capitalism. New Haven, Yale U. P. 1937. VII, 400 p.; *Kulcsár Kálmán*: A szociológiai szemlélet a modern jogelméletben. — Kritikai tanulmányok a modern polgári jogelméletről. Bp. Akadémiai K. 1963. 197—250. p. Arnoldról passim, különösen 231—232. p.; *Kulcsár Kálmán*: A szociológiai gondolkodás fejlődése. Bp. Akadémiai K. 1966. Arnoldról passim.; *Kulcsár Kálmán*: A jogszociológia problémái. Bp. Közgazd. és Jogi K. 1960. Arnoldról 70—83., 182. p.; *Horváth Barna*: Angol jogelmélet. Bp. Magy. Tud. Akadémia, 1943. Arnoldról passim, különösen 568—574. p.

⁷⁵ Lundstedt, A. V.: Die Unwissenschaftlichkeit der Rechtswissenschaft. Berlin, Verl. f. Staatswiss. und Geschichte, 1936. 335 p.

⁷⁶ Olivecrona, *Karl*: Law as fact. Copenhagen, Munkasgaard, 1939. 220 p.; *Peschka Vilmos*: A pszichologizmus a modern burzsoá jogelméletben. — Kritikai tanulmányok a modern polgári jogelméletről. Bp. Akadémiai K. 1963. Olivecronáról: 182—186. p.; *Kulcsár Kálmán*: A jog nevelő szerepe a szocialista társadalomban. Bp. Közgazd. és Jogi K. 1961. Olivecronáról passim, különösen 221—223. p.

⁷⁷ Ross, *Alf*: Towards a realistic jurisprudence. A criticism of the dualism in

műve: „A realista jogtudomány felé” (1948)]. Szerzők elsősorban a jog funkcionális gyakorlatának és céljának vizsgálata felé fordultak. Egyesek a jogalkotás során létrejött törvényeket, illetve különböző rendeleteket nem tartják igazi jognak, hanem csupán a bírói jogalkotást fogadják el teljes értékű jognak. Konceptiójukban a legfelsőbb bíróság lesz a szuverén hatalom birtokosa, hiszen a jog nem található meg másutt, csakis a bírói döntésekben. Azt is kifejtik, hogy a régi döntések sem tekinthetők jognak, hiszen azt a bíróságok megmásíthatják. Közülük képviselnek olyan véleményt is, hogy jog előre kialakítottan sohasem létezik, hanem állandóan készül, s csak akkor valósul meg, ha bírói ítéletben ölt testet és ha egyszer megvalósul, el is enyészik. Tehát nem léteznek normák és alapelvek, hanem csak izolált bírói ítéletek vannak. Egyesek azt is kijelentik, hogy a jog nem más, mint annak előre látása, hogy az életben milyen döntést fognak hozni a bíróságok. Ez vezet el ahhoz a véleményhez is, hogy az állam joga kizárólag azokból a bírói döntésekből áll, amelyeket a bíróságok hoznak. Van olyan vélemény is, hogy egy nemzet joga csupán egy feltucat öregúr véleménye, hiszen ha az ország legfelsőbb bírósága nem fogad el egy szabályt vagy elvet, akkor az nem válik joggá. Világos, hogy a fenti szerzők a bírói jogalkotást és ebből a szempontból a bírói jogalkalmazást állították vizsgálatuk középpontjába, s a bírói jogalkotást hirdetik. E nézetek képviselői végső soron eljutnak ahhoz a megállapításhoz, hogy a jogalkalmazás egy fogadás a jövőben lehetséges jogalkalmazás várható eredményeit illetően. Ugyanis ha vannak is jogszabályok, azok csak arra adnak feleletet, hogy mit kellene tenniük a bírácoknak és nem arra, hogy mit tegyenek, mert a bíró nem a tudása, hanem érzelme alapján határoz és ebben nagy szerepet játszanak a rokonszenv, illetve az ellenszenv kapcsolatok. Odáig is eljut egyesek felfogása, hogy a bíró nemcsak a jogot, hanem a tényeket is maga teremti meg. Az ismertetett szerzők közül egyesek a törvényességet, illetve a jobbiztonságot mítosznak tekintik.

Vitathatatlan, hogy a burzsoá jogszociológia fenti koncepciója a törvényesség elve ellen irányul és elméletileg próbálja igazolni a burzsoá törvényesség felbomlását. Ezt mutatják azok az elemzések is, amelyek a jogszabályokat, a jogintézményeket azon az alapon mérlegetik, hogy az miként működik közre a jog céljának megvalósításában. Az imperializmus korában valóban a burzsoá törvényesség bomlásának vagyunk tanúi. Lenin már 1910-ben a „Két világ” c. írásában felhívta a figyelmet erre a jelenségre, amikor megállapította: „A történelem ironiája, hogy Németország uralkodó osztályai, amelyek megteremtették a XIX. század egész második felének leghatalmasabb államát, amelyek biztos előfeltételeket teremtettek a lehető leggyorsabb tőkés fejlődéshez és a legtartósabb alkotmányos törvényességhez, most szemlátomást olyan helyzetbe kerülnek, amelyben ezt a törvényességet, az ő törvényességüket kénytelenek felrúgni, kénytelenek a burzsoázia uralmának fenntartása érdekében.”⁷⁸

A polgári jogszociológia tehát a törvényesség bomlását tükrözi és egyben igazolja azt elméleti síkon. A burzsoá jogszociológia azzal, hogy a jogot a jogal-

law. Copenhagen, Munkasgaard, 1948. 304 p.; *Peschka Vilmos*: A pszichologizmus a modern burzsoá jogelméletben. — Kritikai tanulmányok a modern polgári jogelméletről. Bp. Akadémiai K. 1963. Rosstról: 182—186. p.; *Peschka Vilmos*: Jogforrás és jogalkotás. Bp. Akadémiai K. 1965. Rosstról passim.; *Kulcsár Kálmán*: A jog nevelő szerepe a szocialista társadalomban. Bp. Közgazd. és Jogi K. 1961. Rosstról passim, különösen 223—226. p.

⁷⁸ *Lenin, V. I.*: Két világ (1910). — Lenin összes művei. 2. kiad. 20. köt. Bp. Kossuth K. 1969. 9—16. p.

kalmazók gondolatvilágába helyezi át, eltünteti a jogot, mint normarendszert. Azt tanítja továbbá, hogy a jogászai munka pontatlan, mert a fejlődő társadalom nem bír el szilárd jogrendet. A bírák, mint a kormány szimbólumai, saját drámájukat játszva alkotnak jogot. Az az álláspontjuk, hogy a jogalkalmazásra kell bízni az újonnan felvetődő problémák megoldását, ugyanis az állandó társadalmi változásokat csupán a bírói gyakorlat képes könnyen követni és nem a jogalkotás. Indokolják ezzel a társadalmi változásokra hivatkozva a bírói jogalkotást. A törvényességet viszont feladják és a jogbizonytalanság elvét hirdetik, ami pedig nehezíti a burzsoá törvényesség felhasználását a munkásmozgalom érdekeinek megfelelően. Nem véletlen persze, hogy a burzsoázia éppen a proletariátus nyomásának hatására „fűhöz-fához kapkod, csak hogy megszabaduljon a saját maga teremtette, de számára már elviselhetetlenné vált törvényességtől”! Más szóval a burzsoázia ebben az időszakban már „belezarodott saját törvényességébe”.

A polgári jogszociológia második világháború utáni fejlődésének szakaszában jelentős gondolatokat fejtett ki Talcott Parsons⁷⁹ („A jog és a társadalmi ellenőrzés” (1962), William M. Evan⁸⁰ („Köz- és magánjogi rendszerek” (1962), Harry C. Bredemeier⁸¹ („A jog, mint integratív mechanizmus” (1962), Fred L. Strodtbeck⁸² („Társadalmi folyamat, a jog és a bíróságok működése” (1962) stb.

Parsons szerint a jog mintákat, normákat, szabályokat jelent, amelyek a közösségek cselekedeteire és szerepeire vonatkozóan kerülnek alkalmazásra. Tekintettel arra, hogy a jog minden társadalmi viszonyt szabályozhat, így az a társadalom minden szektorában működhet, azaz a jog nem más, mint a társadalmi ellenőrzés mechanizmusa. A jognak véleménye szerint az az alapvető célja, illetve funkciója, hogy csökkentse a konfliktusok lehetséges elemeit, olajozza a társadalmi érintkezés gépezetét. A jognak ehhez szilárdnak és állandónak kell lennie. Kifejti továbbá azt, hogy az egyéneket igen sok szabály irányítja és meghatározott módon alakítja az emberek interakcióit. Ebből a szempontból a joggal kapcsolatban négy fő kérdésre kell választ adni: a legitimitáció kérdésére, az értelmezés kérdésére, a szankció kérdésére, illetve a jurisdikció kérdésére. A legitimitáció annak vizsgálatát jelenti, hogy az egyén miért alkalmazkodik a különböző szabályokhoz, illetve mi az alapja a különböző szabályok helyességének. A szankciók kérdéseivel összefüggésben vizsgálni kell azt, hogy milyen kedvező és kedvezőtlen következmények kapcsolódnak a szankciókhoz való nem alkalmazkodáshoz. Az értelmezés kérdéseivel összefüggésben vizsgálni kell szerinte, hogy mit jelent a szabály az egyénekel részére bizonyos helyzetben, vagy szerepben. A jurisdikció pedig annak vizsgálatát foglalja magában, hogy milyen esetben alkalmaznak egy szabályt, vagy szabálycsoportot.

Parsons vizsgálja továbbá részletesebben a jurisdikció és az értelmezés

⁷⁹ Parsons, Talcott: The law and social control. — Law and sociology. Exploratory essays. Ed. by W. M. Evan. New York, The Free P., 1962. 56—72. p.

⁸⁰ Evan, William M.: Public and private legal systems. — Law and sociology. Exploratory essays. Ed. by W. M. Evan. New York, The Free P., 1962. 165—184. p.

⁸¹ Bredemeier, Harry C.: Law as an integrative mechanism. — Law and sociology. Exploratory essays. Ed. by W. M. Evan. New York, The Free P., 1962. 73—90. p.; Kulcsár Kálmán: A szociológiai gondolkodás fejlődése. Bp. Akadémiai K. 1966. Bredemeierről: 485., 487—489. p.

⁸² Strodtbeck, Fred L.: Social process, the law and jury functioning. — Law and sociology. Exploratory essays. Ed. by W. M. Evan. New York, The Free P., 1962. 144—164. p.

kérdéseit. A jurisdikció véleménye szerint két aspektust foglal magában; egyrészt azt, hogy milyen tekintélynek van jurisdikciója bizonyos személyek és cselekedet fölött, vagyis normák meghatározására és alkalmazására; másrészt azt, hogy a személyek és közösségek milyen csoportjaira alkalmazzák a normák egy meghatározott részét. A jurisdikció a szankción keresztül kapcsolatos a politikai rendszerrel, illetve a legitimitáció kérdéseivel. A normák kikényszerítése ugyanis hatalmi monopóliumot tételez fel, s ez a politikai szervezet elsődleges jellemzője különösen akkor, ha az állam központi szerveiről van szó, amely a politikát alkotja. Az a véleménye, hogy a jogrendszer önmagában, vagyis analitikus értelemben nem politikai jelenség és az interpretáció is kevésbé politikai jellegű. Foglalkozik továbbá az értelmezés kérdéseivel is. Az értelmezés is véleménye szerint két aspektust foglal magában: szem előtt tartja a jogszabályok rendszerének integritását, vagyis „szabályközpontú”, másrészt érdeklődni kell az érintett egyének, csoportok, közösségek viszonya iránt, vagyis „kliensközpontú”. Az értelmezés ilyen értelemben az összes jogási foglalkozás fő funkciója, amit megkönnyít a bírói függetlenség elve a politikai nyomással szemben és a bírói szerep professzionalizálása, valamint a határozathozatal intézményesítése.

A jogási foglalkozásokkal összefüggésben annak megállapítása mellett, hogy az értelmezés a fő funkciójuk, kifejti, hogy e szerepkörben számos vonás figyelhető meg. Ezek a következők: a formalizmus, vagyis a jogszabály betűihez való ragaszkodás a tényleges szükségletekkel mit sem törődve; valamely sajátos érdek kizárólagos érvényre juttatására való törekvés, ez utóbbival kapcsolatban pl. a monopóliumok jogásza ragaszkodnak a tulajdonjoghoz, a szak-szervezetek jogásza pedig az emberi jogokhoz. A jogász tehát különböző érdekek között áll és általában a jogási foglalkozás kettős természetű, vagyis egyrészt figyelembe kell vennie a jogszabályokban kifejeződő érdekeket, másrészt pedig az általa képviselt egyén vagy csoport érdekeit. Ez utóbbiak ugyanis lehetnek a jogi normákkal megegyezők, de lehetnek attól eltérőek is. Kifejti pl. hogy a jogász deviáció esetén közreműködik abban az eljárásban, amelyben szankcionált határozattal döntenek az egyén státuszát illetően. Parsons döntően az ügyvédi foglalkozást hozza fel példának. Így pl. rámutat arra, hogy tanácsaival az ügyvéd kiküszöböli klienseinek esetleges deviációs szándékait, azaz megakadályozza, illetve csökkenti a deviációra való hajlamosságot. Ebből a szempontból összehasonlítja az ügyvéd, általában a jogász foglalkozást a tanár és az orvos funkcióival. Arra is rámutat, hogy az ügyvédi magatartásban bizonyos egyéni, legtöbbször pénzügyi érdek követése is jelentkezik, ami kifejeződik az egyes érdekek szentimentális eltúlzásában, illetve egyes érdekcsoportok befolyásának való engedés formájában.

Parsonsnak az a véleménye, hogy a jog a valósághoz két dimenzióval kapcsolódik, egyrészt az értelmezés, másrészt pedig a kikényszerítés síkjain.

Evannak az a megállapítása, hogy a társadalomban kétféle jogrendszerről beszélhetünk, állami és nem állami jogrendszerről. Mindkét jogrendszer struktúrája két vonatkozást foglal magában: egyrészt a normákat általában, amelyek egy adott társadalmi rendszer tagjainak magatartását és elvárásait irányítják; másrészt a különböző státuszokat, amelyekhez megfelelő normatív funkciók, azaz jogalkotói, bírói és végrehajtó funkciók tartoznak. Ilyen értelemben tehát a jog véleménye szerint normák és specializált státuszok összessége. Ez a jogfogalom eltér Roscoe Pound által hirdetett felfogástól, miszerint a jognak háromféle jelentése van (az első: amit a jogászok jogrendnek nevez-

nek, a kiegyenlítő kapcsolatok és rendezett magatartások rendszere, amelyet a politikailag szervezett társadalom az erő rendszeres alkalmazásával biztosít. A második: azoknak az anyagoknak és alakoknak az összessége, amelyek a bírói, vagy adminisztratív döntésekhez szükségesek. A harmadik pedig maga a bírói és közigazgatási folyamat, illetve eljárás).

Evan véleménye szerint — noha helytelenül — azért van nem állami jogrendszer, mert a normák és státuszok struktúrája megtalálható nem csupán az állami jogrendszerekben. Konkrétebben tehát egy társadalmon belül megtaláljuk az államhoz kapcsolódó közjogi jogrendszert és a társadalmi szervezetekhez kapcsolódó magánjogi jogrendszert. A két jogrendszerrel összefüggésben megkülönbözteti a demokratikus és nem demokratikus jogrendszert. Demokratikus az a jogrendszer, amely érvényre juttatja a hatalmi ágak megosztását, nem demokratikus pedig, amely nem érvényesíti azt. Kifejti, hogy az USA-ban megtaláljuk pl. az állami demokratikus jogrendszert, de a magán demokratikus jogrendszert is, amely a szakszervezetek, hivatási szervezetek és kereskedelmi társulásokon belül érvényesülnek. Véleménye szerint az ún. „monolitikus” államokban azonban állami, nem demokratikus jogrendszerrel találkozunk, de magán, nem demokratikus jogrendszerre is lehet hozni példát az ipari, illetve üzleti szervezetekből. Arra is rámutat, hogy a magánjogi jogrendszerek az állami jogrendszerben foglalt jogokhoz, kötelezettségekhez és privilégiumokhoz kapcsolódnak. Ilyen értelemben tehát az állam a magánjogi jogrendszereket szabályozza. Továbbá az állam a magánjogi jogrendszereket a bíróságok útján elismeri, így az beépülhet, illetve beépül az állami jogrendszerbe. A köz- és magánjogi jogrendszerek közötti viszony másrészt abban van, hogy a magánjogi rendszerek mind „érdekcsoportok”, igyekeznek befolyásolni a törvényhozást, illetve saját normáikat a közjogrendszerbe akarják átültetni.

Általában azt lehetne mondani, hogy a mai polgári jogszociológia a jogot egyrészt vizsgálja a szerepek oldaláról, vagyis azt elemzi, hogy egy bizonyos szituációban, kölcsönös interakcióban levő emberek hogyan viselkednek, milyen funkciókat teljesítenek, másrészt szervezeti oldalról, vagyis azt elemzik, hogy egy adott szervezet összetétele miként hat közre a jogi normák hatályosulásában. Vizsgálja továbbá a jogot normatív oldalról, amelynek keretében foglalkozik a jogi normák alapjául szolgáló értékekkel, azzal, hogy ezen értékek milyen viszonylatban vannak a különböző társadalmi egységekkel, hogy a társadalmi értékek hierarchiájában történő változás miként hat, illetve tükröződik a jogi rendszerben stb., másrészt intézményi oldalról is vizsgálja a jogot, s ebben a keretben foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy a jog miként szabályozza a társadalmi interakciókat és hogyan csökkenti a nyílt, valamint a rejtett konfliktusokat. Ez utóbbival összefüggésben mutat rá pl. Bredemeier, hogy a jog fő célja, illetve funkciója a konfliktusok megoldása, ilyen értelemben az nem más, mint „integratív mechanizmus”.

A mai polgári jogszociológiára jelentős mértékben gyakorol hatást az ún. általános normaszociológia, amely az emberi magatartást irányító valamennyi normával foglalkozik, noha ezen belül a jogra alapoz, mint a normatív rend „kikristályosodására”. Az általános normaszociológiával összefüggésben megállapítható, hogy az a normákat jelentősnek tartja az emberi magatartás szervezettebbé tételében, noha nem csupán a normák, hanem egyéb tényezők is gyakorolnak hatást az emberi magatartásra. Valamennyi norma általános vo-

násainak az alábbiakat tartják.⁸³ A normák: meghatározott társadalmi követelményeket fejeznek ki és célokra vagy eszközökre vonatkoznak; meghatározott csoportokra hatályosak és meghatározott fokban kötelezőek, illetve megállapításuk pozitíve vagy negatíve történhet; elfogadásuk alapjául szolgáló tekintély különböző és a normákkal az emberek szocializálódásuk útján ismerkednek meg; meghatározott státusban levő egyénekre kerül alkalmazásra a norma és azok eredetüket tekintve lehetnek formálisak és nem formálisak, hozzájuk meghatározott szankciók kapcsolódnak, amely lehet pozitív vagy negatív, illetve formális és nem formális. A norma szerinti viselkedés okait elemezve mindenekelőtt rámutatnak a nem alkalmazkodás következményeire és a normák belsővé tételére. Ilyen értelemben a normák egy részével az ember érzelmileg is elkötelezett lehet, míg másik részéhez csupán számításból, értelmi megfontolásból alkalmazkodnak. A normától eltérő viselkedés okai között pedig megemlítik a nem szándékos tényezőket és feltételeket, vagyis az egyén ellenőrzése alatt nem létező tényezők hatását, valamint a státus- és szerepkonfliktusokat. Továbbá a nem szándékos tényezőket, mint pl. az emberi cselekvés eszköz- és céljellegét. Rámutatnak arra is, hogy a normáktól eltérő magatartást számos tényező, így pl. a formális büntetés, a nem jutalmazás kilátásba helyezése, valamint az alkalom hiánya is akadályozza.

Más szerzők⁸⁴ a társadalmi normák problémaköreit vizsgálva megállapítják, hogy azok a társadalmi élet elfogadott standardjai és ha azokat a valósággal összevetjük, eltérés található. A norma és valóság közötti ellentétet vagy eltérést a hatalom pozícióiban levők állapítják meg. Kifejtik, hogy különbséget kell tenni a társadalmi dizorganizáció és deviáció között, az előbbi elégedetlenségeket és hibákat, az utóbbi pedig a különböző státusokra előírt normáktól való eltérést jelent. A norma és az egyén viszonyát négy dimenzióban fejezik ki, vagyis az egyén lehet konform a normákkal kapcsolatban, továbbá bona fide elhajló, illetve hamisan vádolt és titkos elhajló. Más szóval a normákhoz való viszonylatban az egyén lehet non konformista és tévelygő. Azt is kiemelik, hogy a normák rugalmasságának foka biztosítja az egyén és norma közötti konformitás különböző fokozatait. Arra is rámutatnak, hogy a normákban talárlunk intézményesített kibúvókat, amelyek elősegítik a nonkonformista magatartást a normákhoz való viszonylatban. A kivételek és kibúvók keletkezésének oka a régi gyakorlattal való szembekerülés, illetve nagyfokú ellentét az új norma, illetve a régi norma vagy szokás között. A társadalmi normákkal összefüggésben elemzik azoknak következményeit is a manifesztálódott, a látens és a diszfunkció kategóriáit felhasználva.

H. D. Lasswell: „A jog társadalomra gyakorolt hatásának folyamatos értékelése felé”⁸⁵ c. munkájában a jog egyénekre történő hatását is vizsgálja, s megállapítja, hogy ez fontos, ugyanis az értékelési folyamat még nem ele-

⁸³ Blake J.—Davis K.: Norms, values and sanctions. (Handbook of Modern Sociology. Ed. by R. E. L. Faris. Chicago. 456—488. p.)

⁸⁴ Merton R. K.—Nisbet R. A.: Contemporari social problems. 2. printed. New York, Chicago—San Francisco—Atlanta. 1966. 753—785. p.; Merton, R. K.: Social theory and social structure. 2nd ed. New York, The Free P., 1967. 645 p.; Merton, Robert K.: On theoretical sociology. Five essays old and new. New York—London, The Free P.—Collier—Macmillan, 1967. IX, 180 p.; Kon, I .Sz.: A szociológiai pozitívizmus. Bp. Kossuth K. 1967. Mertonról 247—251. p.; Kulcsár Kálmán: A szociológiai gondolkodás fejlődése. Bp. Akadémiai K. 1966. Mertonról passim.; A filozófia története. (Szerk. M. A. Dinnyik stb.) 6/2. Bp. 1970. Mertonról: 146 p.

⁸⁵ Lasswell H. D.: Toward continuing appraisal of the impact of law on society. (21. Rutgers law Review.) No 4. Summer. 1967. 645—677. p.

gendő, mert nem csupán a jog eredetileg szándékolt hatását kell elemezni, vagy azt, hogy hozzájárult-e valaminek az eléréséhez, hanem elemezni kell a jog rejtett hatását is. Éppen ezért — véleménye szerint — rendkívül fontos az olyan értékelési technika kidolgozása, amelyekkel a rejtett hatást is ki lehet mutatni. Ebben segít véleménye szerint a különböző modellek kialakítása.

A mai polgári jogszociológia nem csupán elméleti szociológiai szempontból igyekszik megközelíteni a jogot, hanem konkrét empirikus kutatásokat is végez és ezekkel igyekszik verifikálni az elméletet. Így pl. vizsgálják azt a kérdést, hogy az alapvető emberi jogok miként jelentkeznek az emberek tudatában, továbbá, hogy a joggyakorlat mennyiben szolgál a társadalmi merevség eszközeként. Elemzik a jogismeretet, a közvéleményt a joggal összefüggésben. Vizsgálatokat végeznek empirikusan is arról, hogy milyen tényezők hatnak közre a bírói döntésekben, valamint a bírói szerepfelfogást. Ez utóbbival összefüggésben kimutatják, hogy a jogalkalmazásban a jogszabály, mint tényező mellett számos más tényező is helyet kap, így pl. a különböző társadalmi, szervezeti és az egyéni viszonylatok. Megközelítik továbbá empirikusan a bírói képedelem okait és következményeit, ugyanis világszerte problematikus jelenség ez, ami kihat a bíróság értékelésére és az irántuk tanúsított bizalom alakulására. Érdekes empirikus vizsgálatokat végeztek az esküdtszékekkel összefüggésben abból a célból, hogy tagjaik sajátos társadalmi állása miként hat közre döntéseikben. A legújabb polgári jogszociológiában érdekes elemzést találunk arról a kérdéstről, hogy a jog milyen szerepet játszik a technikai normák megváltoztatásában.

A mai polgári-jogi gondolkodást vizsgálva megállapítható, hogy azon belül nem csupán a szociológiai irányzat érvényesül. A természetjogi irányzat jelentős képviselője J. Messner⁸⁶. [Fő művei: „A természetjog” (1950), „A természetjog a létezés rendje” (1957).] Munkáiban azt húzza alá, hogy az ember a családi közösségben éli meg és át az erkölcsi és jogi alapelveket, itt ismeri fel és látja be azokat. Az ember tehát elsősorban családi lény és nem állami, illetve egyéni lény. Ilyen értelemben a jog az embert nem az állami kényszer miatt kötelezi. Messner tehát elvonatkoztatja a jogot az államtól, nem tekinti azt az állami tevékenység eredményének. Messner a természetjogra épít és a jogot a családi együttélés tapasztalataiból vezeti le. A jog véleménye szerint a család egzisztenciarendjéből ered. Hangsúlyozza, hogy mint minden élőlényt, az embert is alapvető hajlamainak és szükségleteinek kielégítése vezeti el a társas élethez. A családi élet keretében különböző alapelvek érvényesülnek, így pl. az engedelmesség, a szavahihetőség, a megbízhatóság, a hűség, a becsületesség, a békeszeretet, az igazságosság és a mérsékletesség. Ezekből az alapelvekből fakad a természetjog. A bíró azonban nézete szerint elsősorban a tételes joghoz van kötve, de az igazságosság érvényesítése iránti kötelezettsége egyes esetekben megköveteli, hogy a tételes jog felett álló jogelveket is alkalmazza. A jog felett álló elvek ilyen értelemben a bíró egyéni és társadalmi

⁸⁶ Messner, Johannes: Das Naturrecht. Handbuch der Gesellschaftsethik, Staatsethik und Wirtschaftsethik. 5. Aufl. Innsbruck, etc. Tyrolia Verl. 1966. 1372 p.; Messner, Johannes: Naturrecht ist Existenzordnung. — Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie. 43. Bd. 1957. H. 2. 187—210. p. Magyar nyelven: Antalffy György—Papp Ignác: Szemelvények állam- és jogelméleti szerzők műveiből. 1. Bp. Tankönyvkiadó. 1967. 215—231. p. Messnerről: 213—214. p.; Péteri Zoltán: Az „újjaéledt” természetjog néhány jogelméleti kérdése a második világháború után. — Kritikai tanulmányok a modern polgári jogelméletéről. Bp. Akadémiai K. 1963. 251—300. p. Messnerről passim.

jogtudatának a terméke. Messner elmélete része az ún. újjáéledt természetjognak, amely lényegében a klasszikus természetjogi értékrendszer, az igazság-eszme mint jogeszme felélesztése új formában. Ő azonban a változó tartalmú természetjog híve. Ebből adódik, hogy nincs egységes természetjogi rendszer, hanem annyi, ahány szerző van. Megállapíthatjuk, hogy az újjáéledt természetjog társadalmi-gazdasági tartalmát a kapitalizmus belső ellentmondásai eredményezik, mint erről a polgári jogszociológiával kapcsolatban szólottunk. A marxista megközelítés elveti a neotermészetjogot, mert az a tételes jog jelentőségének a csökkenését eredményezi, és ellentétben áll a marxizmus értékrendjével is.

A természetjog másik képviselője A. Verdross⁸⁷. Fő műve: „Az anyagi jogfilozófia megújulása”, „Az emberi méltóság megújulása a jogfilozófiában (1961), „Nemzetközi jog” (1959). Verdross az ún. humanisztikus természetjog képviselője, amelynek elvei az emberhez méltó életből vezethetők le, figyelembe véve azt, hogy az ember nemcsak társas, hanem egyéni lény is. Véleménye szerint ez a humanisztikus természetjog a szociális jogállamban valósul meg, szemben a totális és liberális államokkal, amelyekben az ún. naturalisztikus természetjog érvényesül. E koncepció szerint az emberi méltóság minden értékelés mértéke, mert minden jelenség megítélésénél az emberből kell kiindulni. Az emberi méltóság ugyanis emberi jogokat követel, amit a pozitív jognak meg kell valósítania. Erről pedig csak akkor lehet szó Verdross szerint, ha ismerünk egy, a pozitív jog felett álló magasabb rendet. Ez a rend ugyanis utasítja a törvényhozót, hogy a pozitív jog kialakításánál az emberi méltóságnak eszméjétől engedje magát vezetetni. Tehát ez a rend, amelyben az ember méltósága helyet foglal, megelőzi a pozitív jogot, de korlátozza a jogalkotó hatalmát is. Kifejti, hogy az emberi méltóságból fakadó emberi jogok, mint az emberi együttélés alapelvei tartalmilag változatlanok maradnak a történelem folyamán, azonban megvalósulásuk mértéke és eszközei az állam jellegétől függően változnak.

Az emberi jogok megvalósításának eszközeit az okozatosság uralma alatt álló tudományoknak kell feltárni — írja —, amely vagy biztosítható egyrészt a hatalmat gyakorló vallási meggyőződése alapján az egyszerű társadalomban, vagy pedig az államhatalmi ágak megoszlásával fejlettebb társadalomban. Konkrét kérdéseket vizsgálva kimutatja, hogy a pihenéshez, az üdüléshez való emberi-alanyi jog, mint az ember méltóságából folyó természetjog biztosítható egyrészt 8 órás munkanappal, másrészt viszont úgy is, hogy meghatározott időtartamú munka után egy nap szabadságot adnak a dolgozóknak. Kijelenti — s ebből elfogadhatatlan, forradalomellenes nézetét ismerhetjük meg —, hogy ezen keresztül az ún. szociális jogállam közreműködhet a „proletariátus proletartalanításában”. A szociális jogok, hasonlóan a klasszikus szabadságjogokhoz, szintén az ember méltóságán alapulnak. Vizsgálva a különböző szerzők néze-

⁸⁷ Verdross, Alfred: Die Erneuerung der materialen Rechtsphilosophie. — Zeitschrift für Schweizerisches Recht. 76. Bd. 1957. 181—213. p.; Verdross, Alfred: Die Würde des Menschen in der abendländischen Rechtsphilosophie. — Naturordnung in Gesellschaft, Staat, Wirtschaft. Innsbruck, etc. 1961. 353—362. p. Magyar nyelven: Antalffy György—Papp Ignác: Szemelvények állam- és jogelméleti szerzők műveiből. 1. Bp. Tankönyvkiadó. 1967. 237—244. p. Verdrossról: 235—236. p.; Verdross, Alfred: Völkerrecht. 4. Neubearb., erw. Aufl. Wien, Springer, 1959. XX, 584 p. (Rechts- und Staatswissenschaften. 10.); Péteri Zoltán: Az újjáéledt természetjog néhány jogelméleti kérdése a második világháború után. — Kritikai tanulmányok a modern polgári jogelméletéről. Bp. Akadémiai K. 1963. 251—300. p. Verdrossról passim.

teit az emberi jogokról, üdvözli az ENSZ közgyűlésének 1948. december 10-én az államokhoz intézett ajánlását.

Az egzisztencialista irányzat jelentős képviselője W. *Maihofer*⁸⁶. Főbb művei: „Jog és lét” (1954), „A dolog természete” (1958), „Jogállam és emberi méltóság” (1968). *Maihofer* kiindulópontja az, hogy a jogfilozófia nem egyszerűen a törvény tükré, hanem tárgyát tekintve magában kell foglalnia a filozófiai antropológia, a jogszociológia és az „apriori” jogtan tételeit. Véleménye szerint erre alkalmas fogalom a „Natur der Sache”, vagyis a dolog természete. A dolog pedig olyan jogi tényállás, illetve élettényállás és kultúrtényállás, amely társadalmi életszerepekben és élethelyzetekben létezik. Mivel az emberek egymásra utaltak, egymástól meghatározott magatartásokat igényelnek, éppen ezért mindig a másik helyzetébe kell gondolnunk magunkat — pl. a vevőnek az eladó helyzetébe — és a másik várakozásának megfelelően kell cselekednünk. Ilyen értelemben minden jog a mások szerepéből és helyzetéből indul ki.

Maihofer nézete lényegében Kant kategorikus imperatívusára van alapozva. A jogforrás tehát a dologok természete, a törvény a bírót csak akkor köti, ha az absztrakt sollen a konkrét szituációból követelt sollennel megegyezik. Ha ez nincs meg, a jogot a dologok természetéből kell nyerni, vagyis a különböző tényállásokból, s nem a pozitív jog forrásaiból. Az a véleménye, hogy nem a tételes jog normái szerint élünk, hanem a dologok természete szerint, mert ez a pozitív jog helyességének a mértéke, s köti a törvényhozót, de a bírót is. A dologok természetének ismerete nélkül véleménye szerint egyetlen helyes döntés sem lehetséges. A jog tehát mindig a konkrét szituációban van és azt a törvényhozónak vagy bírónak át kell élnie, hogy megtudja, mi a tételes jog.

Ilyen értelemben *Maihofer* megkísérelte összeegyeztetni az egzisztenciát és a jogot. Aláhúzza, hogy akkor, amikor az ember megvalósítja magányosságát (Selbstsein-ét), ugyanakkor megvalósítja társadalmi egzisztenciáját (Als-Sein-jét) is, vagyis az ember mint férj és feleség, és mint eladó és vevő is cselekszik. A jognak tehát szerepet tulajdonít, szemben az ortodox egzisztencialisták nézeteivel. *Maihofer* fenti koncepciója is igazolja a burzsoá törvényesség felbomlását. Jelentős képviselői még ezen irányzatnak *Cohn G.*, *Fechner E.*

A mai polgári-jogi gondolkodásban jelentős szerepet játszik még a neopozitivistai jogi gondolkodás. A második világháború után *N. Bobbio*, *G. Ripier*, *M. Valin*, *M. Virally*, *U. Scarpelli* fejtettek ki nézeteket a joggal összefüggésben neopozitivistai alapon. Ide sorolható továbbá *H. Hart*. A neopozitivisták a logikai pozitívizmusra alapoznak és összefüggésbe hozzák a jogot a nyelvfilozófiával, illetve a nyelvi analízissel. A neopozitivisták véleménye szerint pl. nem az a fontos, hogy meghatározzuk a jognak a fogalmát hanem, hogy nyelvileg a lehető legvilágosabbá tegyék e fogalom különböző szóhasználatait.

⁸⁶ *Maihofer, Werner*: Recht und Sein. Prolegomena zu einer Rechtsontologie. Frankfurt/M.; Klostermann, 1954. 125 p. (Philosophische Abhandlungen. 12.); *Maihofer, Werner*: Die Natur der Sache. — Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie. 44. Bd. 1958. 145—174. p. Magyar nyelven: *Antalffy György—Papp Ignác*: Szemelvények állam- és jogelméleti szerzők műveiből. 1. Bp. Tankönyvkiadó. 1967. 249—268. p. *Maihoferről*: 247—248. p.; *Maihofer, Werner*: Rechtsstaat und menschliche Würde. Frankfurt/M., Klostermann, 1968. 160 p.; *Peschka Vilmos*: Az egzisztencialista jogfilozófia. — Kritikai tanulmányok a modern polgári jogelméletéről. Bp. Akadémiai K. 1963. 301—347. p. *Maihoferről* passim, különösen 329—336. p.; *Seidler, G. L.*: Az imperializmus jogi doktrínái. Bp. Közgazd. és Jogi K. 1961. *Maihoferről*: 25—26. p.

(U. Scarpelli.) A jog fogalmának a keresése tehát véleménye szerint a jogi gondolkodás egyik alapvető hibája. A neopozitívizmus egyik jelentős képviselője az angolszász területeken H. Hart.⁸⁹

A jog pszichológiai alapokról történő megközelítésével is találkozunk napjainkban. Ez az iskola az intuíciókra alapoz. Fő képviselőjük F. Klein, M. Rümelin, H. Isay.⁹⁰ Általában megállapítható, hogy a mai polgári gondolkodásban egy bizonyos integrációs folyamat megy végbe — mint erre Szabó Imre⁹¹ helyesen rámutatott — ugyanis igyekeznek kiegyenlíteni a különböző felfogások közötti ellentéteket. Ez kifejeződik az alábbi jelenségekben. Egyrészt abban, hogy a jog szociológiai és filozófiai problémái végső megoldási módozataikat illetően a különbségek ellenére is azonosak. Továbbá abban, hogy a természetjog és a jogi pozitívizmus évszázados ellentéte fokozatosan relativizálódott. Az integrálódás tehát a különböző gondolkodás között a felvetett problémák közös és egységes eredményében van. Az egység pl. megnyilvánul abban, hogy piederasztálra emelik a bírói jogalkotást. Mindez természetesen összefügg a világjog koncepciójával, ami elősegíti ezt az integrációs folyamatot.

⁸⁹ Hart, Herbert L.: The concept of law. London, Oxford U. P. 1961. 263 p. (Clarendon Law Series.)

⁹⁰ Vö. Peschka Vilmos: A pszichologizmus a modern burzsoá jogelméletben. — Kritikai tanulmányok a modern polgári jogelméletről. Bp. Akadémiai K. 1963. 149—196. p.

⁹¹ Szabó Imre: Kritikai tanulmányok a modern polgári jogelméletről. I. m. Előszó.

IV. Fejezet

A MAI SZOCIÁLDEMOKRÁCIA POLITIKAI ÉS JOGI NÉZETEINEK SAJÁTOSSÁGAI

A XX. század elején — mint ismeretes — kialakult a munkásmozgalmon belül a revizionista irányzat, amelyet már annak idején Lenin élesen bírált. Ez az irányzat az első világháború előtt, valamint a két világháború között kiteljesedett. Napjainkban is, különösen a második világháború után szervezetei újjáalakultak és tovább fejlődtek. Különböző országokban, így Ausztriában, Belgiumban, Dániában, Finnországban, Franciaországban, Hollandiában, Izlandon, Luxemburgban, Nagy-Britanniában, az NSZK-ban, Norvégiában, Svédországban, Olaszországban, Svájcban jelentős tevékenységet fejtenek ki a különböző szociáldemokrata pártok. A szociáldemokrácia továbbá jelen van Ázsiában, Afrikában, Amerikában is. A különböző szociáldemokrata pártokat egy nemzetközi szervezet, nevezetesen a „Szocialista Internacionálé” fogja össze. Általában elmondható, hogy napjaink szociáldemokratái követik azokat a politikai és jogi nézeteket, amelyeket Bernstein, Kautsky, Vandervelde és Hirschfelding, majd a későbbiekben Heindrich Cunow, Karl Renner, R. Adler, F. Adler stb. kifejtettek.

A mai szociáldemokrácia politikai és jogi nézeteit elsősorban politikai vezetőik beszédeiből ismerjük meg, de különböző ideológusaik is vannak, továbbá figyelembe kell vennünk a különböző pártdokumentumokat, amelyek összefoglalják a mai szociáldemokrácia politikai és jogi, szélesebben társadalmi ideológiáját. Mai ideológusaik közül ki kell emelnünk W. Beyer⁹², R. Jenkins⁹³, G. Myrdal⁹⁴, L. Hofler⁹⁵ által írt műveket. Figyelembe kell vennünk továbbá az ún. frankfurti manifesztumot (1951), és az oslói deklarációt (1962).⁹⁶

A fenti szerzők, valamint a különböző politikai dokumentumok mindenképp előtt az állammal összefüggésben hangsúlyozzák, hogy a burzsoá állam nem osztályállam, s ilyen értelemben a társadalmat s ezen belül a gazdaságot az osztályok felett állóan szervezi és szabályozza. A burzsoá állam tevékenysége — véleményük szerint — olyan jellegű, amely azt célozza, hogy megszűnjön a termelési anarchia, azaz a gazdasági válság. A burzsoá állam — írják — a gazdaságot szabályozó tevékenységével kiküszöböli a társadalomból az osztályharcot, más oldalról a gazdaság szabályozása és tervezése elősegíti a kapitaliz-

⁹² Beyer, Wilhelm R.: Staatsphilosophie. München, Dobbeck, 1959. 159 p. (Wissen der Gegenwart. 8.)

⁹³ Jenkins, Roy: The Labour case. Harmondsworth, Penguin Books, 1959. 151 p. (Penguin Special Series.)

⁹⁴ Myrdal, Gunnar: Value in social theory. A selection of essays on methodology. Ed. by P. Streeten. London, Routledge and K. Paul, 1958. XLVI, 269 p. (International Library of Sociology and Social Reconstruction.)

⁹⁵ L. Hofler: Der proletarische Bürger. 1964.

⁹⁶ Békés Rezső: A mai szociáldemokrácia. Bp. Kossuth K. 1968. „A frankfurti manifesztum” c. rész: 98—114. p., „Az oslói deklaráció” c. rész. 114—129. p; Békés Rezső: Mit akar a mai szociáldemokrácia. Bp. Kossuth K. 1971. 179 p.

musnak a szocializmusba való átnövését. Eltérően azonban a második világháború előtti helyzettől, a mai szociáldemokrácia nyíltan tagadja a marxizmust, így különösen az állammal összefüggésben azt a koncepciót, hogy az állam a gazdaságilag uralkodó osztály szervezete. A burzsoá állam — nézeteik szerint — olyan eszköz, amely ellensúlyozza a különböző monopoltőkés csoportok egoista törekvéseit s ily módon képes a tudományos-technikai forradalom eredményeit az igazság és a humanizmus elveit figyelembe véve elosztani. A kapitalista állam tehát nem osztályállam. Ezzel a koncepciójukkal a mai szociáldemokraták lemondanak a szocialista állam létrehozásáról és a többpártrendszeren alapuló polgári demokráciát tekintik a legjobb politikai rendszernek. Ez összefügg azzal is, hogy a demokráciát osztályfeletti fogalomként értelmezik. Ez vezet el ahhoz a koncepcióhoz, miszerint a munkásosztály belenőtt a tőkés politikai rendszerbe és a kapitalista állam részévé vált. Lényegében azonban nem a munkásosztály, hanem a jobboldali szociáldemokrata vezetők nőttek bele a kapitalista államba. Szerintük a kapitalista állam olyan szervezet, amely „a közjóról” gondoskodik, s ezzel a tevékenységével minimálisra szorítja az osztályellentétekből adódó megrázkódtatásokat.

A kapitalista állam — húzzák alá — olyan erő, amely minden „gyengének”, így a munkásosztálynak is szövetségese. Ezzel függ össze az a felfogásuk is, miszerint a dialektika a valóságos ellentmondások elsimításának módszere, illetve, hogy a dialektikus materializmus ilyen értelemben alapja a politikai tevékenységnek. A kapitalista állam fenti felfogásának az a legnagyobb hibája, hogy a technika fejlődését elszakítja a termelési tulajdonviszonyoktól, az azon felépülő politikai rendszertől, s így nem képes megoldani a termelőerők és a magántulajdonosi termelési viszonyok közötti ellentmondást. Más oldalról viszont tagadják a szubjektív tényezők szerepét, úgy gondolják, hogy a termelőerők automatikus fejlődése következtében szűnik majd meg a kapitalizmus.

A kapitalista állam fenti koncepciója, továbbá összefügg a polgári társadalmi stratifikációs elmélettel, illetve a társadalmi mobilitás elméletével. Ezen elmélet is tagadja a társadalmi osztálytagozódást és helyébe különböző intézményeket helyez, így pl. az államot, az egyházat és a gyárat. Kifejtik azt is, hogy a gazdasági uralom nem függ össze a politikai uralommal, s ennek következtében a munkás is uralkodó helyzetet foglalhat el a kapitalista társadalomban, összefüggésben azzal a nézettel, hogy a proletariátus is feloldódik a középrétegekben. Ez azonban ellentmond a tényeknek. Másrészt viszont a társadalom politikai szervezetei is függenek a tőkés gazdasági alaptól, hiszen a politika a gazdaság koncentrált kifejezése és ezt tagadni nem lehet. Van olyan nézet is, miszerint az osztályelméletet az elit elmélettel kell helyettesíteni. Az elit ugyanis az uralkodó osztály, melybe beletartoznak a magas funkciót végző emberek, s ez elengedhetetlen tartozéka bármely társadalomnak. Az elit egyenlő lesz az osztállyal, s ilyen értelemben az osztály örök kategóriája a társadalomnak.

A mai szociáldemokraták továbbá követik H. *Laski*⁹⁷ nézeteit, aki különbö-

⁹⁷ *Laski, Harold J.*: A grammar of politics. London, Allen and Unwin, 1925. 672 p.; *Laski, Harold J.*: Liberty in the modern state. Harmondsworth, Penguin Books, 1938. 212 p. (Pelican Books. A. 13.); *Laski, Harold J.*: Parliamentary government in England. A commentary. 7th ed. London, Allen and Unwin, 1963. 452 p.; *Antalffy György*: Állam és demokrácia. Bp. Akadémiai K. 1967. Laskiról: 259., 303 p.; *Horváth Barna*: Angol jogelmélet. Bp. Magy. Tud. Akadémia, 1943. Laskiról passim, különösen 587—596. p.

ző munkáiban azt hirdette, hogy a kapitalista állam *csak egy* a társadalomban levő különböző szervezetek, így a szakszervezetek, az egyesületek, vagy a pártok között. Az volt továbbá a véleménye, hogy valamennyi fenti szervezethez az egyént lojalitás fűzi és egyik szervezetnek sincs joga, hogy feltétlen érvénnyel uralkodónak nyilvánítsa magát a többi szervezet felett. Ilyen értelemben az állam nem a legfontosabb társadalmi szervezet és minőségileg nem különbözik más szervezetektől. Természetesen ez a koncepció is olyan, amely nem ismeri el az állam osztályjellegét, s hirdeti, hogy az állam osztályok felett áll, azaz az osztályellentétek kibékítésének a szerve és nem az osztályharcnak az eszköze. A kapitalista állam tehát — a fentiekből adódóan — az egyetemes emberi érdekeket szolgálja, mert hiszen nincsenek tőkésék, akik elnyomják a munkást. Megfelelnek azonban az osztályharcról, illetve tagadják azt és a marxizmust szembeállítják a demokratikus szocializmussal. E koncepció szerint: nem a munkásosztályt és általában a dolgozó, elnyomott tömegeket kell felszabadítani, hanem cél „az emberi szabadságért vívott harc”.

A mai kapitalista állam tevékenységével összefüggésben azt is hirdetik, hogy az állam az embereket nem érdekli annyira, mint pl. az egyesület, s így nem érdekli az embereket a politizálás sem, illetve az állammal kapcsolatos tevékenység. Ez a nézet a kapitalista állam jelentőségét csökkenti és azt oltja a munkásokba, hogy az államhatalom megszerzése nem döntő a társadalmi fejlődés érdekében. Mindez természetesen hozzájárul a munkásosztály politikai öntudatának csökkentéséhez. Azt is hirdetik, hogy a politikai cselekvésben nem ütköznek össze alapvető érdekek és ebből adódóan csupán a parlamenti harcot ismerik el kizárólagosnak, melyben a különböző társadalmi szervek harmónikusan egymás mellett léteznek.

A kapitalista állam tevékenységével összefüggésben megállapítják, hogy minden állam végzett és végez tevékenységet a gazdaság és a kultúra területén. Bizonyos államosításról és tervezésről értekeznek, de nem ítélik el a magántulajdont, sem a kapitalizmus intézményeit. Általában azt lehet mondani, hogy a szocializmust nem tűzik ki célként, illetve ha használják is ezt a szót, más értelmet tulajdonítanak annak. A különböző pártdokumentumok, így pl. a frankfurti manifesztum világosan mutatja álláspontjukat. Abból indulnak ki, hogy a kapitalizmus új osztályt teremtett. Kifejtik, hogy a szocializmus arra törekszik, hogy felszabadítsa a népeket a termelési eszközöket birtokló, vagy uraló kisebbség függése alól. Az a célja, hogy az egész nép számára biztosítsa a döntési jogot a gazdasági élet felett. A szocializmus tehát olyan közösség, amelyben a szabad emberek egyenlőként működnek együtt. Nem kétséges, hogy ez a meghatározás éppen abból adódóan, hogy az osztályellentéteket nem fogadja el, nem is foglalkozik a munkásosztály politikai hatalmával. Tehát e nélkül képzelet el a szocialista rendszert. Így juthat el a dokumentum ahhoz a megállapításhoz, hogy az a körülmény, miszerint az állam szabályozóan beavatkozik a gazdasági életbe, ez már szocializmus, vagyis szocializmus az, ha a magántőke működése korlátozott. A frankfurti manifesztum azt állítja, hogy a fő cél a szociáldemokrata értelemben vett szocializmus elérése, ez ugyanis távolabbi cél, a közvetlen cél pedig a teljes foglalkoztatottság biztosítása a termelés növelése, a jólét állandó emelése, szociális biztonság, valamint a bevételek és a vagyon igazságos felosztása. Tehát a közvetlen cél útján kell eljutni a távlati célhoz.

A szociáldemokrácia a frankfurti dokumentum alapján úgy gondolja, hogy a tervezéssel, a köztulajdon fejlesztésével, valamint a magántulajdon, illetve

gazdaság állami és társadalmi ellenőrzésének fejlesztésével lehet átalakítani a monopolkapitalista gazdasági viszonyokat. A gazdaság tervezésével összefüggésben kifejtik, hogy a termelést a nép érdekében kell megtervezni és ez a tervezés nem egyeztethető össze a gazdasági hatalom kevesek kezében való összpontosulásával. Így tehát a demokratikus szocializmus ellentétben áll a monopolkapitalizmussal. Kétségtelen a nép érdekeinek figyelembevétele helyes gondolat, azonban ezt kapitalista és magántulajdonosi körülmények között nem lehet megvalósítani, hiszen a monopolkapitalisták törekvései ezt nem engedik meg. Éppen ezért az általuk hirdetett tervezés, mivel nem követeli meg a termelési eszközök kollektivizálását, illetve azt összeegyeztethetőnek tartják a magántulajdon létezésével — nem is vezet eredményre. Naiv ábránd az, hogy a kapitalista állam meg fogja akadályozni a magánkapitalista tulajdonosok visszaélését hatalmukkal, illetve, hogy az állam segítheti és segíti a kapitalistákat abban, hogy az össztermelés keretében hozzájáruljanak a termelés és a népjólét növekedéséhez. Lényeg tehát az, hogy a mai szociáldemokraták elhatárolják magukat a szocialista országok tervgazdálkodási gyakorlatától.

A frankfurti manifesztum a köztulajdon létrehozását államosítás és szövetkezetesítés útján gondolja fejleszteni. Ez azonban szólam, hiszen az általuk kormányzott országokban csupán elenyésző része a vagyonnak az állami tulajdon, kivéve Ausztriát, melynek speciális történeti okai vannak. Az államosítás is lényegében a kapitalisták érdekeit szolgálja, hiszen ezáltal a műszakilag elmaradt iparágak fejlesztésre kerülnek, de ez semmi esetre sem szünteti meg a népnek a kapitalista monopóliumok és kartellek általi kizsákmányolását. Igen érdekes, hogy a kapitalista üzleti életet átfogó bankok és biztosító társaságok államosításáról nem beszélnek. Enélkül pedig a szocializmus nem valószínűsíthető meg, miként arra Lenin utal. A szövetkezés sem változtat a kapitalista társadalom alapvető gazdasági szerkezetén.

A szociáldemokraták véleménye szerint a tervezést, az ún. köztulajdon fejlesztését törvényhozói útra kell bízni, így a kormány belátására, valamint a szociáldemokrata párt alkudozói tehetségére. Más oldalról azonban a dolgozók sztrájkokkal, bérkövetelésekkel segíthetik a nagytőke korlátozására irányuló kísérleteket. Arra azonban nem adnak választ, hogy miként lehet leküzdeni a monopolkapitalisták ellenállását. Az ún. választási többség döntései még nem eredményezik azt, hogy a finánciókések lemondanak gyáraikról, bankjaikról, földjeikről.

A frankfurti manifesztum továbbá részletesen foglalkozik a magángazdaság ellenőrzésének kérdéseivel, a gazdasági demokrácia koncepciójának keretében. Hangsúlyozza, hogy a szakszervezetek, valamint a termelők és a fogyasztók szövetségei nélkülözhetetlen tényezők a demokratikus társadalomnak, ezek nem válhatnak a központi bürokrácia eszközeivé, de nem fajulhatnak el új rendi szervezetté sem. Az a szociáldemokraták álláspontja, hogy a fenti szervezeteknek — a parlament alkotmányos jogainak teljes megértése mellett — közre kell működniük a gazdasági politika kialakításában. Az volna a cél, hogy ezek a szervezetek és rajta keresztül az állampolgárok megakadályozzák az állami és a magánbürokrácia létrejöttét azzal, hogy a munkások demokratikusan közreműködnek pl. az ipari üzemek vezetésében. Megállapíthatjuk, hogy a demokrácia biztosítása és a dolgozók döntési joga saját ügyeikben helyes követelmény, de kapitalista viszonyok között a dolgozók üzemi bizottságai csupán az alkalmazottak helyzetének és szociális ellátottságának javításában tudnak közreműködni. A magántulajdonos ugyanis nem engedte meg sohasem,

hogy a különböző szakszervezetek és helyi üzemi bizottságai beavatkozzanak, különösen a termelési döntésekbe.

A frankfurti manifesztum foglalkozik a politikai demokrácia kérdéseivel is, és ennek a keretében összefoglalja az *állam és egyén, az állam és közösség* viszonyára vonatkozó főbb elveket. A politikai demokráciával összefüggésben, illetve a társadalmi demokráciával kapcsolatban a dokumentum leszögezi: „A demokratikus szocializmus nemcsak az egyén politikai jogaiért, hanem alapvető gazdasági és társadalmi jogaiért is küzd. Ezek a jogok a többi között a következők: jog a munkához; jog az orvosi ellátáshoz és az anyaság védelméhez; jog a pihenéshez; jog a gazdasági biztonsághoz, öregkor, munkanélküliség és munkaképtelenség idején; a gyermekek joga a gyermekvédelemhez; az ifjúság joga ahhoz, hogy képességeinek megfelelő oktatásban részesüljön; jog az emberhez méltó lakáshoz.” Ezeket a célkitűzéseket helyeselni lehet és azt is, hogy a kapitalizmus és a szocializmus különbözik számos pontban, így pl., hogy a kapitalizmus fő motívuma az egyéni profit, a szocializmusnak pedig az emberi létszükségletek kielégítése; hogy a kapitalizmus az emberek számára féltelmet, gondot, politikai és gazdasági bizonytalanságot eredményez, a szocializmus célja, hogy felszabadítsa az embereket ezek alól, illetve, hogy megnyissa a tudás birodalmát az emberek előtt. Természetesen ezek a célkitűzések taktikai célokat is szolgálnak a szociáldemokraták kezében.

A szociáldemokraták továbbá célul tűzik ki a nők jogi, társadalmi, gazdasági és politikai egyenlőségét. A szociáldemokraták, mint demokratikus szocialisták fenti eszméinek, fogalmainak vizsgálatánál megállapítható, hogy azok osztályok feletti kategóriák, általános emberbaráti célkitűzéseként jelentkeznek — hatásos megfogalmazások, de megvalósításuk még abban az esetben sem történik meg, ha a kapitalista országokban a szociáldemokrácia kerül hatalomra. Ez a hatalomgyakorlás azért nem vezet a fenti célok megvalósítására, mert nem jelenti a tőkésék uralmának a megdöntését, ugyanis a hatalmat csupán a parlamenti többség akaratának végrehajtóiként gyakorolják, s ilyen formán azt a tőkés társadalmi rend, a magántulajdon fenntartása és védelme mellett gyakorolják. A közérdek nevében jelentkező hatalomgyakorlásuk a tőkésék nevében való hatalomgyakorlást jelent. Tulajdonképpen csak reformokat akarnak a magántulajdon érintetlenül hagyásával.

Ezzel függ össze Gunnar *Myrdal* nézete is, aki hangsúlyozza, hogy meghatározott társadalmi értékek választása egyet jelent meghatározott politikai álláspont, illetve politikai reformprogram választásával is, vagyis konzervatív értékek választása, konzervatív politikai álláspont választását is jelenti. Azt is megállapítja Myrdal, hogy a politika elsődleges az elmélethez képest, de csak az a politika ösztönzi az elmélet fejlődését, amely haladó társadalmi reformokra irányul. Azonban a fenti szociáldemokrata értékek, pl. a munkához való jog nem konzervatív érték és mégis ennek a választása konzervatív politikai álláspont választását jelenti a szociáldemokraták részéről. Ez nyilván ellentmondás a szociáldemokraták tevékenységében és célkitűzésében. Myrdal is elszakad a munkásosztálytól, noha haladó nézetei is vannak. A szociáldemokrata párt — amely hatalomra kerül — nem a munkásosztály érdekeit képviseli. Ezt maguk is hirdetik azzal, hogy ha hatalomra akarnak jutni, nem elég egy osztály pártjának lenni. Ha hatalomra kerülnek, irányvonaluk megegyezik a polgári pártokéval. Tulajdonképpen — mint mondják — hatalomra kerülésük a váltógazdálkodás elvének érvényesülését szolgálja, azt, hogy a népakarat mechanizmusát célszerűen szabályozzák. A szerepük pontosabban szólva az, hogy a

népakaratot befolyásolják, s a polgárság érdekében stabilizálják a kapitalista társadalmi rendet. Következésképpen a szociáldemokrata pártok állellenzékei a polgári pártoknak, noha számos kérdésben eltérő álláspontot foglalhatnak el azokkal szemben. Így pl. tagadják, kétségbe vonják a burzsoázia vezető szerepét is, az ún. jóléti államot új típusú államnak nevezik. Ez világosan mutatja az állam marxista koncepciójának feladását.

A szociáldemokrácia ideológiájára hatnak a burzsoá koncepciók, így a jóléti állam, a jogállam, a szociális állam, a kultúrállam koncepciói. Talán még érdemes szólni, hogy miként értelmezi a frankfurti manifesztum a *politikai demokráciát*. Arról már volt szó, hogy a demokráciát osztályok feletti kategóriaként értelmezik, azonban ez alatt lényegében polgári demokráciát értenek, azt tekintik ideálisnak. Azt is leszögezik, hogy a szocializmust csakis a demokrácia által lehet megvalósítani és az a szocializmus révén válhat teljessé. Ezzel tagadják a burzsoá állam forradalmi megdöntésének tételét, illetve a proletárdiktatúrát. A demokráciával összefüggésben kifejtik: hogy az „a nép kormányzása, a nép által, a néptől. Ez biztosítja: a személyiség védelmét az állam bármely önkényes beavatkozásával szemben; a politikai szabadságot; a véleményszabadságot, a sajtószabadságot, a tanítás és a tanulás szabadságát, a szövetkezési és gyülekezési szabadságot, a sztrájkjogot és a vallásszabadságot; a népképviselőket általános, egyenlő és titkos választások útján; olyan többségi kormányzást, amely biztosítja a kisebbség jogait is; minden állampolgár törvényben biztosított egyenlőségét, tekintet nélkül származására, nemére, hitvallására, nyelvére, vagy fajára; az önálló nyelvvel rendelkező csoportok részére a kulturális autonómiát; a független igazságszolgáltatási rendszert: senkitől sem szabad megtagadni a rendes bírósági eljáráshoz való jogot; a bírakat csakis a törvény köti.”

A demokrácia fenti ismérvei megtalálhatók a polgári államok alkotmányaiában is és egyéb jogszabályokban. A fenti jogok azonban mindig valamely osztály vonatkozásában jelentkeznek, így a gyakorlatban az érvényesülésük is korlátozott. Ilyen értelemben pl. a sajtószabadság a kizsákmányoló osztály sajtószabadsága, illetve demokráciája, de a kizsákmányolás is a burzsoázia demokratikus joga, mert amennyiben ellene irányulnak, a burzsoázia úgy véli, hogy egyéni szabadsága ellen támadnak. Természetesen bizonyos körülmények között a polgári demokrácia eszméinek, formális szabadságjogainak védelme is fontos a jogok megnyirbálóival, s a nyílt diktatúrára törő tőkés erővel szemben, mert korlátozott voltuk ellenére is lehetőséget adnak a munkásosztály szervezkedésére, illetve a munkásosztály politikai aktivitásának kifejlesztésére, életfeltételeik javítására.

A szocialista demokrácia azonban nem formális demokrácia, ez ugyanis annak csupán egyik oldala, a másik oldala ugyanis a többség diktatúrája a kizsákmányolók felett. A kizsákmányolás jogát mint kisebbségi jogot nem ismerik el. A demokráciával összefüggésben még számos gondolat jelentkezik a frankfurti manifesztumban. Így: nem lehet azzal visszaélni, annak védelme létérdeke a népek, a társadalmi-gazdasági demokrácia megvalósulása annak feltétele. A frankfurti manifesztum kijelenti, hogy csakis a munkások segítségével lehet megvédeni a demokráciát, hiszen a munkásosztály sorsa elválaszthatatlanul összefügg a demokrácia fennállásával.

A szociáldemokraták mint demokratikus szocialisták nemzetközi vonatkozásban a nemzetköziség elvét hirdetik, s elveikkel általában egyet is lehet érteni, de nem foglalkoznak elveik megvalósításával, illetve számos fontos el-

vet figyelmen kívül hagynak. Államközi kapcsolatokat illetően a szociáldemokrácia követeli az ENSZ alapokmányának betartását és hirdeti az imperializmus, a gyarmatosítás és következményei elleni harcot. A kormányra került szociáldemokrata pártok azonban eltérnek ettől a gyakorlatban. Úgy vélekednek továbbá az államközi kapcsolatokat illetően, hogy a korlátlan nemzeti szuverenitás rendszerén túl kell jutni és a kollektív biztonság rendszerét kell megteremteni.

A szociáldemokraták a szocialista állammal is foglalkoznak. Mindenekelőtt azt „totalitárius” rendszernek titulálják és egy kalap alá veszik Franco Spanyolországával. Bírálják a kommunistákat, hogy az állam segítségével kiélezi a társadalom osztályokra szakadását abból a célból, hogy egy párt diktatúráját vezessék be. (Frankfurti manifesztum.) Továbbá a szocialista államokat imperializmussal, a szabadság elfojtásával, katonai bürokráciával, terrorizmussal vádolják. Azt is hirdetik, hogy a demokratikus szocializmus körülményei között a vélemények merev egyformasága nem követelmény. Így fellépnek a monolitikus egység ellen — amely véleményük szerint a szocialista országok között követelmény. Továbbá úgy látják a szocialista állammal ellentétben, hogy csakis a demokratikus szocializmus biztosítja a szociális igazságosság társadalmi rendjét, a nagyobb jólétet, a szabadságot és a világbékét. Bírálják a szocialista államokat, a totalitárius gazdasági tervezés miatt, mert véleményük szerint az lehetetlenné teszi a termelési folyamat nyilvános ellenőrzését és nem biztosítja a munka eredményének igazságos elosztását. A szociáldemokraták tervezési rendszere más — mondják, mert az a munka eredményét igazságosan osztja el. Ezzel is azt célozzák, hogy tagadják a szocialista forradalom, illetve a proletárdiktatúra szükségességét, lemondanak tehát a szocialista állam létrehozásáról.

A mai szociáldemokrata teoretikusok foglalkoznak a jog kérdéseivel is. A joggal összefüggésben kifejtett nézeteik kapcsolódnak politikai nézeteikhez. Így pl. megfosztják tartalmától a tulajdonjogi viszonyokat és azt állítják, hogy a kapitalista magántulajdon csupán jogilag, vagyis ténylegesen, azaz gazdaságilag nem létezik, mert a tőke demokratizálódott és végbement a tulajdon diffúziója. Ebből levonják azt a következtetést, hogy a jogi helyzet és a tényleges helyzet eltér egymástól, ugyanis ténylegesen a tőkés tulajdonokkal nem rendelkeznek, nem használják és nem birtokolják azt. Valamennyi tulajdonosi jogosultság, így a tőkés tulajdonnal való rendelkezési jog is a tőkés kezéből a menedzserek kezébe ment át, akiket a demokratikus szocializmus szellemében neveltek, képeztek ki. Ezzel összefüggésben meg kell jegyeznünk, hogy a funkcióelválás nem jelenti azt, hogy a menedzserek a közérdeket és nem a tőkés érdekeket szolgálják, hiszen a tőkés továbbra is profitot kap, másrészt viszont a menedzserek nem váltak éppen ezért uralkodó osztállyá. A szociáldemokraták körében ma is tartja magát az a nézet, amit Karl Renner⁹⁸ fejtett ki különböző munkáiban. Azt hangsúlyozta ugyanis, hogy a jognak az a legfontosabb feladata, hogy összetartsa a társadalmat, illetve hogy rendet biztosítson abban. Hirdette, hogy az egyéni akaratot alá kell rendelni az összesség

⁹⁸ Renner, Karl: Die Rechtsinstitute des Privatrechts und ihre soziale Funktion. Ein Beitrag zur Kritik des bürgerlichen Rechts. Stuttgart, Fischer, 1965. 291 p.; Renner, Karl: Die neue Welt und das Sozialismus. Einsichten und Ausblicke d. lebenden Marxismus. Salzburg, Alpenland Verl. 1946. 63 p. (Schriftenreihe „Der Moderne Sozialismus” 1.); Kulcsár Kálmán: A jogszociológia problémái. Bp. Közgazd. és Jogi K. 1960. Rennerről: 251—258. p.

akaratának, másrészt a jog elsegíti a termelés folytatólagosságát. Ilyen formán a jog osztályfeletti célokat szolgál, vagyis a jogot nem tekinti osztályjellegűnek. A mai szociáldemokratáknak megfelel továbbá G. Radbruch nézete is a jogról.

A szociáldemokraták politikai-jogi nézeteivel összefüggésben meg kell alapítanunk, hogy az előbb ismertetett nézetek, különösen politikai nézetek átalakulóban vannak. Ebben a folyamatban jelentős szerepük van a szociáldemokrácián belül tevékenykedő baloldalnak is, amely a proletárdiktatúra mellett foglal állást. Ez vezetett el az 1962-es oslói deklarációhoz, illetve a szociáldemokraták és a kommunista pártok közötti kapcsolatok kialakulásához, a vitához. A konzervatív szociáldemokraták azonban ragaszkodtak a furankfurti manifesztumhoz. Az oslói deklaráció éppen ezért bizonyos kompromisszumot fejez ki a konzervatív és újító — jöllehet nem mindenben marxista — szociáldemokraták között.

A NEMZETI FÜGGETLENSÉGI ÉS A DEMOKRATIKUS MOZGALMAK POLITIKAI ÉS JOGI NÉZETEI

A nemzeti függetlenségi és demokratikus mozgalmak a XX. században tovább fejlődtek. E mozgalmak fellendítésében jelentős tényező volt a munkásosztály kialakulása, szervezetségének erősödése, kommunista pártjainak megjelenése. Általában elmondható, hogy a gyarmati és félgyarmati országok haladó erőinek harca folyamán kialakult nemzeti demokratikus, ill. független államok gazdasági fejlettsége igen eltérően alakult. A különböző gyarmati és félgyarmati országokban az ellentmondások kifejeződtek a nemzeti burzsoázia és az anyaország közötti, a nemzeti burzsoázia és a proletariátus közötti, valamint egyéb osztályok és rétegek közötti ellentmondások területén. A társadalmi ellentmondások nemzeti forradalmakká érlelődtek, melyeknek a vezetője a nemzeti burzsoázia lett. A nemzeti burzsoázia fő célja a nemzeti függetlenség megteremtése volt, illetve a külföldi monopóliumoktól való függés megszüntetése, a belső feudális viszonyok szűk körre korlátozása, majd felszámolása, valamint a nép aktivitásának kifejlesztése, a későbbiekben korlátozása. A nemzeti függetlenségi és forradalmi mozgalmak Ázsiában, Afrikában és a latin-amerikai országokban indultak meg.⁹⁹ A latin-amerikai országok azonban gazdaságilag a kapitalizmus közepes, illetve magas fejlettségi szintjét érték el.

A nemzeti felszabadító és függetlenségi mozgalmak eredményeképpen különböző típusú államhatalmak jöttek létre. Létrejöttek először a többé-kevésbé önálló tőkés államhatalmak: Törökországban (1920), Iránban (1943), Szíriában (1943), Indonéziában (1945), Libanonban (1946), Burmában (1947), Indiában és Pakisztánban (1950). Ezen országokban sajátos politikai és jogi nézetek képeztek a nemzeti felszabadító, illetve függetlenségi harc alapját. Így pl. Törökországban a kemalizmus (Kemal Atatürk, N. S. Kösemihal, Z. Gökalp, akik az osztályharc helyett ma is a nemzeti csoportok harcát tartják fontosabbnak). Indiában a gandhizmus (Mahatma Gandhi, Dzsavaharlal Nehru nézetei) képez-

⁹⁹ Kende István—Szentés Tamás: Fejlődő országok nem kapitalista útja. Bp. Kossuth K. 1966. 295 p.; Tyulpanov, Sz. I.: Az imperializmus gyarmati rendszere és felbomlása. Bp. Kossuth K. 1960. 317 p.; Woddis, Jack: Mi a neokolonializmus? Bp. Kossuth K. 1969. 133 p.; Ideologija szovremennogo nacional'no-oszvoditel'nogo dvizsenija. (Otv. red. Sz. N. Grigorjan.) Moszkva, Nauka, 1966. 230 p.; A kommunista világmozgalom fejlődése. Bp. Kossuth K. 1967. 329 p.; Szántó György: Imperialista és antiimperialista stratégia. Bp. Kossuth K. 1970. 152 p.; Na novom puti. Nacional'no-oszvoditel'noe dvizsenie v Azii i Afriki. (Otv. red. V. I. Pavlov, I. B. Redko.) Moszkva, Nauka, 1968. 590 p.; Couland, Jacques: Az arab világ. Bp. Kossuth K. 1965. 177 p.; Futó József: Afrika. 2. kiad. Bp. Gondolat, 1965. 321 p.; Woddis, Jack: Afrika. (1.) A felkelés gyökerei. (2.) Az oroszlan felébred. Bp. Kossuth K. 1962—1963.; Cox, Idris: Szocialista eszmék Afrikában. Bp. Kossuth K. 1968. 139 p.; Tuganova, O. E.: A Közel-Kelet a világpolitikában. Bp. Kossuth K. 1969. 259 p.; Karczag Gábor: Latin-Amerika a kubai forradalom után. Bp. Kossuth K. 1968. 203 p.; Új államok alkotmányai. 1—2. köt. Bp. 1964—1966. (A Magyar Tudományos Akadémia Allam- és Jogtudományi Intézete Jogösszehasonlító Osztályának Kiadványai.)

ték a nemzeti függetlenségi harc ideológiai alapját. Indonéziában pedig a marchaenizmus (Achmed Szukarno). Iránban az izlam szocializmus irányította eszmeileg a felszabadító mozgalmat. Ez a szocializmus azonban tagadja a társadalom osztályokra tagozódását. Burmában a burmai szocializmus speciális koncepcióját dolgozták ki. Szíria az ún. arab szocializmus híve. Libanonban és Marokkóban a vezér és a tömeg kapcsolatának, illetve szemben állásának problémáit elemezték. Létrejötték továbbá az átmeneti szakaszban levő államok, amelyek közül kiemelkednek a nemzeti demokratikus államok. Ide sorolható Egyiptom (1953), Algéria (1958), Tanzánia (1964) stb. Létrejötték még a népi demokratikus államhatalmak, amelyek utat nyitottak a szocialista állam és jog létrejöttének is. Így volt az Kínában (1949), Észak-Koreában (1953), Észak-Vietnamban (1954), valamint Kubában (1959). Ezekben az országokban a marxista politikai nézetek képviselői voltak Mao Cetung, Kim Ir Szen, Ho Si Mihn, Fidel Castro és részben Che Guevara.

Mindenekelőtt felvetődik a kérdés, hogy milyen politikai és jogi nézetek szolgáltak a nemzeti felszabadító és függetlenségi mozgalmak ideológiai alapjául Afrikában.

Az afrikai nemzeti felszabadító mozgalmak különböző szocialista nézetekre alapozták tevékenységüket: az arab szocializmusra (Nasszer), az afrikai szocializmusra (Nyerere, Senghor), a pragmatikus szocializmusra (Nigéria, Dr. Okpara), a demokratikus szocializmusra (Kamerun, Zambia, Mauritania). A különböző afrikai szocializmus irányzatai közül legjelentősebb Kwame Nkrumah¹⁰⁰ nézetei. [Főbb munkái: Gyarmatok szabadsága felé (1962), Afrikának egyesülni kell (1963), a Neokolonializmus (1967).] Frantz Fanon¹⁰¹ nézetei is jelentősek. [Főbb művei: A föld rabjai (1961); Fekete bőr, fehér maszkok (1952).] Julius Nyerere¹⁰² nézeteivel is foglalkozni kell. [Fő munkája: „Ujamaa.” Az afrikai szocializmus alapja (1962).] Jelentős még Gamal Abdel Nasszer¹⁰³ koncepciója is. A fenti gondolatok kifejeződnek más afrikai országok politikai vezetőinek írásaiban is, illetve azokhoz képest sajátos elméletet fejtettek ki pl. Modibo

¹⁰⁰ Nkrumah, Kwame: Towards colonial freedom. Africa in the struggle against world imperialism. London, Heinemann, 1962. (1st ed. 1947.); Nkrumah, Kwame: Africa must unite. London, Heinemann, 1963. XVII, 229 p.; Nkrumah, Kwame: Neokolonializmus az imperializmus utolsó szakasza. (Előszó: Sík Endre.) Bp. Kossuth K. 1967. 281 p.; Nkrumah, Kwame: The autobiography of —. Edinburgh, Nelson, 1957. 310 p.; Cox, Idris: Szocialista eszmék Afrikában. Bp. Kossuth K. 1968. Nkrumahról elsősorban a 8. fejezet: 94—102. p.; Grundy, Kenneth W.: The political ideology of Kwame Nkrumah. — African political thought. Denver, 1968. 65—100 p.

¹⁰¹ Fanon, Frantz: Les damnés de la terre. Paris, Maspero, 1961. 244 p. (Cahiers Libres. 27—28.) Magyar nyelven részletek: Marton Imre: Eszmék és téveszmék a harmadik világban. Bp. 1969. 213—254. p.; Fanon, Frantz: Peau noire, masques blancs. Paris, Éd. du Seuil, 1952. 223 p.; Marton Imre: Eszmék és téveszmék a harmadik világban. Léopold Sédar Senghor, Aimé Césaire és Frantz Fanon filozófiai-társadalmi koncepcióinak kritikai elemzése. Bp. Kossuth K. 1969. Fanonról különösen: 78—101., 128—157. p.; Thompson, Willie: Frantz Fanon — Marxism Today. 1968. 245—251. p.

¹⁰² Nyerere, Julius: The basis of African socialism. — Dar es Salaam. 1962. április. (Említi: A filozófia története. 6/2. Bp. 1970. 247 p.); Spacek, Peter: Julius K. Nyerere. Berlin, Union Verl. 1968. 31 p.; Cox, Idris: Szocialista eszmék Afrikában. Bp. Kossuth K. 1968. Nyereréről: 35—36., 52—53., 105. p.

¹⁰³ Nasszer, Gamal Abdel: A forradalom filozófiája. (Bev., jegyz. Makai György.) Bp. Kossuth K. 1957. 70 p.; Cox, Idris: Szocialista eszmék Afrikában. Bp. Kossuth K. 1968. Nasszerről: 103—105. p.; Szaid el Maszri: A nasszerizmus. — Nemzetközi Szemle. 1961. 3. sz. 79—84. p.

Keita, Jomo Kenyatta, Sekou Toure¹⁰⁴ és Leopold Senghor¹⁰⁵. A jogi nézeteket illetően az országokban attól függően, hogy milyen gyarmatok voltak a polgári-jogi nézetek érvényesülnek. Ezek fejeződnek ki pl. az alkotmányokban (vö. pl. az 1963-as algériai alkotmánnyal, az 1956-os egyiptomi alkotmánnyal stb.).

Nkrumah Kwame (1909—) politikai nézeteit vizsgálva mindenekelőtt rá kell mutatnunk arra, hogy a politikai függetlenség problémáit összekapcsolta a politikai hatalom kérdéseivel. Ez azt jelentette, hogy pl. 1957 és 1966 között Ghanában megvalósították az imperialista befolyástól mentes alkotmányos hatalmat, a nemzeti szuverenitást, vagyis azt, hogy az afrikaiak — nevezetesen Ghanában — önmagukat kormányozzák. Nkrumah állást foglalt az afrikai egyesült államok létrehozása mellett. Ez összefüggött Nkrumah azon nézetével, hogy Ghana függetlensége mindaddig értelmetlen, amíg nem kapcsolódik össze Afrika teljes felszabadításával. Nkrumah állandóan hangsúlyozta, hogy a szocializmus megvalósítása nem történhet meg iparosítás nélkül. Felismerte azt a tényt, hogy az 1957-ben kivívott politikai hatalommal még nem valósult meg a szocializmus. Nkrumah tisztában volt azzal, hogy a szocializmus olyan rendszer, amely köztulajdonba veszi a termelőeszközöket; a földet, annak erőforrásait és felhasználja azokat a nép szükségletének kielégítésére. Fő feladatnak tartotta a nép zömét megnyerni a szocialista eszméknek, azt hirdette, hogy ez alapvető feltétele a szocializmus építésének. Nkrumah a szocializmus építése szempontjából döntő fontosságot tulajdonított a politikai pártok szerepének, s kifejtette, hogy fegyelmezett párt vezetése nélkül a szocializmus nem valósítható meg. Hirdette, hogy csakis a párt vezetésével lehet felépíteni a szocialista államot. Rámutatott arra is, hogy az egypártrendszer önmagában nem záloga a társadalmi és politikai haladásnak. Csak az olyan szocialista egypárt biztosítja a társadalmi haladást, amely a valódi szocialista társadalom felé halad. Ekkor lesz ugyanis az egypártrendszerű állam a demokrácia legmagasabb formája. Bár hirdette a munkásosztály vezető szerepét, de a kulcspozíciókat a kormányban és a pártban nem ők, hanem a polgári „elit” gyakorolta, s ez hiba volt. Véleménye szerint a párt szervezetében és vezetésében a demokratikus centralizmus elvének kell érvényre jutni. Nkrumah tehát a marxizmust alkalmazta a sajátos afrikai körülményekhez.

Nkrumah rámutatott arra is, hogy Afrikában a szocializmus építését be-

¹⁰⁴ *Touré, Sékou*: Nezáviszímaja Cvineja. Sztat'i i recsi. Per. sz. franc. Moszkva, Izdat. Inosztr. Lit. 1960. 188 p.; *Touré, Sékou*: Guinean revolution and social progress. Cairo, Société Orientale de Publicité, 1963.; *Touré, Sékou*: A guineai forradalom és az antiimperialista harc. — Béke és Szocializmus. 1967. 4. sz. 93—107. p.; *Andrain, Charles F.*: The political thought of Sekou Toure. — African political thought: Lumumba, Nkrumah, and Toure. Denver, Col., Univ. of Denver, 1968. 101—135. p.

¹⁰⁵ *Senghor, Léopold Sédar*: A negritude-ről. — Marton Imre: Eszmék és téveszmék a harmadik világban. Bp. 1969. 185—200. p.; *Senghor, Léopold Sédar*: Pierre Teilhard de Chardin et la politique africaine. Paris, Seuil, 1962. Magyar nyelven részlet: *Marton Imre*: Eszmék és téveszmék a harmadik világban. Bp. 1969. 201—205. p.; *Senghor, L. S.*: On African socialism. New York, Praeger, 1964. 173 p.; *Marton Imre*: Eszmék és téveszmék a harmadik világban. Bp. Kossuth K. 1969. Senghorról különösen: 113—125. p.; *Cox, Idris*: Szocialista eszmék Afrikában. Bp. Kossuth K. 1968. Senghorról: 31—33., 34. p.; *Tordai Zádor*: A „katolikus filozófia.” — Márkus Gy.—Tordai Z.: Irányzatok a mai polgári filozófiában. Bp. Gondolat, 1964. Senghorról a „Teilhardizmus Franciaországban és Afrikában” c. fejezetben: 257—269. p.; *Amidou, Cheik A.—Diene, Mamadou*: Szenegál változásokat vár! — Béke és Szocializmus. 1965. 6. sz. 98—105. p. (Senghor afrikai „szocializmusáról” és politikájáról.)

folyásolják az izlam vallás tradíciói, a törzsi társadalom fennmaradt jegyei, valamint a nyugat-európai kultúra is, összefüggésben a gyarmatosítással és az új gyarmatosítással. Nkrumah elfogadta a dialektika módszereit is. Nkrumah úgy látta, hogy az afrikai társadalom, éppen abból adódóan, hogy ott fennmaradtak a törzsi társadalom speciális vonásai, magában foglalja a szocializmus megvalósításának lehetőségét.

Nkrumah bírálta az afrikai szocializmus nem marxista koncepcióit, így különösen azokat a nézeteket, amelyek azt hirdették, hogy Afrikában nem alkalmazható Marx, Engels, Lenin által kidolgozott tudományos szocializmus elvei. Azokat bírálta tehát, akik elvetették ugyan az imperializmus politikai-jogi ideológiáját, de erős kétkedéssel viseltettek a marxizmus—leninizmus politikai-jogi ideológiájával szemben. Bírálta továbbá a pán-afrikanizmust is.

Nem lehet azonban elfogadni Nkrumah azon nézetét, miszerint a hagyományos afrikai törzsi társadalom alapelvei megegyeznek a szocializmus elveivel napjainkban is, ugyanis a kialakult feudalizmus és a gyarmati kormányzás átalakította és meggyengítette a régi törzsi rendszert, noha kétségtelenül nem ásta azt alá, illetve nem rombolta teljesen szét a régi törzsi kapcsolatokat. Így pl. a törzsfőnökök napjainkban is a törzs tagjait munkára hívhatják, és ingyenes munkát végeztetnek velük, valamint természetbeni adót is követelnek tőlük. Ez azonban nem általános ma már Afrikában. A különböző törzsi mozgalmak éppen ebből fakadnak, hiszen a független kormányok eltörölték a törzsfőnökök ezen kiváltságait.

Nkrumah felismerte, hogy az ország politikai függetlenségének megteremtése önmagában még nem jelent teljes felszabadulást, és így felhívta a figyelmet a legnagyobb veszélyre, a neokolonializmusra. Ezzel kapcsolatban írta: „Az imperializmus még mindig hatalmas erő, amellyel Afrikában számolni kell. Ellenőrzés alatt tartja országaink gazdaságát. Működése világméretekben, sokféle változatban folyik: gazdasági, politikai, kulturális, nevelési és katonai, valamint hírszerző és tájékoztató szolgálatok által. Az Afrika-szerte terjedő függetlenségi mozgalom hatására új formákat talál ki és körmönfontabban rejti el igazi arcát. Már felhasználja és továbbra is fel fogja használni azokat a különböző kulturális és gazdasági egyesüléseket, amelyeket a gyarmati rendszer a hajdani európai urak és afrikai alattvalóik között erőszakkal létesített. Csatlós államokat hoz létre, amelyeket a távolból ügyesen igazgat. Kiforgatja és meglövegolja majd, mint ezt manapság is teszi a sarjadó nacionalizmussal és függetlenséggel szemben lappangó aggályokat. Szítani fogja, mint ezt manapság is teszi a helyi érdekek, a személyes kapzsiság és a becsvágy tüzét, a vezetők és a hatalom vetélkedő-várományosai között.”¹⁰⁶ Nkrumah továbbá Modibo Keitával egyetértésben — állást foglalt amellett, hogy szükséges a szocializmus szó tartalmának a tisztázása éppen azért, hogy egyesek ne álcázhassák magukat a szocializmus cégérével. Le kell tehát leplezni és szét kell zúzni az olyan téves és csalóka nézeteket, mint pl. az afrikai szocializmus, a pragmatikus szocializmus, a hagyományos afrikai szocializmus, valamint az arab szocializmus stb. Állást foglalt a tudományos szocializmus elveinek általános elfogadtatása mellett is.

Fanon Frantz (1926—1961) a nemzeti felszabadító és függetlenségi mozgalom forradalmi szárnyának az ideológusa. Martinique szigetén született. Csatlakozott az Algériai Nemzeti Felszabadító Fronthoz. A Feketebőr, fehér maszkok c. művében megállapította, hogy sem a fekete, sem fehér nem igazolhatja

¹⁰⁶ Nkrumah K.: Neokolonializmus. I. m.

magasabbrendűségét bőrének színével, mert ezzel nem juthat el a szabadsághoz vezető úthoz. Elutasította tehát azt a nézetet, miszerint a feketéknek négerségükben kell keresni emberi mivoltukat. Fanon A föld rabjai c. munkájában azt a célt tűzte ki, hogy lefektesse a nemzeti forradalom politikai, ideológiai alapját.

Munkájában elemezte az erőszak szerepét. Az erőszak véleménye szerint három szakaszban jelentkezik. Az erőszak első szakasza jelentkezett, illetve jelentkezik a gyarmati uralomban, hiszen a gyarmati uralom kiépítése az erőszakon alapul. A gyarmati országokban levő hatalmat jellemezve megállapította, hogy az a tisztá erőszak nyelvét használja a néppel szemben és az erőszakot beviszi a gyarmatosítottak agyába. Az erőszak második szakasza véleménye szerint a benszülöttek között jelentkezik és olyan formákban nyilvánul meg, mint a törzsek torzsalkodása, a törzsek közötti testvérharc, illetve kifejeződik azok érzelmi világában, a vallásos táncokban, a jelképes kivégzésekben, képzelt gyilkosságokban. Az erőszak harmadik szakasza már nem a benszülöttek között jelentkezik, hanem a gyarmatosítókkal szemben. Ez a szakasz tehát a gyarmati rendszer felszámolásának folyamatával kapcsolatos és a nemzeti felszabadító harcokban ölt testet. Álláspontja szerint ez az irány a helyes irány, mert akkor a gyarmatosító már felismeri ellenségét. Fanon kétségtelenül Hegel hatására fejtette ki az erőszak hármass dialektikáját.

Az erőszak utolsó szakaszával összefüggésben Fanon foglalkozott a különböző társadalmi osztályok és rétegek szerepével a nemzeti felszabadító mozgalomban és a függetlenség utáni időszakban. Az volt a véleménye, hogy a társadalom rétegződését az afrikai országokban faji tényezők határozzák meg. Ez azonban nem fogadható el, hiszen a társadalmi rétegződés az afrikai országokban is a termelési viszonyokkal függ össze. Ilyen értelemben nem lehet elhanyagolni a gazdasági kizsákmányolás problémáit, vagyis nem lehet az államhatalmi szférára korlátozni a gyarmati rendszer elleni harcot. Véleménye szerint az erőszak harmadik fajtáját, vagyis a felszabadító erőszakot kizárólag csak a parasztság hordozhatja, mert az a forradalmi osztály. A nacionalista pártoknak tehát ezekre kell támaszkodniuk. Az a véleménye ugyanis, hogy a nemzeti burzsoáziának, a gyarmati proletariátusnak, illetve a gyarmati értelmiségnek az élet- és munkafeltételei függenek a kapitalista viszonyoktól és éppen ezért csak a parasztság lehet a felszabadító mozgalom forradalmi ereje, mert azok nem függenek, de a termelés folyamatában és a szellemi életben sem érintkeznek a gyarmatosítókkal. A parasztság tehát nem kötődik a gyarmati világhoz — szögezi le — és nem haszonélvezője a gyarmatosításnak, míg a munkásosztály a parasztsághoz képest privilegizált helyzetben van, vagyis a proletariátus alkotja leginkább a gyarmati rendszer által elkényeztetett réteget. Az értelmiség is igyekszik asszimilálódni a gyarmati világhoz. Elismeri Fanon azt, hogy a gyarmatosítók és a nemzeti burzsoázia, illetve az értelmiségiek, avagy a munkásosztály és a gyarmatosítók között lehetnek ellentétek, hiszen azoknak is vannak sajátos érdekeik, de ezek az ellentmondások, illetve összefüggések, véleménye szerint nem lépik túl a gyarmati világ kereteit, mert hiszen a gyarmati rendszer erőszakos megsemmisítése mind a két fél érdekét sértené. A parasztság viszont olyan osztály, illetve réteg — tehát nem tekinti a társadalmat osztály nélkülinek —, melynek földjeit elrabolták, amely biztosítja számára a kenyeret és méltóságot, így semmiféle kompromisszumra nem hajlamos, és nincs veszíteni valója, ellentétben a gyarmati országokban élő proletariátussal. Állást foglal amellett is, hogy a forradalmi erőszak megvaló-

sítása céljából fegyvert kell fogni a gyarmatosítók érdekeit védő katonai erők ellen.

Fanon legnagyobb hibája, hogy a proletariátust elszakítja a parasztságtól és a fegyveres harc mozzanatát abszolutizálja, s azt hirdeti, hogy a fegyveres harcot elsősorban a falvakban kell ösztönözni és kiszélesíteni. A gerillaharcot tehát a falvakban kell folytatni s így a parasztság által kifejtett erőszaktól függ végső soron az egész függetlenségi háború kimenetele.

Felvetődik a kérdés, hogy hogyan képzelte el Fanon a szocializmust, illetve a szocialista társadalmat, amely a nemzeti felszabadító mozgalom eredményeképpen létrejött. Az volt a véleménye, hogy az nem lehet sem a kapitalizmus, sem pedig a szocialista országokban megvalósult szocializmus. A létrejött szocialista társadalomban — véleménye szerint nincs szerepe sem a nemzeti burzsoáziának, sem pedig a gyarmati proletariátusnak, ami kétségtelenül összefügg korábbi nézeteivel. Az a véleménye ugyanis, hogy a nemzeti burzsoázia tökeszegény és képtelen arra, hogy a termelést fellendítse, továbbá annak érdekében, hogy politikai uralmát fenntartsa, mindig antidemokratikus módszerekhez folyamodik. A nemzeti burzsoázia továbbá hajlamos a kompromisszumos megegyezésre az imperialista gyarmatosító hatalmakkal is. A nemzeti burzsoázia a függetlenség elnyerése után csupán gazdasági uralmát akarja kiszélesíteni az államhatalom felhasználásával, s erejét részben az imperializmus támogatásából meríti és hajlamos arra, hogy letérjen arról az útról, amely az ország gazdasági függetlenségét biztosítaná. A munkásosztállyal összefüggésben az volt a véleménye, hogy az nem képvisel önálló politikai erőt, mert nincsenek önálló céljai, törekvései és ilyen értelemben az csupán a nemzeti burzsoázia függvénye. Megállapítja azt is, hogy a munkásosztály szervezetei sem találják meg a helyüket a függetlenség után. Annak érdekében tehát, hogy a szocialista társadalom felépüljön, szükséges a parasztság és az értelmiség összefogása és nem a munkás—paraszt szövetség, mint ahogy azt a marxizmus tanítja. (Kilúgozza tehát a szocializmusból a proletárdiktatúra szocialista államát.) Úgy gondolta, hogy el kell zárni a nemzeti burzsoázia előtt az államhatalomhoz vezető utat. Fanon tehát olyan szocialista rendszert hirdet, amely az egész nép érdekeit tartja szem előtt, amely azon az elven alapszik, hogy az ember a legfőbb érték, amelyben a hatalmat a parasztság és az értelmiség gyakorolja. Ez a szocializmus azonban távol áll Marx, Engels, Lenin nézetétől, távol áll a proletárdiktatúrától. Nem véletlenül hangsúlyozta Nkrumah, illetve Modibo Keita, hogy a szocializmus tartalmának tisztázása rendkívül fontos. Ugyanis Fanon speciálisan értelmezte a szocializmus kifejezést, s az igen távol áll az államhatalom politikai bázisát a munkás—paraszt szövetségben látó marxista—leninista politikai-jogi elmélettől.

A politikai pártokkal összefüggésben az volt a véleménye, hogy azok akkor korcsosodnak el, ha a városokban működnek. Arra buzdít, hogy a pártot végsőkig decentralizálni kell és hogy a kormány székhelye se a fővárosban legyen. Mint a fentiekből látható Fanon speciális osztályelméletet fejtett ki és így képtelen volt meghatározni a függetlenséget követő időben kialakítandó társadalmi rendszert. Ennek számos oka van. Így pl. az, hogy helytelen osztályfoglalomból indul ki, azokat ugyanis a gyarmati világba való beilleszkedésük mértéke szerint különbözteti meg döntően a számszerűség, a jövedelem-nagyság, az életmód mellett. Más oldalról viszont a parasztságot egységes osztálynak tekinti, ami ellentmond a tényeknek. Nem elemezte továbbá tudományosan a proletariátus összetételét sem. Az igaz, hogy a volt gyarmati orszá-

gok munkásosztályának önálló politikai fellépése korlátozott és szervezettsége alacsony, ez elsősorban azzal magyarázható — amit Fanon figyelmen kívül hagyott —, hogy a proletariátust a gyarmati országokban nem egyesíti a termelés, az ugyanis még kevésbé folyik nagyüzemi keretekben. Másrészt viszont azt is látni kell, hogy Fanon helytelen politikai ideológiai koncepciót tesz magáévá, melyet Jean-Paul Sartre „A dialektikus ész kritikája” (1960) c. művében képvisel.

Julius Nyerere (1922—) afrikai szocializmus-koncepciójában a szocializmus lényegében elosztó. Törekvése az, hogy gondoskodjék arról, hogy akik vetettek, tisztességes részt arassanak le abból, amit vetettek.¹⁰⁷ Ez a koncepció, a szocializmust nem köti össze a javak termelési módjával, illetve a társadalmi tulajdonnal. Nyerere meggyőződése, hogy Afrikában a korai közösségi társadalom a szocializmus elveit testesíti meg. Ez igaz lehet, noha itt is áll az, amit Nkrumah nézeteivel összefüggésben kifejtettünk. Az afrikai hagyományos társadalom valóban közösségi társadalom volt és az emberek közötti egyenlőség jellemezte, azonban napjainkban vajmi kevés maradt meg abból. Ilyen értelemben tehát a hagyományos afrikai közösség a régi formájában semmi esetre sem biztosítaná a nép helyzetének gyökeres átalakítását. Ismeretes az is, hogy Afrikában középkori államok is voltak, ezeknek sem volt közük az egyenlőségi rendszerhez. Ha valaha is fennállt az érdekközösség, az nyilván eltűnt a későbbiekben. Érdekes Nyerere felfogása a földdel kapcsolatban. Így ír erről: „az afrikainak a földhöz való joga... egyszerűen használati jog volt; más joga nem lehetett hozzá és eszébe sem jutott volna megpróbálni, hogy ilyet igényeljen”.¹⁰⁸ Nyerere nézetei 1965-től kezdve változáson mentek keresztül, s közeledtek a marxista politikai felfogáshoz. Ez abban fejeződik ki, hogy célként az osztály nélküli társadalom felépítését tűzte ki. Aláhúzta azonban, hogy más szocialista országoktól az eltérés a szocializmus megvalósításának mód-szereiben jelentkezik. Hangoztatta azt is, hogy Tanzániában a termelőeszközök népi tulajdonának állami tulajdonná történő átalakítására egyre több szervezetet létesítenek és törekednek az iparosításra is. Nyerere tehát a szocializmus helyes értelmezése felé közeledett, ami azonban nem jelenti a marxista politikai nézetek teljes elfogadását. A szocializmus alapjai lerakásához ugyanis nem csupán az iparosítás, hanem a korszerű nagyipari, a nagyüzemi mezőgazdaság is szükséges. Szükséges továbbá a magántulajdon valamennyi formájának a felszámolása, valamint olyan új államszervezet kiépítése, amelyben — de az ipari és a szövetkezeti vezető szervezetekben is — a kulcspozíciókat a munkások és parasztok töltik be; ahol a társadalom irányítását a marxista—leninista pártok vezetik és ahol megvalósul a munkás—paraszt szövetség.

Gamal Abdel Nasszer (1918—1970) kezdetben az arab szocializmus eszméjét hirdette. Nasszer koncepciójában azonban 1961-ig ellentét volt külpolitikája és belpolitikája között. Külpolitikájának központi magva, az imperialistaellenesség — feltétlen haladó volt. Belpolitikájában azonban reakciós elemek jelentkeztek, ugyanis a haladó elemeket elnyomták. Fő munkája: „A forradalom filozófiája” (1954). E mellett számos beszédét kell figyelembe venni nézeteinek elemzésénél. Fő munkájában a nemzeti összefogás és az osztályharc közötti konfliktusban látta az előző „forradalmak”, vagyis az imperialista és a nemzeti függetlenségi harc bukásának okait. Az volt a véleménye, hogy a had-

¹⁰⁷ Nyerere J.: The basis... I. m.

¹⁰⁸ U. ott.

sereg osztályok felett áll és csupán az alkalmas a „forradalom” keresztülvitelére. Hirdette az arab világ összefogását.

1961-ben a szocializmus építése Egyiptomban egyre jobban előtérbe került, s változásokat követelt a reakciós belpolitikában. Egyértelműen bebizonyosodott, hogy nem lehet a szocializmust építeni, ha nem támaszkodik széles osztályalapokra, illetve, ha nem valósul meg az összefogás a szocializmus meggyőződéses hiveivel, a kommunistákkal. A későbbiekben az ilyen összefogás megteremtésén fáradozott. Nasszer 1964-ben összevetette az arab szocializmus eszméjét a marxi szocializmus eszméjével, s arra a következtetésre jutott, hogy bár az arab szocializmus nem a marxi szocializmus, de annak építése tudományos alap nélkül elképzelhetetlen.

Foglalkozott az egyiptomi államhatalom jellegzetességével is és megállapította, hogy az állam a nép hatalmát, vagyis a munkások, a gazdák, a művelt emberek, a fegyveres erők és a nemzeti tőkések szövetségén alapuló hatalmát testesíti meg. Nasszer jól látta, hogy az államszervezetben harc folyik a különböző osztályok érdekeinek érvényesítéséért, nézete szerint azonban ezeket a különböző osztályérdekeket az osztársadalmi, illetve nemzeti érdekekre apellálva lehet és kell feloldani. A feloldás pedig akkor sikerül, ha kezdetben a hadseregre támaszkodnak, később a tömegekre, az Arab Szocialista Unióra, s ezen belül a társadalmi forradalom befejezésében érdekelt osztályok szövetségére. Végző soron Nasszer a felülről irányított osztályharc koncepcióját fogadta el. Úgy vélekedett, hogy ezzel az osztályharmónia biztosítható az egyiptomi társadalomban. Az egyiptomi társadalmi-gazdasági változások elvezettek a kizsákmányoló osztályok főbb rétegeinek a felszámolásához, de egyben a munkásosztály alakulását is eredményezték. Mindezek vezettek el Nasszer azon kijelentéséhez, hogy a szocialista rendszert a munkásosztály képviseli. Ez továbbá fakadt abból is — amit korábban célként tűztek ki —, hogy az államhatalmi-képviselői szervezetben 50%-ban a munkások és a parasztok voltak, ami biztosította lényegében a munkások és parasztok vezetését. Ezekkel a gondolatokkal Nasszer feladta azt az elképzelését — amit korábban az arab szocializmus keretében hirdetett —, hogy az osztályharc békés keretek között jelentkezik csupán, s az osztályharmónia elképzelhető. A marxi szocializmus Nasszer nézeteire különösen az 1964-es Nemzeti Charta kialakítása során hatott. Az 1965-ös ideiglenes egyiptomi alkotmány szerint az Egyesült Arab Köztársaság „a dolgozó nép szövetségén alapuló, demokratikus, szocialista állam”.

A különböző afrikai országokban is működtek, illetve működnek kommunista pártok legálisan és illegálisan. Így pl. működött kommunista párt Algériában, később azonban beolvadt a Nemzeti Felszabadító Frontba. Egyiptomban is működött illegálisan, rövid ideig legálisan is kommunista párt, később azonban beolvadt az Arab Szocialista Unióba. Mindkét országban a kommunisták a frontban, illetve az unióban tevékenykednek, amelynek a célja a szocializmus felépítése. Napjainkban Marokkóban, Tunéziában, Nigériában, Szenegálban és a Dél-Afrikai Unióban illegálisan működnek a kommunista pártok. A különböző afrikai országban működő kommunista pártok, illetve kommunisták egyetértenek a nemzeti felszabadító harc azon első feladatával, hogy először is nemzeti demokratikus államot kell megteremtteni, mert az a szocializmusba való átmenet egyik szakasza. Úgy látják azonban, hogy a mai afrikai államokban a szocialista állam, de a nemzeti demokratikus állam megteremtése is két módszerrel mehet végbe, egyrészt fegyveres harccal lehet elérni, másrészt békés úton. Így pl. Dél-Afrikában a célt fegyveres harccal és ez

Marokkóban, Tunéziában, Nigériában, Kenyában sem kizárt. A szocializmusba való átmenet békés útja legjobban az egyiptomi, tanzániai, máli nemzeti demokratikus államok vonatkozásában áll fenn, noha itt sem kizárt a fegyveres út.

Ami az afrikai államokban érvényesülő *jogi nézeteket* illeti, mindenekelőtt megállapítható, hogy azokat jelentős mértékben befolyásolják a volt gyarmattartó országokban érvényesülő jogi nézetek.¹⁰⁹ A volt francia gyarmatokon pl. Algériában jelentős hatást gyakorolnak a francia politikai és jogi nézetek. Így pl. az alkotmányban is tükröződnek Rousseau nézetei és általában a népszuverenitással összefüggő, s a francia politikatudományokban jelentkező koncepciók. Kifejeződik továbbá Montesquieu tanítása az alkotmányban: a bírák csak a törvényeknek kötelesek engedelmessé válni, vagyis elismerik a bírák függetlenségének elvét. Az algériai alkotmány a továbbiakban tükrözi az izlám hatását is. Megállapítja, hogy a szellemi erőt az izlamból kell meríteni. Az alkotmány továbbá tükrözi Fanon nézeteit, miszerint a népnek élcsapatait a fellahok, a dolgozó tömegek és a forradalmár értelmiségiek képezik. Abban a kérdésben pedig, hogy az alkotmány szabályozza-e a forradalmi párt funkcióit, az az álláspont és ezt tükrözi az alkotmány is, hogy azt szabályozni kell. Az alkotmány aláhúzza, hogy az egypárt rendszer a nép által gyakorolt, hatalom, illetve a népi demokratikus forradalom szilárd alapja. A Nemzeti Felszabadító Front tehát mint párt irányítja — és ez jogi megerősítést is nyert — az ország építését. A volt angol gyarmatokon, mint pl. Ghanában az angol jogi nézetek érvényesülnek, amelyek általában a jurisprudencia cím alatt foglalhatók össze. Tekintettel arra, hogy a Ghanában jogforrásként ismerik el a törvény mellett és a common law mellett a szokásjogot is, így a szokásjoggal kapcsolatban számos elméleti nézet alakult ki. Ghanában ugyanis a törzsfőnököknek a hatáskörébe tartozik a szokásjog alapján történő igazságszolgáltatás. A ghanai alkotmány tükrözte Nkrumah nézeteit is az Afrikai Államok Uniójával összefüggésben. Továbbá az 1960-as alkotmányban részletesen szabályozták az elnöki hatalom problémát is. Nigériában is jelentős szerepet játszik a törzsi jog és érvényesül a common law is.

A latin-amerikai országok sajátos történeti utat jártak végig. Hosszú ideig főként spanyol gyarmatok voltak. Később, de napjainkban is az USA-tól gazdasági és politikai tekintetben is *függő* államokká váltak.

A latin-amerikai országokban folyó nemzeti függetlenségi és felszabadító harc sajátos elméletét fejtette ki Ernesto *Che Guevara*¹¹⁰ (1928—1968). Főbb művei: „A gerillaháború” (1960), „A forradalmi háború módszerei” (1963). Argentínában született, bejárta csaknem az összes latin-amerikai országokat, a kubai forradalom vezető személyisége. Kubában volt bankelnök, iparügyi miniszter és diplomata.

Nézeteinek tengelyében a forradalom és az új állam létrehozásának kérdései állanak. Azt hirdette, hogy az antifeudális—antiimperialista forradalom, melynek eredménye az új állam — ennek nemzeti demokratikus és szocialista jellegét előzően nem tisztázta — fegyveres úton jöhet létre. Kiemelte, hogy a

¹⁰⁹ Vö. Új államok alkotmányai. 1—2. köt. I. m.

¹¹⁰ *Guevara, Ernesto: On guerilla warfare. Introd. by H. C. Peterson. New York, Praeger, 1961. XXXIII. 85 p.; Guevara, Ernesto: Venceremos! Speeches and writings. Ed., annot., introd. by J. Gerassi. New York, Macmillan, 1968. 442 p.; Guevara, Ernesto: Episodes of the revolutionary war. New York, International Publishers, 1968. 144 p.; Karczag Gábor: Ernesto Che Guevara. Bp. Kossuth K. 1969. 253 p.; Vámos Imre: „Che” Guevara legendája. Bp. Gondolat, 1968. 128 p.*

forradalom feltételeinek beérését az ún. gerillaközpont, mint motor — illetve vezetőerő — kialakítása nagymértékben elősegíti. Véleménye szerint a gerillaközpontban meghatározott számú egyén tevékenykedik. A gerilla — húzta alá — olyan katona, illetve társadalmi reformer, aki a nép elnyomói elleni dühödt tiltakozása kifejezésére fegyvert ragad és harcol annak a társadalmi rendszernek a megváltoztatásáért, amely elnyomásban és nyomorban tartja a fegyvertelent.

Összes gondolatait figyelembe véve megállapítható, hogy Guevara látta azt, hogy a gerillaközpont nem működhet a lakosság támogatása nélkül és azt is, hogy a gerillákat mint népi erőt hadsereggé kell szervezni, mert az csak így alkalmas az elnyomó állam hadserege elleni harcra, illetve így alkalmas győzelmet elérni. Azt is hangsúlyozta, hogy a forradalom valamennyi feltételét a gerillaközpont nem hozhatja létre, illetve, hogy ez a koncepciója nem becsüli le a szervezett munkástömegek harcát. Azonban a körülmények — véleménye szerint — a fegyveres harcot teszik reálisá. Azt is hirdette, hogy a gerilla agrárforradalmár és a fegyveres harcnak alapvetően vidéken kell végbemennie, mert osztályszempontból a paraszt a legforradalmibb erő. (Vö. Fanon nézeteivel.) Megállapítható azonban, hogy Guevara nem tagadta teljesen a forradalom nem fegyveres útjának lehetőségét és arra is utalt, hogy ez nemcsak a faluban, hanem a városban is lehetséges, egyrészt gerillaközponttal, másrészt választással is. Ő maga azonban a fegyveres harc híve volt, de mint a fentiekből láttuk, nézeteit nem abszolutizálta, noha fogalmazásaiból néha ezt lehet következtetni. Másrészt azonban a gyakorlatban ő maga is eltávolodott elvi álláspontjától.

Guevara a kubai forradalmat az összes latin-amerikai országok számára szabálynak tekintette, bár elismerte, hogy sok olyan külső és belső körülmény játszott közre abban, ami megkönnyítette a forradalom győzelmét Kubában, így az nehezen ismételhető meg. Végző soron mégis megismételhetőnek tartotta, mert az összes latin-amerikai országokban — véleménye szerint — fennállnak az alábbi körülmények: a földbirtokosok uralkodnak szövetségben a helyi burzsoáziával és külföldi monopóliumokkal, amely a dolgozókat mérhetetlenül kiszákmányolja; valamennyi latin-amerikai ország gazdaságilag elmaradott, a gyengén fejlett országok közé tartozik; valamennyi latin-amerikai országban nagymértékben jellemző az éhség. A fenti tényezőknek forradalmasító hatása van a közös ellenség ellen, vagyis a földbirtokosok és szövetségeseik, valamint az amerikai imperializmus ellen. A fenti közös körülmények egyben — véleménye szerint — a forradalom objektív tényezőit alkotják.

Nem lehet azonban a kubai forradalmat szabályként elismerni a többi latin-amerikai országok számára, mert ebből egyenesen következne az, hogy a Latin-Amerikában működő különböző nemzeti kommunista pártok nem képesek a forradalom vezetésére, illetve, hogy csupán az ezen országokban működő kispolgári forradalmárok képesek a forradalmak vezetésére. A kubai forradalom — helyes marxista álláspont szerint — a latin-amerikai forradalmak egyik lehetséges útja, sajátos jellegzetességekkel, de elmélete a marxizmus—leninizmus volt. Következésképpen a kubai forradalom nem döntötte meg a marxizmus—leninizmusnak az új állam, kezdetben a nemzeti demokratikus állam, majd később a szocialista állam létrejöttére vonatkozó tanításait. Ilyen értelemben tehát a kubai forradalom — amely sokban hasonlított a kínai forradalomhoz — beilleszkedik a forradalom marxista koncepciójába és nem kivétel ez alól. Így Guevara ebben a kérdésben tévedett. Kubában az történt

ugyanis, hogy a kedvező belső és külső körülmények között egy kispolgári származású forradalmárok hős csoportja gerillaharc útján, az események helyes marxista értékelése alapján, jó jelszavakkal a harcot tömegmozgalommá szélesítve megdöntötte az elnyomó államot. Fidel Castro tehát — bár kezdetben a kispolgárság vezetőjének vallotta magát — de függetlenül ettől — helyesen cselekedett, mert a körülményeket elemezve meglátta a kubai elnyomó állam nemzetellenes jellegét és helyes politikai jelszavak meghirdetésével minimálisra csökkentette az elnyomó állam társadalmi bázisát. Ez pedig más szóval azt jelenti, hogy az erőviszonyokat helyesen elemezte és a konkrét körülményeknek megfelelően alkalmazta a marxista—leninista forradalom elméletét. Kubában tehát fegyveres úton győzött egy polgári demokratikus forradalom, melynek eredményeképpen először a nemzeti demokratikus állam jött létre. A későbbiekben a polgári demokratikus forradalom Kubában békés úton szocialista forradalommá nőtt és ennek eredményeképpen létrejött a szocialista állam.¹¹⁹

Érdekes kérdés, hogy mi volt Guevara nézete a kommunista pártokkal kapcsolatban. Az igaz, hogy Guevara a munkásosztály pártjáról kezdetben nem tett említést. Azonban különösen abban az időszakban, amikor Kubában államférfi volt kijelentette, hogy magát marxistának vallja és a kommunistákkal való együttműködés mellett volt, amikor Kubában egyesültek a különböző forradalmi szervezetek, nevezetesen a Népi Szocialista Párt, a Július 26-i Mozgalom, illetve a Forradalmi Direktórium. Az a valóság ugyanis, hogy a kubai kommunisták nélkül nem győzhetett volna a forradalom Kubában, előkészítő munkájuk ugyanis jelentős tényező volt a forradalom feltételeinek megteremtésében. Hiányosságuk az volt, hogy nem ismerték fel a forradalmi feltételek érettségét a fegyveres felkelésre. A kommunista pártokkal való együttműködést a későbbiekben — Bolíviában — maga is szorgalmazta, azonban abból a helytelen alaptételből indult ki, hogy a gerilla katonai és politikai vezetését egy kézben kell összpontosítani, miként az Kubában Fidel Castro kezében összpontosult. Ez azonban, mint később világossá vált, nem előzetes elvi megfontolás alapján történt. A vietnami történeti példa is azt bizonyítja, hogy a gerilla katonai és politikai vezetése nem szükségszerűen esik egybe. Hibája volt Guevarának az is, hogy a gerillaháborút kizárólagossá tette, annak ellenére, hogy nem abszolutizálta nézeteit, holott sem Vietnamban, sem Kínában nem volt a gerillaháború kizárólagos és ott figyelembe vették a forradalmi harc egyéb formáit is. Guevaránál a gerillaharc kizárólagossá tétele vezetett el ahhoz a tételhez, hogy „Hozzunk létre két, három, sok Vietnámot”. Guevara nem véletlenül esett áldozatul saját elméletének, mert egyrészt nem igazolódott az a tétele, miszerint a paraszt a legforradalmibb erő, hiszen Bolíviában a parasztok árulták el, másrészt pedig nem fordított figyelmet, mégpedig kellő figyelmet a politikai pártok, ezen belül a kommunista pártok megnyerésére.

Guevara sajátos politikai nézeteivel véleményünk szerint azért indokolt foglalkozni, mert egyesek politikai gondolatait mind elméletben, mind gyakorlatban leegyszerűsítik és megfosztják árnyalataitól. Ide tartoznak különösen a kispolgári forradalmárok. Ezek, rá hivatkozva szembeállítják a politikát a gerillaharccal, illetve azt állítják, hogy a munkásosztály pártjai fölöslegesek a latin-amerikai országokban, így akarják tiltakozásukat kifejezni a gerilla politikai irányítása ellen. A kispolgári forradalmárok hangsúlyozzák, hogy a munkásosztály pártja a városból nem irányíthatja őket. Úgy képzelik tehát el, hogy a forradalom a körülményektől és a pártoktól függetlenül győz. Ezzel

¹¹¹ Fidel Castro beszédei. Bp. Kossuth K. 1962. 422 p.

természetesen a kispolgárok lebecsülik a szervezett munkástömegek harcát a latin-amerikai országokban. Az igazság az, hogy Guevara látta, hogy a szervezett munkástömegek szövetsége nélkül a forradalmi harc megvalósítása nehéz. Mások pedig abszolutizálják Guevara politikai gondolatait, túlértékelik a gerillaközpont forradalmi hatását, egyedüli módszerré léptetik elő a fegyveres harcot és elvetik az osztályharc más formáit, illetve lebecsülik a munkásosztály szerepét, a szervezett munkástömegek harcát és nem tulajdonítanak szerepet az objektív feltételeknek. Kétségtelen azonban, hogy a különböző latin-amerikai országok kommunista pártjai mellett — melyek úgy vélik, hogy Latin-Amerikában a forradalom fegyveres úton zajlik le, de esetenként a békés út sem kizárt — a kispolgári forradalmi erők is szerepet játszhatnak a forradalomban. A forradalomban továbbá a külső és belső tényezőket gondosan kell elemezni, ennek a fényében válik ugyanis világossá, hogy a kubai forradalom sem győzhetett volna a kubai munkásosztály és pártjának tevékenysége nélkül, illetve a nemzetközi erőviszonyok és ezen belül a szocialista világrendszer léte nélkül.

И. ПАПП

ГЛАВЫ ИЗ ИСТОРИИ ПОЛИТИЧЕСКОГО И ЮРИДИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ

В работе анализируются наиболее общие черты политического и юридического мышления в период с 1950 по 1970 г.

В *первой* главе автор рассматривает основные черты марксистско-ленинского политического и юридического мышления в Советском Союзе и других социалистических странах, не оставляя без внимания и сформировавшееся ранее догматическое политическое и юридическое мышление. Подробно анализируются взгляды Ц. А. Ямпольской, И. И. Виатр, а также В. Веселовского. Автор останавливается, далее, на особенностях политических и юридических взглядов в Югославии и Китае.

Во *второй* главе рассматриваются политические и юридические взгляды тех авторов капиталистических стран, которые строят на позициях марксизма-ленинизма. Отдельно останавливается автор на анализе взглядов тех, кто причисляет себя к марксистам, но на деле отнюдь не являются марксистами, как, например, Х. Лефевре, Х. Маркузе.

В *третьей* главе анализируются основные черты современного буржуазного политического и юридического мышления. Особое внимание уделяется анализу взглядов Т. Парсонса, Х. Д. Лассвелла, М. Дувергера, М. Имбодена, К. Фридриха, а также В. М. Эвана, И. Месснера, А. Вердосса, В. Майхофера.

В *четвертой* главе автор останавливается на некоторых основных чертах политического и юридического мышления современных социал-демократов. В рамках этого подвергаются анализу работы В. Байера, Р. Йенкиса, Г. Мирдаля, а также франкфуртских манифест (1951 г.) и декларация в Осл (1962 г.).

В *пятой* главе автор освещает политические и юридические взгляды деятелей движения за национальную независимость и демократию. Автор останавливается на особенностях политических взглядов Нерере, Нассера, Нкрумаха, Фанона и обращает внимание на некоторые элементы юридического мышления в соответствующих странах. В заключение автор анализирует взгляды политические Гвевара.

IGNÁC PAPP

KAPITEL AUS DER GESCHICHTE DES POLITISCHEN UND JURISTISCHEN DENKENS

In der Studie werden die allgemeinen Züge des politischen und juristischen Denkens zwischen 1950 und 1970 untersucht.

Im ersten Abschnitt untersucht der Verfasser die Haupttrichtlinien des marxistisch—leninistischen, politischen und juristischen Denkens in der Sowjetunion und in anderen sozialistischen Staaten, in Betracht darauf, wie überwunden das früher entstandene dogmatische Denken ist. Betont untersucht er die Ansichten von С. А. Ямпольской, J. J. Viatr und W. Wesolowski. Ferner befasst er sich mit den Charakterzügen der politischen und juristischen Ansichten in Jugoslawien und in China.

Im zweiten Abschnitt der Studie wird das politische und juristische Denken der marxistisch—leninistischen Verfasser, die in kapitalistischen Ländern tätig sind, behandelt. Die sich selbst als Marxisten bezeichneten, tatsächlich aber nicht marxistischen Verfasser werden extra untersucht: z. B. die Ansichten von H. Lefebvre und H. Marcuse.

Im dritten Abschnitt werden die Hauptcharakterzüge des bürgerlichen, politischen und juristischen Denkens unserer Tage einer Untersuchung unterzogen. Besonders die Ansichten von T. Parsons, H. D. Lasswell, M. Duverger, M. Imboden, C. J. Friedrich, W. M. Evan, J. Messner, A. Verdross, W. Maihofer werden analysiert.

Im vierten Abschnitt behandelt der Verfasser einige Hauptzüge der politischen und juristischen Ansichten in der heutigen Sozialdemokratie. Im Rahmen dessen analysiert er die Arbeiten von W. Beyer, R. Jenkins, G. Myrdal, ferner des Frankfurter Manifest (1951) und die Osloer Deklaration (1962).

Im fünften Abschnitt stellt der Verfasser die politischen und juristischen Ansichten der demokratischen und nationalen Unabhängigkeitsbewegungen dar. Er befasst sich mit den Hauptzügen der politischen Ansichten von J. Nyerere, G. A. Nasser, K. Nkrumah, F. Fanon und weist auf einige juristische Denkelemente in diesen Ländern hin. Schliesslich analysiert er die politischen Ansichten von E. Che Guevara.

IGNÁC PAPP

CHAPITRES DE L'HISTOIRE DU PENSER POLITIQUE ET LÉGAL

L'étude examine les caractéristiques les plus générales du penser politique et légal pendant la période entre 1950—1970.

Le premier chapitre présente les caractéristiques principales du penser politique et légal marxiste—léniniste à l'U. R. S. S. dans d'autres pays socialistes avec égard au dépassement du penser politique et légal dogmatique antérieur. Les thèses de C. A. Jampolskaja et J. J. Wiatr, W. Weselowski sont accentuées. Les caractéristiques des vues yougoslaves et chinoises sont traitées.

Le deuxième chapitre traite le penser politique et légal des auteurs contemporains marxistes—léninistes vivants dans des pays capitalistes. Les auteurs s'appelant marxistes, mais pas marxistes en vérité, sont examinés séparément, p. ex: les vues de H. Lefebvre et de H. Marcuse.

Le troisième chapitre analyse les caractéristiques principales du penser politique et légal bourgeois de nos jours. Les vues de T. Parson, H. D. Lasswell, M. Duverger, M. Imboden, C. J. Friedrich, W. M. Evan, J. Messner, A. Verdross, W. Maihofer sont analysées.

Le quatrième chapitre présente quelques traits principaux des vues politiques et légales de la social-démocratie. Dans ce cadre les oeuvres de W. Beyer, R. Jenkins, G. Myrdal, le manifeste de Francfort (1951) et la déclaration d'Oslo (1962) sont analysées.

Le cinquième chapitre présente les vues politiques et légales des mouvements nationaux d'indépendance et démocratiques. Il traite les caractéristiques principales des vues politiques de J. Nyerere, G. A. Nasser, K. Nkrumah, F. Fanon et fait allusion à quelques éléments du penser légal de ces pays. Enfin les vues politiques de Che Guevara sont analysées.

IGNÁC PAPP

CHAPTERS FROM THE HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL THINKING

The present study examines the most general features of political and legal thinking during the period between 1950—1970.

In the *first* chapter the main characteristics of marxist—leninist political and legal thinking in the Soviet Union and other socialist countries are presented with regard to the progress made after the earlier dogmatic political and legal thinking.

Special attention is paid to the ideas of C. A. Jampolskaja J. J. Wiatr and W. We-solowski. The characteristics of the Yugoslav and Chinese political and legal views are also dealt with.

In the *second* chapter the study treats the political and legal thinking of present-day marxist—leninist authors living in capitalist countries. The authors considering themselves marxist, but in reality not marxist are examined separately, e. g. the views of H. Lefebvre and H. Marcuse.

The *third* chapter examines the main features of today's bourgeois political and legal thinking. The views of T. Parson, H. D. Lasswell, M. Duverger, M. Imboden, C. J. Friedrich and W. M. Evan, J. Messner, A. Verdross, W. Maihofer are analysed in detail.

The *fourth* chapter presents some of the main characteristics of the political and legal views in today's social democracy. Within this, the work of R. Jenkis, W. Beyer, G. Myrdal, the Frankfurt manifesto (1951) and the Oslo declaration (1962) are analysed.

The *fifth* chapter treats the political and legal views of the national independence and democratic movements. It deals with the main characteristics of the political views of J. Nyerere, G. A. Nasser, K. Nkrumah, F. Fanon with reference to some elements of the legal thinking of these countries. In the end the political views of E. Che Guevara are analysed.